

ΝΕΑ ΖΩΗ

ΕΤΟΣ 1924

ΤΙΜΗ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ Γρ. Δ. 10
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΔΡΑΧ. 25

ΣΤΟΝ ΠΟΙΗΤΗ ΓΛΑΥΚΟ ΑΛΙΘΕΡΣΗ

Ὁ τεχνίτης τοῦ λόγου πὸν ρυθμίζει
καὶ τὸ λόγο σὰ μάρμαρο καὶ δίνει
στέρεο κορμὶ στὴ ρέουσα Ἰπποκρήνη
καὶ σὰν κύμα τὸ στίχο τρικυμίζει,
καὶ τοῦ τεχνίτη αὐτὸς κριτὴς. Τοῦ ἀξίζει,
γιατ' εἶν' ἡ τέχνη ἡ ἀσύγκριτη ἀξιοσύνη.
Τὴν καρδιὰ τὸ τραγοῦδι ὅποιου φλογίζει,
καὶ τὸ νοῦ του προικίζει γιὰ νὰ κρίνη
μὲ βαθύτερη βλέψη.

Θὰ μ' εὐφράνη
σὰν τὸ νερὸ πὸν εὐφραίνει τὸ πλατάνι,
τὸ μίλημά σου, μάθε' ὄχι γιὰτὶ
μπορεῖ σὲ βάρσο νὰ μὲ στήση ἢ κρίση·
μόνο γιὰτὶ θὰ μὲ μοσκοβολήσει
ὁ ἀνθὸς τῆς καλοσύνης σου, ποιητὴ !

ΑΠΟ ΤΑ "ΜΕΓΑΛΑ ΕΙΔΥΛΛΙΑ"

ΑΙΓΙΤΑΝ

Στὸ σπῖτι ἐδῶ τὸ ἐξοχικὸ καὶ τὸ λησμονημένον
 ἀνάμεσα ἀπὸ τῆς ξανθῆς κοιλάδος καὶ τοὺς λόφους,
 μὲς στὰ βαθιὰ μεσάνυχτα, προηφῆς πὸν ξαγροντυοῦσα
 κι εἶχα βαριά τὴ σκέψη μου καὶ τὴν καρδιά ὅλη θλίψη,
 μιᾶς σύριγγας ὁ σιγαλὸς καὶ θεῖος σκοπὸς ἐχίθη
 στὴν κάμαρά μου κι ἔψαχνα νᾶβρω ἀπὸ ποῦθ' ἐρχότου.
 Ὅταν, στὸ μαῦρο τοῦ ντζακιοῦ τὸ μάρμαρον ἐπάνω
 τὸ πυρρηναίικο, ἓνα μικρὸν ἀντίκρουσα Αἰγίπᾶνα.
 Στὸ βᾶθρο του, τὴ γύμνια του τὴ μακαρία εἶχε ρίξει
 ἀνάμελα. Στὰ γόνατα τὰ στιβαρὰ ἀκκουμποῦσαν
 ζυγαστικὰ τὰ χέρια του τὰ νευρικά, πὸν ἐκράτααν
 τὸ ἀρχέγονο ὄργανο· κι ἐκεῖ γυρμένος ἐφυσσοῦσε,
 φουσκώνοντας τὰ μάγουλα, μὲ τὰ παχιά του χεῖλα.

Χαῖρε, καλέ μου σύντροφε! Μιὰ μέρα στῆς Ἀθήνας
 κάποιον παλιὸ δρομᾶκο τῆς σ' ἀγόρασα κι ἐνάντια
 στὴ θέλησή σου, ἐδῶ μακριὰ σ' ἔφερ' ἀπὸ τὴ γῆ σου,
 ὁποῦ μᾶς ἔδωκε τὸ φῶς, τὸ μέτρο καὶ τὴ χάρι.
 Καὶ τώρα φανερώνεσαι σὰν τὸ μεγάλο θᾶμα
 τῆς ἰδικῆς μου τῆς ἐρμιᾶς. Πόσων χιλιάδων χρόνων
 μοῦ φέρνεις τοὺς ἀντίλαλους! Ἐσένα δὲ σ' ἀγγίξαν
 πόλεμοι, ἀγῶνες, συμφορὲς, καταστροφὲς κι ἰδέες
 ὁποῦν ἀπ' ὅλα τὰ κακὰ τοῦ κόσμου τὸ πιὸ ὀλέθριο.
 Κι ἐσένα ἡ σκέψη σου ἔμεινε χλωρὴ σὰν πρασινάδα,
 τί ὅπου κι ἂν εἶσαι, στρέφεται καὶ πάει νὰ ζήσει ἐκείνη
 ἀνάμεσ' ἀπὸ τῆς πηγῆς κι ἀνάμεσ' ἀπ' τῆς βοῦσες
 ὁποῦ ἡ ζωὴ ἀναλλοίωτη θᾶναι καὶ πάντοτε ἴδια.

Β΄.

Κι ἡ μαγική του ἡ σύριγγα ὡς καὶ τὸ λάλο ἀηδόνι
 τὸ ξεπερνᾷ, γιὰ τὸ νερό, τὸ δυνατὸ στοιχεῖο,
 ὄντας ἀρχίζει καὶ σφυραίνει τὸν ἕμνο τὸν ἐξαίσιο

καὶ λείπει μὲ κυματίσματα μελωδικὰ καὶ πλούσια
 τὸ πῶς μαζεύονται οἱ ἄτμοι καὶ πῶς οὐράνια νέφη
 ὕστερα γίνονται καὶ πῶς σκορπᾶνε καὶ σὰ μπόρα
 ἢ σὰ βροχόσταλο στὴ γῆ πέφτουν καὶ μέσα πᾶνε
 σὲ κεφαλάρια ἀθώρητα, καὶ ἀνήλιες νερομάνες.
 Καὶ πῶς ἀπὸ τὶς γῆϊνες ὕστερα πάλι φλέβες
 λαγαρισμένα βγαίνουνε καὶ τρέχουν γιὰ νὰ γίνουν
 ποτάμια μεγαλότερα, πελώριοι καταρράχτες,
 λίμνες ἀκύμαντες νοθρὲς καὶ σιγοφλοίσθιστα ρυάκια.
 Καὶ πῶς ἀπὸ τὸ πότισμα τὸ πολυχρόνιο, οἱ σπόροι,
 ποῦ κρύβει ἡ γῆ τριγύρ' ἀπ' τὰ νερά, φτρώνουν τέλος
 καὶ γίνονται βυλιανιδιές, ἔλατα καὶ πλατάνια
 καὶ μύρια διάφορα φυτὰ, στολίσματα τῆς Φύσης.
 Ἐκεῖ, ἐκεῖ ἔχει τὴν ἀρχὴν—στάλα μαζὶ καὶ σπόρος, —
 ἡ ὑπαρξὴ τῶν μικρούτσικων Θεῶν, ὅπου φανήκαν
 τὸν πρῶτο Ἀπρίλη τῆς ζωῆς, καὶ ἀγάλια, σὰν πληθύναν,
 ξεχύθησαν καὶ γέμισαν ἀκρόθουνα καὶ κάμπους
 καὶ κατοικήσαν τὶς σπηλιὰς καὶ τὰ βαθύλαλ' ἄντρα
 Σάτυροι πανευφρόσυτοι καὶ δροσερὲς Ναϊάδες,
 Ἀμαδρυάδες ποθητὲς καὶ ἁρμονικοὶ Λιγιπᾶνες.

Γ'.

Βαθιὰ ἀναπνιά παίρνει ὁ μικρὸς Θεὸς καὶ σὲ λιγάκι
 στὴν ἀκριβὴ του σύριγγα ξαναρχινάει καὶ λείπει :

Ξέρω πῶς εἶμ' ἐγὼ ὁ καρπὸς τῆς νύφης Κρινοθόης
 ποῦ μὲ τὸν Πᾶνα μ' ἔπιασε μιὰ νύχτα μὲ φεγγάρι.
 Εἶτανε Μάης· καὶ ἡ Ἀρκαδία, θαρρεῖς, βυλιαντωμένη
 ὅλη ἔμοιαζε ἀπ' τὸν ἔρωτα καὶ ἀπὸ τὸ λαῦρον πόθο.
 Δάσος στὸ δάσος ἔστελνε ψιθυρισμοὺς ἀγάπης·
 τὰ κρύα νερά μουρμούριζαν μολπὲς ἀνάμεσό τους
 ἀπὸ πλαγιά σ' ἄλλη πλαγιά, βοσκὸς τῆ βοσκοποῦλα
 καλοῦσε καὶ ἀποκρίνονταν στὸ κάλεσμα ἡ Ὀρεάδα
 καὶ ἡ βοσκοποῦλα Σεληνό, δίχως νὰ ξέρει, ἐφίλει.
 Καὶ οἱ μῆνες σὰν ἐπέρασαν καὶ οἱ μέρες οἱ ὀρισμένες,
 βυζασταρούδια γέμισαν τῆς Ἀρκαδίας οἱ στάνες,
 ποῦ εἶχαν σημάδια ξωτικά, — νουρὲς καὶ πόδια τράγων! —
 Τὴν ἴδια νύχτα γέννησε καὶ ἐμένα ἡ Κρινοθόη.

Κι οἱ Ἄρκαδιοί, οἱ πρᾶοι βοσκοὶ στὸν Πᾶνα δεηθῆκαν
καὶ τοῦ εἶπαν εὐλαβητικά:

— Προστάτη μας, Θεέ μας,
σ' Ἐσένα τὴν ἀνέλπιστη χάρι χρωστοῦμ' ἐτούτη :
νὰ συγγενέψουμ' οἱ θνητοὶ μὲ τὴν ψηλὴ γενιά Σου!

Καὶ γάλα πρωτοσήμεχτο σὲ λαξευτὰ σκουτέλια
ξεκίνησαν καὶ πρόσφεραν παρθένες στὸ βωμό του,
γιὰ νὰ εὐδοκήσει ὁ μέγας Πᾶν, τὴν ἄνοιξη ποῦ θάρθει,
νὰ δευτερώσει τὸ χρυσό, τὸ ἐρωτικό του θάμα
κι ὅπως στὶς ἄλλες καὶ σ' αὐτὲς τοῦ Ἀπριλιομάη μιὰ νύχτα,
νὰ κάνει οἱ ἀπαλοστρόγγυλες κοιλιές τους νὰ φουσιώσουν
καὶ νὰ σαλέψουν μέσα τους καρδοῦλες—Σεληνίσκοι.
Καὶ γύρ' ἀντιλαοῦσανε μύριες τερπνὲς φλογέρες
ποῦ μὲ τὰ κουδουνίσματα σμιγόντανε, κι ἀνάγια
τὶς ἐπωδὲς ἐμόρφωναν τὰ γιδοπροβατάκια,
φωνάζοντας : μπέ, μπέ ! κι ἡ Ἡχώ : μπέ, μπέ ! ξαναπαντῶντας.

Δ'.

*Αχ, κι ἦρθ' ἡ μέρα ποῦ ἄνοιξε μπρὸς μου ἡ συνείδησή μου
σὰν παραθύρι φυλακῆς. Μὰ στὸ θεσπέσιο θέαμα
τῆς Φύσης, δὲν εὐρέθηκα σὰν ξένος. Στὴν ψυχὴ μου
ζωὲς περισσῆς σκίρτησαν ποῦ στῶν χρόνων τὰ βιάθη
ξανάζησα πότε στὴ γῆ χωμένος σὰ σκουλήρι,
πότε στὴν Πλάση σὰ μικρὸ κι εὐλογημένο ζουδι
καὶ πότε σὰν πετούμενο πουλὶ μὲς στὸν αἰθέρα.
Καὶ τὴ γλῆκιὰ ἀνταπόκριση, ποῦχα γιὰ λίγο πάψει,
στήνω καὶ πάλι μὲ κρυφὰ καὶ φανερὰ στοιχεῖα,
ὀποῦμαι τὸ ἀντιβόισμα καὶ τὸ καθρέφτισμά τους.
Τί ἐγὼ εἶμαι ὁ τόνος ὁ φαιδρὸς στῆς ζωῆς τῆ συμφωνία.
Ἐγὼ εἶμαι τὸ συμπέρασμα τοῦ κόσμου τῆς σοφίας.
Ἐγὼ εἶμαι ἡ μεγάλη ἐπιστροφή, ποῦ νοσταλγεῖ τὸ πνεῦμα,
ὄντας ἡ περιπλάνηση τὸ κουράσει, ποῦ κάνει
σὲ δυσκολοταξίδευτους γυαλοὺς κι ἀλαργεμένους.
Τὴ φαντασίαν τῶν ποιητῶν ποῦ προτιμᾷ νὰ τρέχει
μέσα σὲ λόγγους γοερούς, ἐγὼ τὴ σταματάω
καὶ σὲ τριανταφυλλόκηπους τὴν πάω χωρὶς νὰ ξέρει,
καὶ σὰ λουστεῖ μὲς σ' εὐωδιὲς μεθυσιτικὲς καὶ πλᾶνες,

ἤρεμη γίνεται, ἀπαλή, τερπνὴ καὶ παιχιδιάρα.
 Ἔτσι τὴ Μοῦσα ὀδήγησα κάποτε τοῦ Θεοκρίτου
 νὰ ψάλει τὰ βουκολικὰ τραγούδια του τὰ αἰώνια.
 Ἐγὼ εἶμαι ἡ αἰτία ποῦ οἱ Ἐκλογές τοῦ Βιργιλίου ἀντηχῆσαν
 στὴ γλῶσσα τῆ Λατινικῆ. Σὰ χᾶδι, ἐγὼ κατόπι,
 τοῦ Ἄντρέ Σεγιέ τὸ μέτωπο στάθηκα καὶ πὺ πέρα
 πῆγα κι ἀγάλλιασα τὸν Κήτς, τὸ λάτρη τῆς Ἑλλάδας.

Ο ΝΑΡΚΙΣΣΟΣ

Α΄.

Μὲ τοὺς κισσοὺς εἶχαν ντυθεῖ τὰ φουντωτὰ πλατάνια
 καὶ τὶς σκιές τους ἔριχναν μὲ μιὰ στοργὴ περίσσια
 ἴπᾶνω ἅπ' τῆς λίμνης τὰ νερά ποῦ ὁ Νάρκισσος ὁ ἡμίθεος
 ἐρχότουν μὲς σὲ μυστικὲς καὶ σὲ γαλήνιες ὥρες
 τὰ κάλλη του τὰ δλόλαμπρα νὰ καθρεφτίσει ἀκέρια
 κι ἐκεῖ σκυφτὸς νὰ ἐρωτευτεῖ τὸν ἴδιον ἑαυτό του.
 Τὰ πὺ ἄλικα λουλούδια τους ἀνοιοῦν οἱ ροδοδάφνες·
 οἱ καλαμιές μιὰ δέηση θαρρεῖς πῶς ἔχουν τώρα,
 ποῦ οἱ πεταλοῦδες οἱ ἀγαθὲς μαζεύονται ἅπ' ἀλάργα,
 τὸν ἐρχομὸ τοῦ ὑπέρκாலου νὰ προμηνύσουν γύρα.

Κι ἦρθ' ὁ Θεὸς ὁ ἀβρότατος. Στὰ δλόσγουρα μαλλιά του
 στεφάνι ἀπὸ ἀγριόροδα φορέει, κι ὄνειρεμένα
 τὰ μάτια του εἶνε τᾶστρινα. Στὰ κόκκινά του χεῖλη
 μιὰ πεταλοῦδα πέταξε καὶ λίγη ὥρα ἐστάθη
 σὰν πῶς ἐπάνω ἀπὸ μικρὸ, μισάνοιχτο μπουμπούκι.
 Τὴ γνώριμή του ἀκρολιμιὰ μ' ἐρωτικὴ λαχτᾶρα
 ἀναθωρεῖ καὶ στεναγμὸς σὰν εὐωδιά ξεφεύγει
 ἀπὸ τ' οὐδράνιο στόμα του. Κι εὐθὺς ἀνανογιέται
 τὶς περασμένες του χαρές, τὰ περασμένα σύγκρα,
 ποῦ ἡ ἀγάπη του ἡ ἀμολόγητη σιχνὰ τοῦχει χαρίσει
 γιὰ τὸ πανώριο του κορμί, τ' ἀρμονικά του μέλη.
 Κι ἡ λίμνη σὰ νὰ μάντεψε· καὶ τὰ νερά της κάνει
 ἀκίνητα καὶ διάφανα, παραμυθιοῦ καθρέφτη.

Ὁ Νάρκισσος ἐρωτικά σκίθει τὴν ἔνθεο εἶδή του
 κι ἀναθωρεῖ τὰ κάλλη του. Ἐπὶ τὴν αἰδωσύνη
 τὰ ἐφημέρια του μάγουλα βιάφονται μ' ἓνα χρῶμα,
 ποῦ ἔχει τὸ ἀκροούρανο ἢ Αὐγὴ στὴν Πλάση ὄντας προβάλλει.
 Μὰ εἶνε τὸ πάθος του σφοδρό, νικάει καθ' αἵσθημ' ἄλλο.
 Καὶ ξαναρίχνει ἀχόρταγα τὰ βλέμματά του κάτω,
 γιὰ νὰ θαμάσει καὶ νὰ ἴδῃ τὸ ἀσύγκριτο ὄραμά του.
 Καὶ βλέπει...καὶ τὴν ἡδονὴ στάλα στὴ στάλα νοιώθει
 νὰ κατεβαίνει στοῦ εἶναι του τὰ βάθη, ἀναθωρῶντας
 τοὺς ὄμους του τοὺς λαξευτοὺς, τὸ ἀγαλματένιο ἀστήθι,
 τὴ λυγρὴ τὴ μέση του. Κι ἀπλώνοντας τὰ χέρια,
 μὲ λόγια, τὴν εἰκόνα του, γεμάτα τρυφεράδα,
 γεμάτα ἀγάπη φλογερή, τὴν προσκαλεῖ γιὰ ν' ἄρθῃ
 μαζί του τώρα νὰ σμιχτεῖ σ' ἐρωτικὸ μεθύσι.

Β'.

Νύφες, ναϊάδες ποθητὲς ποῦ τὸν εἶχαν ξανοίξει
 νὰ κατεβαίνει ἀπ' τὴν πλαγιά κι εἶχανε τὸ σκοπὸ του
 μαντέψει, ξεκινήσανε καὶ πίσω του συρθῆκαν
 σὰ λιμπελοῦλες ἀπ' τὸ φῶς μὲς σὲ νυχτὸς σκοτάδι.
 Κι εἶτ' ἀπὸ πλήθους καλαμιῆς κι εἶτ' ἀπὸ ροδοδάφνες
 ἀνάμεσα κρυφοκοιτοῦν τὰ κάλλη τοῦ Ναρκίσσου,
 ὄλες ποθοῦν νὰ τὸν χαροῦν, ὄλες νὰ τοῦ φιλήσουν,
 ἓνα πρὸς ἓνα, τὰ γυμνά, τὰ λατρεμένα μέλη
 κι ἐπάνω του τὸν πόθο τους τὸν ἄσθυστο νὰ σβύσουν
 Μὰ ὁ θεῖος ὁ ἔφημος βαθιὰ-βαθιὰ παραδομένος
 στὴ μακαρία του ἀπόλαυση, πίσω του δὲν προσέχει
 τίς ξωτικές τίς ὁμορφιῆς νὰ ἴδῃ πῶς ὑποφέρουν
 καὶ πῶς πονοῦν γιὰ χάρη του καὶ πῶς ποθοπλαντάζουν,
 ἄλλες χάμον τὰ προύμιτα πεσμένες κι ἄλλες πάλι
 κολουριασμένες, δείχνοντας τίς στρογγυλές κι ἐξαισίες
 καμπύλες τῶν ὀλόγυμων κι ὀλόλευκων μελῶν τους.
 Καὶ μιὰ ναϊάδα δὲ βαστάει καὶ μέσα στὴν παλάμη
 τὴν ἀπαλὴ φυσάει φιλιά καὶ τοῦ τὰ στέλνει, κι ἄλλη
 μαζεύει ὄνειρολούλουδα νὰ τὸν ἀνθοβολήσει...
 Καὶ μι' ἄλλη λιγνοκάπουλη καὶ πιὸ τρελή, τὰ ὄραια,
 τὰ ὀρθὰ βυζιά της μὲ τὰ δυὸ τὰ χέρια της φουχτώνει
 καὶ τοῦ φωνάζει :

— Νάρκισσε περήφανε, κακοῦργε,
 ἔλα καρπούς, ἔλα χυμούς, ἔλα δροσάτα φρούτα
 νὰ δρέψεις ἀπ' τὸ ἀπάρθενο κερόλι τῆς ἀγάπης.

Γ'.

Ἦ Ο Νάρκισσος τὸ σάστισμα δαμάζει· καὶ γυρνῶντας
 πίσω τὴν ὄρια κεφαλή, μὲ ταιριαστὴ γαλήνη
 στὸ πλῆθος ὄλο τῶν γυμνῶν κι ὠραίων πλασμάτων λέγει :

— Νύφες τοῦ δάσους, τῶν πηγῶν κι ἑσεῖς δροσιάτες κόρες,
 ποῦ τῶν νερῶν εἶστε οἱ ψυχῆς οἱ ἱερῆς καὶ τῶν δεντρῶνε,
 κι οἱ στεναγμοὶ σας εἶν' οἱ θρόοι, τὰ γέλια σας οἱ φλοῖσοι,
 τὰ δυνατὰ σας θέληγτρα κι ἡ ξωτική δημορφιά σας
 ξέρω πῶς εἶν' ἐσώτατοι ρυθμοὶ τῆς ἁγίας Φύσης.
 Καὶ ξέρω ἀκόμα πῶς κανεῖς θνητὸς ἢ θεὸς ἢ ἡμίθεος,
 ποῦ κατοικεῖ τις κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου μὲ τὸ Δία,
 ἢ καὶ τῶν ἄλλωντῶν βουνῶν τὰ βαθουλά τὰ σπήλια,
 ποῦ ὀρῖζει ὁ Πᾶν ὁ αἰώνιος· κι εἶτε τις λόχμες, τ' ἄλση,
 τοὺς ἀμπελῶνες τοὺς χλωροὺς καὶ τὰ ξανθὰ χωράφια
 κι αὐτὲς τις πολυστέναχτες ἀκόμα πολιτεῖες,
 δὲν ἠμπορεῖ ν' ἀντισταθεῖ στοὺς μυστικούς σας πόθους
 κι ὅποιον κι ἂν μελετήσετε κι ὅποιον κι ἂν λιμπιστήτε,
 γίνεται σκλάβος σας μεμιᾶς καὶ λυώνει στὸ φιλί σας.
 Ὅμως ἐμένα ἢ μοῖρα μου μοῦ ὄρισε μὴ ἄλλη ἀγάπη,
 ποῦ γλώσσα δὲν τὴν ἐξηγεῖ καὶ λόγια δὲν τὴν λένε.
 Κι οὔτε κι ἡ ἴδια ἢ θεάινα τοῦ Ἐρωτα ἢ μητέρα,
 ποῦ χαραγμένη ἢ εἰκόνα τῆς καὶ τῶνομά τῆς εἶνε
 μὲς στὴν ψυχῇ μου, κι οὔτ' αὐτὸς ὁ δλύμπιος Γανυμήδης
 δὲ θάχαν τέτοια δύναμη μ' ἐμὲ ν' ἀγαπηθοῦνε.
 Γιατὶ εἰμ' ἐγὼ τὸ σύμβολο τὸ μέγα τῶν ἀνθρώπων
 τῶν ἐκλεχτῶν ποῦ μένουνε στὸν κόσμον τοῦτο μόνοι,
 εἶτ' ἀπ' ἐνάντια βούληση κι εἶτε κι ἀπὸ δική τους
 καὶ τρόπους νὰ καταφρονοῦν τὸν ἔρωτα τοὺς δείχνω
 ποῦ ἄλλοι κερνοῦν, καὶ ποῦ πικρία στὸ βάθος πάντ' ἀφίνει.

Δ'.

Εἶπε κι ὄρησ' ὁ Ἐφηθός, περήφανος κι ὠραῖος

μέσ' ἀπ' τὸ πλῆθος τῶν νυφῶν, ποῦ στέναζαν τριγύρα,
καὶ πέρα ἀπ' τὰ δασόδεντρα, σὰ μιὰ σαῖτα ἐχάθη,
ὁποῦ χέρι ἰδιόξειου τοξότη ρίχνει ἀλάργα.

Καὶ κάτι γέλοια ἀντήχησαν ψηλὰ ἀπὸ τὰ πλατάνια
ὀλόχαρα κι ἀγγιχτικά. Τί οἱ σάτυροι κι οἱ φαῦνοι,
ποῦ ἀπ' τὸ πουρνὸ κυνήγαγαν τὶς ἄμυαλες νεράιδες
κι αὐτὲς τὰ παρακάλια τοὺς δὲν ἤθελαν ν' ἀκούσουν,
εἶχαν κρυφτεῖ μὲς στὶς πυκνὲς τὶς κλάρες τῶν πλατάνων
κι εἶχανε ἰδεῖ τ' ἀστόχαστα, χαζὰ καμώματά τοὺς.
Καὶ τώρα τὰ κεφάλια τοὺς ἀπὸ ψηλὰ προβάλλουν
καὶ τοὺς φωνάζουν :

— Δύστροπες ἐσεῖς καὶ πεισματάρεις !

Ἔτσι λοιπόν ; Τὸν ἔρωτα καταφρονᾶτε πάντα
τῶν ἔραστῶν σας τῶν πιστῶν καὶ σὰν κοπάδι πᾶτε
ξοπίσω ἀπὸ ἓναν ἄχρηστο Θεὸ καὶ κανησιάρη ;
Τάχα μᾶς λείπει τίποτε ; Καὶ τάχα φημισμένοι
σ' ὅλη τὴ γῆ δὲν εἴμαστε γιὰ φιλιὰ καὶ γιὰ χάδια ;
Καὶ τάχα τόσες θέαινες ἀπὸ τὸν Ὀλυμπό τοὺς
καὶ τόσες ἁμορφόζωνες θνητὲς κρινοκυράδες
δὲν ἤρθανε ξεπίτηδες στ' ἄντρα μας νὰ μᾶς βροῦνε,
τὴν τέχνη τῆς ἀγάπης μας νὰ νοιώσουν καὶ νὰ μάθουν ;

Εἶπαν' κι ἀπ' τὰ θεώρατα τὰ δέντρα κατεβαίνουν,
ἐνῶ τὸ σούρουπο πυκνὸ πέφτει γιὰ νὰ τυλίξει,
σὰ μεταξένιο σκέπασμα, τὸν τόπο αὐτόν, ποῦ μῆριες
κόρες τῶν δέντρων, τῶν νερῶν, γιὰ χάρη τοῦ Ναρκίσσου,
στῶν φαύνων καὶ τῶν σάτυρων ἐγύραν τὶς ἀγκάλες.

Σ. ΣΚΙΠΗΣ

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ

Ὁ Κωσταντῖνος Θεοτόκης, γόνος ἀριστοκρατικῆς Κερκυραϊκῆς οἰκογενείας, ἄρχισε τὸ λογοτεχνικὸ στάδιό του μ' ἓνα ρομάντο Γαλλικόν, τὸ «La Vie de Montagne», πὸν ἐκρίθηκε εὐνοϊκὰ στὴν ἐποχὴ του, καὶ πὸν τῶγραφε νεώτατος, σ' ἡλικία δεκαπέντε περίπου χρονῶ. Ἐπειτα πὸν τέλειωσε τὶς σπουδῆς του στὰ Εὐρωπαϊκὰ Πανεπιστήμια, ὅπου ἄκουσε μαθηματικά, ἰατρικὴ, χημεία, φιλολογία—κυρίως Σανσκριτικὰ—καὶ φιλοσοφίαν, ἐγύρισε, χωρὶς κανένα δίπλωμα, καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴν Κέρκυρα—στὸ πατρικόν του σπίτι—στὸς Κρασάδες—ὅπου ἔζησε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς του μελετῶντας, ἐρευνῶντας καὶ γράφοντας, καὶ ὅπου ἀπέθανε κατὰ τὶς ἀρχὰς τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1923.

Ἐνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ σημεῖα τῆς ἰδιωτικῆς του ζωῆς, εἶταν ὁ γάμος του μὲ τὴ Βαρωνέσσα Ἐρνεστίνα Φὸν Μάλωδες, κόρη ἀριστοκρατικῆς οἰκογενείας τῆς Βιέννης. Ὁ γάμος αὐτός, πὸν ἀνακούφισε τὸν Κωστ. Θεοτόκη οἰκονομικῶς, τὸν ἐπαράσυρε ὁμως σὲ ἐρωτικὰς περιπέτειες ποικίλες, γιὰ τὶς ὁποῖες κανένα ἐδῶ δὲ θὰ κάμουμε λόγον, μὰ πὸν ἡ κυριώτερη ἀφορμὴ τους εἶταν ἡ ὑπερβολικὰ μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ δική του ἡλικία τῆς γυναίκας του.

Θὰ θέλαμε βέβαια καὶ στὴ μελέτη μας αὐτὴ νὰ ἐφαρμόσουμε τελείως τὸ σύστημα πὸν ἀκολουθοῦμε, συσχετίζοντας τὸ ἔργον μὲ τὴ ζωὴ τοῦ συγγραφέα, καὶ διαφωτίζοντας μὲ τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, μὰ ὅσο καὶ ἂν τὸ ἐπιθυμοῦμε, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ν' ἀρκεστοῦμε στὴν ἐξέτασιν τοῦ ἔργου μονάχα τοῦ Κωστ. Θεοτόκη καὶ μόνο νύξεις ἐδῶ καὶ κεῖ νὰ κάμουμε, γιὰ τὴ ζωὴ του, καὶ τοῦτο, γιὰτι πολλὰ πληροφοροφῶντες ἀπομένουν ἀκόμη σκοτεινὰ καὶ πολλὰ ἄλλα σημαντικὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς του δὲν ἐπιτρέπεται ἀκόμη νὰ κοινοποιηθοῦν.

✱

Ὁ Κωσταντῖνος Θεοτόκης εἶν' ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐργατικώτερους καὶ ἱκανώτερους Ἑλληνας λογοτέχνες. Τὸ πλατύτατον ἔργον του, αὐτὸ πὸν ἔγινε ἴσαμε τώρα γνωστό, σὲ τρεῖς κατηγορίας χωρίζεται: στὸ καθαρὰ φιλολογικόν, στὸ μεταφραστικόν καὶ στὸ πρωτότυπον λογοτεχνικόν· καὶ στὶς τρεῖς κατηγορίας του σημαντικὸν καὶ ἀξιοσπουδάστον.

Και τὸ φιλόλογικὸ μέρος τοῦ ἔργου του, ἂν καὶ σὰν ἐξάρτημα σ' ἐργασία τρίτου ἐπαρουσιάστηκε, κι αὐτὸ ὄχι ὀλόκληρο μὰ μερικὲς περικοπὲς ἀπὸ ὀλόκληρην ἐργασία, δείχνει τὸ Θεοτόκη καὶ φιλόλογον ἰκανό, καὶ θετικὸν ἐρευνητὴ καὶ σοφὸ σημαντικόν. Καὶ ἀπὸ τὰ λίγα στοιχεῖα ποὺ ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Ξανθουλίδης στὴ μεγάλην ἐκδοσὴ τοῦ «Ἐρωτοκρίτου», εἴμποροῦμε ἀμέσως νὰ παρατηρήσουμε πὼς ὁ Κωστ. Θεοτόκης εἶναι ἀπὸ τοὺς ὀλίγους δικούς μας καὶ ξένους ποὺ ἀκολούθησαν τὸ σωστὸ δρόμο γιὰ νὰ βροῦνε τίς πηγὰς καὶ γιὰ νὰ καθορίσουν τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφηκε τὸ μέγα ἐκεῖνο ἐπικὸ ποίημα.

Οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ἐπελαγοδρομοῦσαν, καθένας ἄλλαν φανταζόμενος καὶ συμπεραίνοντας, καὶ ἄλλος ἐθεωροῦσε τὸ ποίημα ξενικῆς προελεύσεως, καὶ ἄλλος ἀπολύτως Ἑλληνικῆς καὶ μάλιστα τελείως ἀνεπηρέαστο ἀπὸ τὴ Δύση, καὶ ἄλλος ἐνόμιζε τὸ ἔργο νεώτερο, καὶ ἄλλος παλαιότατο. Μὰ γιὰ τὸ ἔργο ποὺ ἀγνοοῦμε τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφηκε, καὶ στερούμαστε πληροφορίαις γιὰ τὸν ποιητὴ του, τί ἄλλο μᾶς ἀπομένει ἀπὸ τὸ ἴδιον τὸ κείμενον, ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν στοιχείων ποὺ περιέχει κι ἀπὸ τὴ συσχέτισή τους μὲ συγγενικὰ στοιχεῖα ἱστορικὰ ἢ λογοτεχνικὰ ἄλλων ἔργων διαφόρων ἐποχῶν; Τὴ μέθοδο αὐτὴ τὴν τόσο ἀπλῆ, μὰ καὶ τόσο ἀπαιτητικὴ σὲ γνώσεις, σὲ κόπους, σὲ παρατηρητικότητα καὶ ἀντίληψη, ἀκολούθησε καὶ ὁ Κωστ. Θεοτόκης μὲ γονιμώτατα ἀποτελέσματα. Καὶ μὲ στοιχεῖα ἀδιαφιλονίκητα ἔδειξε καὶ τὴν ἐποχὴ περίπου ποὺ ἐγράφηκε τὸ ἔργο, καὶ τὴν ἐπίδρασή του ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴν Ἀναγέννηση. Καὶ ἡ ἐξακολούθησι τῶν ἐρευνῶν ἐπάνω στὸ δρόμον ποὺ ἀκολούθησε ὁ Κερκυραῖος σοφός, μιὰ μέρα θὰ καθορίσει τελείως καὶ τίς πηγὰς, καὶ τὴν ἐποχὴ, καὶ τὸν ποιητὴ, καὶ τὴν παρανοημένη λογοτεχνικὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου.

Ἴδου καὶ μερικὰ παραδείγματα τοῦ τρόπου τῆς ἐρευνας τοῦ Κωστ. Θεοτόκη :

Ὁ Ἀφέντης τῆς Ἀξιᾶς (Βιβλ. Β' στ. 302) γιὰ ἔμβλημα του ἔχει τὴ «σαγιτεμένη καρδιά», καὶ ὁ Κωστ. Θεοτόκης παρατηρεῖ πὼς ἡ μεταφορὰ τῆς πληγωμένης καρδιάς, ἢ τῆς φαρμακωμένης, ἢ τῆς σαῖτεμένης εἶναι παλαιά, καὶ τὴν ἐγνώριζε κι ὁ Πετράρκας καὶ ἄλλοι, μὰ ἡ ζωγραφικὴ παράστασις τῆς σαῖτεμένης καρδιάς «ἀναφαίνεται εἰς τὴν τέχνην μόνον κατὰ τὸν XVI αἰῶνα, ὅτε ἐθεσπίσθη ὑπὸ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας τὸ δόγμα τῆς Ἁγίας Καρδιάς τοῦ Χριστοῦ». Ἴδου μία ἀπλῆ ἱστορικὴ παρατήρησις, ποὺ πλησιάζει νὰ καθορίσῃ τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφηκε τὸ μέγα ποίημα τοῦ Ἐρωτοκρί-

τορ. Ἡ παρατήρηση βέβαια αὐτή, καθένας ἀντιλαμβάνεται ποιᾶς λεπτόλογης σοφίας καὶ ἔρευνας εἶναι ἀποτέλεσμα.

Ὅμοίως, γιὰ τὸ πρόσωπο τῆς Νένας, ποὺ παίζει σημαντικό ρόλο μέσα στὸ ποίημα, ὁ Θεοτόκης παρατηρεῖ: «Εἶναι τελείως ἄγνωστο εἰς τὰ μεσαιωνικά ποιήματα τῆς Εὐρώπης ὡς καὶ στὰ Ἑλληνικά, ἐνῶ τουναντίον εἶναι κοινότατον εἰς τὸ Ἰταλικὸν Θέατρον τῆς Ἀναγεννήσεως, τὸ ὁποῖον ἀρχίζει μὲ τὸν Giraldi κατὰ τὸν XVI αἰῶνα ἢ μικρόν πρότερον.»

Ὅμοίως, ἐρευνώντας τὸ κείμενον τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» καὶ παραβάλλοντάς το μὲ τοῦ «Orlando Furioso» τοῦ Ἀρισότου, βρίσκει πῶς ὁ Κορνάρος δὲν ἐγνώριζε μόνο τὸ μέγα ἱπποτικὸ ποίημα, μὰ καὶ ἐπῆρε ἑκατοστὴ ὀλόκερη στίχους ἀπὸ κεῖνο, ποὺ ἦ τοὺς παράφρασε ἀπλῶς ἢ τοὺς ἀφομοίωσε μὲ ἐλεύθερο χέρι. Κλπ. κλπ. κλπ.

Γιὰ τὸ φιλολογικὸ μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Κωστ. Θεοτόκη δὲ θὰ προσθέσουμε παρὰ πῶς, ἐχτὸς ἀπὸ τὴν ἐργασία του αὐτὴ ἐπάνω στὸν «Ἐρωτοκρίτο», ἀπομένει ἀκόμη ἀνέκδοτη μιὰ γραμματολογικὴ του ἐργασία ἐπάνω στὴν Ἰνδικὴ λογοτεχνία.

Περισσότερα ἔχουμε νὰ ποῦμε γιὰ τὸ εὐρύτατο μεταφραστικὸ ἔργο τοῦ Κερκυραίου λογοτέχνη.

Ἴσως μεταφραστὴς τόσο λογοτεχνικοῦ ὄγκου, καὶ τόσο διάφορων λογοτεχνιῶν, νὰ εἶναι σπάνιο φαινόμενο στὴν παγκόσμια λογοτεχνία. Καὶ ὁ Κωστ. Θεοτόκης ἐμετάφρασε ἀπὸ τ' ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, τῆς Λατινικῆς, τῆς Ἰνδικῆς, τῆς Ἀγγλικῆς καὶ τῆς Γερμανικῆς λογοτεχνίας.

Ἀπὸ τὴ μεταφραστικὴν ἐργασία του, πεθαίνοντας, ἄφησεν ἀνέκδοτο σχεδὸν τὸ μεγαλύτερο μέρος. Αὐτὲς τὶς μεταφράσεις θ' ἀρκεστῶ ἀπλῶς νὰ τὶς ἀναφέρω, χωρὶς νὰ ἐπιμείνω στὴν ἐξέτασή τους, καὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθες: Κάποια σάτυρα τοῦ Ἀριστοφάνη καὶ ἓνα δυὸ διάλογοι τοῦ Πλάτωνα. Ὅμοίως ἢ μετάφραση τοῦ μεγάλου φιλοσοφικοῦ ποιήματος τοῦ Λουκρετίου «Περὶ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων», ποὺ μόνον μερικὰ τῆς ἀποσπάσματα ἐδημοσιεύτηκαν στὸ περιοδικὸ «Μαῦρος Γάτος». Στὴ μετάφρασην αὐτὴ, ποὺ τὴ χαρακτηρίζει φραστικὴ ἀλγυσία καὶ γενικὰ γλωσσικὴ σκληρότητα καὶ ὑπερβολικὴ ζήτηση τοῦ δημοτικοῦ τύπου, ἐπροσπάθησε ὁ Κωστ. Θεοτόκης νὰ μορφώσῃ τὴ φιλοσοφικὴ ὀρολογία μὲ καθαρῶς δημοτικὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα. Ἐχτὸς ὀρισμένων ἀποσπασμάτων, ἡ μετάφραση τοῦ ὅλου ἔργου δὲν παρουσιάζει ἄξια λόγου λογοτεχνικά

στοιχεῖα, γιὰ τὸ σχηματισμὸν ὅμως τῆς φιλοσοφικῆς δημοτικῆς ὁρολογίας, κατὰ τὴ γνώμη μου, θὰ χρησιμεύσῃ σημαντικώτατα σὲ κείνους ποὺ θὰ θελήσουν νὰ τὴ συμβουλευτοῦνε.

Ὅμοιως ἀνέκδοτες ἔμειναν οἱ μεταφράσεις μερικῶν Ἰνδικῶν δραμάτων, καθὼς καὶ τῶν δραμάτων τοῦ Σαίξπηρ : «Βασιλιᾶς Λήρ», «Μάκμπεθ», «Ἄμλετ», καὶ ἴσως κάποιου ἄλλου ἀκόμη. Ἄπ' αὐτὲς τώρα τελευταῖα ἐδημοσιεύτηκε ὁ «Μάκμπεθ» ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Ἐλευθερουδάκη.

Ὅσες δὴποτε ὅμως μεταφράσεις καὶ ἂν ἔμειναν ἀνέκδοτες, δὲν εἶναι λίγες καὶ ὅσες ἐδημοσίευσε ὁ ἴδιος ὁ λογοτέχνης. Καὶ ἀπὸ τὶς πρῶτες μεταφράσεις ποὺ ἐδημοσίευσε ὁ Κωστ. Θεοτόκης εἶναι μερικὲς ᾠδὲς τοῦ Ὅρατιου, ἐπεξεργασμένες σὲ βυζαντινὰ ἐκκλησιαστικὰ μέτρα, τὶς ὁποῖες ἐδημοσίευσε στὸ «Νουμᾶ», καθὼς καὶ μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ μεγάλα Ἰνδικὰ ἔπη, ποὺ δημοσιεύτηκαν στὸ «Διόνυσος». Οἱ μεταφράσεις αὐτές, ποὺ εἶναι τὰ νεανικὰ μεταφραστικὰ δοκίμια τοῦ Κερκυραίου λογοτέχνη, μὲ τὸ ἐκζητημένο δημοτικὸ τυπικὸ καὶ τὴν ἰδιωματικὴν φρασεολογίαν τους, σήμερα πολὺ δύσκολα διαβάζονται, γιὰ τὸ μεταφραστικὸν τους, ὅταν τὶς ἐπεξεργάζονται, δὲν τὸν ἐνέπνεε τὸ καλαισθητικὸ συναίσθημα, μὰ ἡ ἀνάγκη τῆς γλώσσας καὶ τοῦ σχηματισμοῦ της κατὰ τὶς ψυχαρακτικὰς ὑπερβολικὰς ὑποδείξεις.

Τὸ 1908 ἐδημοσίευσε σὲ βιβλίον τὴν μετάφραση τῆς «Σακουντάλας», ἐνὸς ἀπὸ τὰ τελειότερα δραματικὰ ἔργα τοῦ μεγάλου δραματικοῦ, ἐπικοῦ καὶ λυρικοῦ ποιητῆ Καλιδάσα. Τὸ πνεῦμα τῆς μετάφρασης αὐτῆς δὲ διαφέρει ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν προηγουμένων της, μὲ τὴν διαφορὰ πὼς δὲν τὴν ἐπεξεργάστηκε μὲ τὸ σκοπὸ νὰ πλουτίσῃ καὶ νὰ σχηματίσῃ μόνον τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν κατὰ τὶς ὑποδείξεις τοῦ ψυχαρακτισμοῦ, μὰ τὴν ἐπεξεργάστηκε καὶ μὲ πνεῦμα περισσότερο φιλολογικὸν παρὰ λογοτεχνικόν, γιὰ νὰ χρησιμεύσῃ σὰ βοήθημα στοὺς τυχόν σπουδαστὰς τῆς Σανσκριτικῆς γλώσσας. Οἱ δύο ὀφελιμιστικὰς αὐτὲς προθέσεις ἔλλαβαν σημαντικὰ τὴν λογοτεχνικὴν ἀξίαν τῆς μετάφρασης. Μ' ἂν ἡ μετάφραση αὐτὴ δὲν ἔχη καὶ μεγάλην λογοτεχνικὴν ἀξίαν, ἔχει μιάν ἰδιαίτην σημασίαν γιὰ τὸ ὅλον λογοτεχνικὸν ἔργον τοῦ Κωστ. Θεοτόκη, γιὰ τὴν αὐτὴν μεταχειρίστηκε γιὰ πρώτη φορὰ μὲ ἀποκλειστικότητα καὶ μὲ ρεαλισμὸν σχηματισμένην πιά τὴν ζωντανὴν Κερκυραϊκὴν διάλεκτον, ποὺ τόσο θαυμαστὰ θὰ τὴν χρησιμοποίησιν ἀργότερα στὸ κύριον δημιουργικὸν λογοτεχνικὸν ἔργον του, τὸ ἐμπνευσμένον μὲς ἀπὸ τὸ Κερκυραϊκὸν περιβάλλον.

Τὸ 1909, ἕνα χρόνον ἀργότερα, ἐδημοσίευσε σ' ἰδιαίτερον βιβλίον

τὴ μετάφραση τῶν «Γεωργικῶν» τοῦ Βεργιλίου, πού εἶναι καί ἡ πρώτη σημαντικὴ μετάφραση πού ἐδημοσίευσε ὁ Κωστ. Θεοτόκης, καί πού οἱ γλωσσικοὶ καὶ ὠφελμιστικοὶ σκοποὶ δὲν ἐφαρμόστηκαν ἐναντίον τῆς λογοτεχνικῆς ὑπόστασης τῆς μετάφρασης. Γιὰ τὴ μετάφραση αὐτὴ ἔγραφε στὸ «Νουμᾶ» ὁ Κωστ. Χατζόπουλος πὼς εἶταν σταθμὸς γιὰ τὰ Νεοελληνικὰ γράμματα. Καί εἶταν σταθμὸς πραγματικά, γιατί ἔδειχτε πόσο πλούσια εἶταν ἡ περιφρονημένη γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ὅταν μὲ καθαρὰ δημοτικὸ λεξιλόγιο, καί μάλιστα Κερκυραϊκὸ, ἐμετάφραζε κυριολεκτικὰ τὶς ὀνομασίες τόσων φυτῶν καί γεωργικῶν ἐργαλείων, πού πλημμυρίζουν τὸ ὠφελμιστικὸ καί σοφὸ ποίημα. Μὰ δὲν εἶταν μονάχα γι αὐτό. Ἔδειχτε ἀκόμη πὼς ἡ δημοτικὴ γλῶσσα μποροῦσε μὲ ἄνεση ν' ἀποδώσῃ τὰ πλούσια νοήματα τοῦ ποιήματος ἐκείνου, καί ὄχι σπάνια ν' ἀποδώσῃ τὴν καλλιεργημένη ποιητικὴ διάθεση, τὴν ἐπεξεργασμένην εἰκόνα, τὰ τρυφερὰ αἰσθήματα καί τὴν ὑψηλὴ μεγαλοπρέπεια, πού ὁ μέγας Ρωμαῖος ποιητὴς ἐσκόρπισε ἄφθονα στὸ ὑπέροχο ἔργο του.

Βέβαια ἡ μουσικότητα τοῦ πρωτοτύπου λείπει ἀπὸ τὴ μετάφραση, καί λείπει ὁ σύντομος καί νευρώδης λόγος συχνά, καί ὄχι σπάνια ἡ τορνεμένη φράση, μὰ ἡ μετάφραση διατηρεῖ μὲ τὸ πάρα πάνου τὴν καθαρότητα καί τὴν ἡρεμία τοῦ κειμένου, καί εἶναι τόσα πολλὰ τὰ ὅσα ἐπέτυχε ὁ Κωστ. Θεοτόκης, ὥστε νὰ κάνουν τὴν μεμετάφρασην αὐτὴ ἀξιολογώτατη, ὅταν μάλιστα λάβουμε ὑπ' ὄψη μας τὴν ἐποχὴ πού ἔγινε ἡ μετάφραση αὐτὴ, καί τὴν ἄφραστη τελειότητα πού ἔδωσε σ' αὐτὸ τὸ ἔργο του ὁ δυσκολοσύγκριτος καλλιτέχνης Βεργίλιος. Τὸ μόνο τρωτὸ σημεῖο τῆς μετάφρασης εἶναι μιὰ κάποια ἀλγισιὰ τῆς γλώσσας, πού οφείλεται στὴν ὑπερβολικὴ ζήτηση τῶν δημοτικῶν τύπων καί στὴν ὑποταγὴ τῆς γλώσσας του στὸν ψυχαρισμὸ, πού τότες πολλοὺς ἀπὸ τοὺς λογοτέχνες ἐπαραστράτησε.

Τὸ 1914 ἐδημοσίευσε τὴ μετάφραση τοῦ Ὀδυσσειακοῦ καί τρυφερώτατου ἐπεισοδίου τῆς «Μαχαμπχαράτας», «Νάλας καί Νταμαγιάντη», πού εἶχε ἀρχίσει καί ἀφήσει στὴ μέση ὁ Λορέντσος Μαβίλης. Ἡ συνέχεια τῆς μετάφρασης τοῦ Κωστ. Θεοτόκη δὲν ἔχει βέβαια τὴ μουσικότητα καί τὴν ἐκλεχτικότητα τοῦ λεξιλογίου πού ἔχει τοῦ Μαβίλη, καί ἀκόμη τὴν ἐπιτυχημένη ἀπόδοση τῶν Ἰνδικῶν συνθέτων μὲ σύνθετα δημοτικά, τὴ βρῆκε σχεδὸν ἔτοιμη ἀπὸ τὸ Μαβίλη ἀπ' ὅπου καί τὴν παρῶλαξε, μὰ ἡ συνέχεια τοῦ Θεοτόκη ἔχει ἀνετώτερη καί σαφέστερη τὴ φράση, καί χάρι στὸ Θεοτόκη, πού ἔδειξε τόσην ἰκανότητα νὰ συνεχίσῃ τὴ μετάφραση τοῦ Μαβίλη μὲ ἀξιοθαύμαστη προσαρμογὴ πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς μετάφρασης ἐκεί-

νου, ἡ Νεοελληνικὴ λογοτεχνία ἀπόκτησε ὀλόκληρο ἕνα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα ἐπεισόδια τοῦ μεγάλου Ἰνδικοῦ ποιήματος, μὲ σπάνιες λογοτεχνικὲς ἐπιτυχίες ἀποδωμένο στὴ γλῶσσα μας. Ἡ μετάφραση αὐτῆ, πού εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ὠραιότερες τοῦ Θεοτόκη καὶ Μαβίλη, εἶναι ἀναμφιβόλως ἀπὸ τὶς τελειότερες πού ἔγιναν στὴ γλῶσσα μας.

Ἀργότερα ἐδημοσίευσε τὴ μετάφραση τῆς «Τρικυμίας» τοῦ «Σαίξπηρ» καὶ τοῦ «Ὁθέλου». Οἱ μεταφράσεις αὐτὲς σὲ πολλὰ σημεῖα παρουσιάζουν ὑπεροχὴν ἀπὸ τὶς μεταφράσεις ἄλλων τῶν ἴδιων ἔργων, μὰ δυστυχῶς ὁ ζητημένος μὲ ὑπερβολὴ δημοτικὸς τύπος χαλάει πολὺ τὸ δραματικὸ τόνο τοῦ διαλόγου. Ἡ ψυχαρακὴ ὑπερβολὴ καὶ στὶς μεταφράσεις αὐτὲς εἶναι ἡ σπουδαιότερη αἰτία γιὰ τὴ μὴ ἐπιτυχία τους.

Ἡ τελευταία ἀπὸ τὶς λογοτεχνικὲς μεταφράσεις πού ἐδημοσίευσε ὁ Κωστ. Θεοτόκης εἶναι τοῦ «Ἐρμάνου καὶ Δωροθέας» τοῦ Γκαϊτε. Στὴ μετάφραση αὐτῆ, ἐμεταχειρίστηκε μὲ πολλὴν ἐπιτυχία τὸν ἠρωϊκὸν ἑξάμετρο, μπάζοντας γιὰ πρώτη φορὰ σ' αὐτὸ τὸ στίχο καὶ μιὰ καινοτομία, πού βέβαια ἀπὸ καιρὸ μεταχειρίζονταν σὲ μεγαλύτερη ἔχταση οἱ Γερμανοὶ κ' ἔπειτα οἱ Ἴταλοί, κυρίως ὁ Καρντούτσι κι ὁ Ντ' Ἀννούτσιο, μὰ πού ἔμενε τελείως ἄγνωστη στὴν Ἑλλάδα. Ἡ καινοτομία αὐτὴ εἶναι ἡ ἀφαίρεση μιᾶς ἄτονης συλλαβῆς ἀπὸ κάποιο διάμεσο δαχτυλικὸ πόδι τοῦ στίχου, σὲ τρόπο πού νὰ κατανταίνῃ τὸ δαχτυλικὸ πόδι σὲ τροχαϊκό, κι ὁ στίχος ἀπὸ δεκαπτά συλλαβὲς νᾶχῃ δεκάξι. Τὴν καινοτομίαν αὐτῆ, πού δυστυχῶς σπάνια μόνον μεταχειρίζεται ὁ Κωστ. Θεοτόκης, καὶ πού δίνει κάποια ἀρχαϊκὴν εὐλυγισίαν στὸ σημερινὸν ἀλλύγιστο καὶ μονότονον ἠρωϊκὸν ἑξάμετρο, ὑπάρχουν μερικοὶ πού θεωροῦν γιὰ λάθος. Ἐμεῖς ἀρκούμεστε νὰ σημειώσουμε πῶς, ἂν ἡ καινοτομία αὐτὴ μπορούσε νὰ ἐπεκταθῆ καὶ ν' ἀφαιριέται ἀπὸ περισσότερους δαχτυλικούς πόδες μιὰ συλλαβὴ ἄτονη, σὲ τρόπο πού περισσότεροι δάχτυλοι νὰ γίνονται τροχαῖοι, στὸν ἴδιο στίχο, θὰ πλησιάζαμε περισσότερο πρὸς τὸ ἀρχαῖο ἠρωϊκὸν ἑξάμετρο, μὲ τὴ μεγάλην εὐλυγισίαν του, παρὰ μὲ τὸ μονότονο κατασκευάσμα πού μᾶς ἔμαθαν οἱ διάφοροι σχολαστικοί, καὶ πού συνηθίσαμε νὰ θεωροῦμε σήμερα γιὰ ἠρωϊκὸν ἑξάμετρο. Ὅπως κι ἂν ἔχη τὸ πρᾶμα, ὁ Κωστ. Θεοτόκης στὴ μετάφραση τοῦ «Ἐρμάνου καὶ Δωροθέας» κατόρθωσε, μὲ ἀξιοθαύμαστη καθαρότητα φράσης, νὰ μεταφράσῃ στὴ γλῶσσα μας ὅλη τὴν εἰδυλλιακὴν ἡρεμίαν τοῦ πρωτοτύπου, καὶ νὰ μεταφέρῃ στὴ γλῶσσα μας πολλὰ ἀπὸ τὶς ὁμορφιὰς του, καὶ ἀναμφιβόλως γιὰ πρώτη φορὰ ἐγράφηκαν στὴ δημοτικῇ τόσο ἄρτιοι καὶ ὠραῖοι ἑξάμετροι.

Περνώντας στην εξέταση του πρωτότυπου λογοτεχνικού έργου του Κωστ. Θεοτόκη, αιστάνομαι την ανάγκη να τονίσω άμέσως από την αρχή, πώς αυτό είναι και το σημαντικότερο και προσωπικότερο μέρος του έργου του. Αποτελείται από μιὰ σειρά διηγήματα, από τρία μεγάλα διηγηματικά έργα με χαρακτηριστικά μεγάλου διηγήματος, από ένα μυθιστόρημα κι από μιὰ σειρά σονέτων, που επειδή μένουν ανέκδοτα κατά το μεγαλύτερο μέρος του, δὲ θ' ἀσχοληθοῦμε μ' αὐτά.

Καὶ τὰ διηγήματα, δεκάξι περίπου, χωρίζονται σὲ κείμενα πού ἔχουν ὑπόθεση ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ σὲ κείμενα πού ἔχουν ὑπόθεση ἀπὸ τὴ σύγχρονη ζωὴ καὶ κυρίως τὴ χωριάτικη, καὶ ὅλα σχεδὸν ἐδημοσιεύτηκαν κατὰ καιροὺς σὲ διάφορα περιοδικά.

Καὶ σὲ κείμενα πού ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, ὅπως ὁ «Ἀπελής», ἢ ἀπὸ μεσαιωνικά ἱστορικά γεγονότα, ὅπως τὸ «Κασώπη», πού ἔχει γιὰ ὑπόθεσή του τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Γότθων στὴν Κέρκυρα, ἢ ἀπὸ μεσαιωνικοὺς θρύλους, ὅπως «Τὸ βιὸ τῆς κυρᾶς Κερκύρας», ἢ ἀρχαία ζωὴ ἀναπαραστάται ζωηρότατη καὶ ἀκριβέστατη, καὶ φανερῶνει τὶς ἱστορικὲς γνώσεις τοῦ Κερκυραίου σοφοῦ, μὰ καὶ τὴ δημιουργικὴ φαντασία του. Σὲ κείμενα πάλι πού ἐμπνέονται ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ χωριοῦ, δείχνεται ἡ παρατηρητικότητα τοῦ λογοτέχνη, μὰ καὶ ἡ ἰδιαίτερη μελέτη καὶ ἡ γνώση τῆς Κερκυραϊκῆς χωριάτικης ζωῆς, πού ἀπὸ νέος εἶχε ἀποχτήσει ὁ Κωστ. Θεοτόκης. Ὅμως στὰ διηγήματα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς δὲν ἀκολουθεῖ ἀκόμη τὴ ρεαλιστικὴ σχολή, καὶ τοὺς ἥρωές του τοὺς πλάθει ὁ ἴδιος ἀνάλογους πρὸς τὶς φιλοσοφικὲς πεποιθήσεις του, καὶ δὲν τοὺς παίρνει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ. Καὶ ὁ νιτσεικὸς υπεράνθρωπος πού τότε ἐπλημμύριζε τὸ πνεῦμα τοῦ συγγραφέα : «Πίστωμα», «Jugendis Mundi», «Ἀβουφέδης»: δὲν τὸν ἄφινε νὰ παρατηρήσῃ τὴ ζωὴ μὲ τὴ δική της τὴν ἀλήθεια, ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται, σὰν ἓνα φυσιολογικὸ φαινόμενο, μὰ τὸν ἔκανε νὰ τὴν ὑποτάξῃ στὴ νιτσεικὴ θεωρία καὶ νὰ τὴν βλέπῃ κάτου ἀπὸ τὸ πρίσμα ἐκείνης, ζητώντας νὰ φωτίσῃ μὲ τὴ μία τὴν ἄλλη. Ὅμως ὁ τρόπος αὐτός, πού βέβαια ἔχει τὰ δικά του προτερήματα, ἀνάλογα ἴσως μὲ κάθε ἄλλον τρόπο, ὅσο κι ἂν δίνῃ στὸ διήγημα κάποιαν ἄλλη σημασία, διανοητικότερη, καὶ προσθέτῃ ποίηση τόση καὶ λυρισμό, πού πολλὰ φορὲς ὑψώνει τὸ διήγημα σὲ ποίημα ἀστιχούργητο, ὅπως γίνεται σὲ μερικὰ σημεῖα στὸ διήγημά του «Ἀβουφέδης», εὐκόλα ὅμως τοῦ ἀφαιρεῖ τὴ ρεαλιστικὴν ἀλήθεια. Ἴδου γιὰ ν' ἀναφέρω ἓνα παράδειγμα : Στὸ διήγημά του «Jugendis Mundi» ἓνας δυνατὸς ἄντρας,

πού με τη βοήθειά του οί βουνίσιοι ἔσφαζαν τοὺς καμπίσιους καὶ τοὺς πήραν τὶς γυναῖκες καὶ τὰ καλύβια, ἔχαιρότανε καὶ τὴ γυναίκα ἐνὸς ἄλλου ὁμόφυλου του πού εἶταν ἀδύνατος καὶ δὲν ἐτολμοῦσε νὰ ὑπερασπιτῆ τὸ δικό του. Μιὰ μέρα ὁ ἀδύνατος εὔρηκε τὸ δυνατόν ἀποκοιμισμένον στὸν ἴσκιο, κι ἀφοῦ ἔκλεισε τὰ μάτια του, γιατί φοβότανε πού τὸν ἔβλεπε, τοῦ βύθισε στὸ στήθος ἓνα κοφτερὸ στουρνάρι καὶ τὸν ἐσκότωσε. Ὅταν ὁ ἀδύνατος ἐγύριζε ξαλαφρωμένος καὶ περίφανος στὸ σπίτι του, εἶδε τὴ γυναίκα τοῦ δυνατοῦ ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς νὰ κρατῆ στὴν ἀγκυλιά τῆς ἓνα βρέφος, καὶ ἀνήσυχος εἶπε μετὰ τὸ νοῦ του: «ὑπάρχει τὸ σόι του».

Στὸ διήγημα αὐτὸ μπορεῖ νὰ κλείεται κάποια γενικώτερη ἀλήθεια, πού γιὰ τὸ ντισεϊστή ἔχει τὴν ἄλφα σημασία, μὰ πού μπορεῖ γιὰ τὸν ἀντικειμενικὸ παρατηρητὴ τῶν φυσικῶν φαινομένων νάχη μιὰν ἀντίθετη σημασία, ὅμως γιὰ νὰ δευχτῆ ἡ ἀλήθεια αὐτή, ἐκασκευάστηκαν οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὸ συγγραφέα ὅπως ἤθελε, σὰ δυὸ κοδῆδες παντομίμας, καὶ τὸ διήγημα κατάντησε μιὰ ἀλληγορία κιὰ ἐυρημένη, ἀντὶς νάναϊ ζωντανὴ ἀναπαράσταση τῆς ζωῆς. Λίγο ἀκόμη καὶ θὰ πλησίαζε τὰ ὅρια τοῦ μύθου. Μὲ τοῦτο βέβαια δὲ σκοπεύω νὰ ὑψώσω πύργους στὸν ἀγέρα, καὶ νὰ ὑποστηρίξω πὼς τὸ ἄλφα λογοτεχνικὸ εἶδος εἶναι ἀνώτερο ἀπὸ τὸ βῆτα, μήτε νὰ ὑποτιμῶ τὴν ἀξία τῶν πρώτων του διηγημάτων ἀπλῶς, χρειάζομαι νὰ δείξω τὸν τρόπο πού ἔγραφε τότες, ὄχι βέβαια πάντα τόσο χτυπητά, μὰ πάντα πλάθοντας τοὺς ἥρωες σύμφωνα μὲ τὶς πεποιθήσεις του, ὅταν ἤθελε μὲ τὰ διηγήματά του νὰ ἐπαληθύνῃ τὴ ντισεϊκὴ θεωρία, γιὰ νὰ φανῆ ἡ διαφορὰ τοῦ τρόπου καὶ τῶν πεποιθήσεων πού ἀκολούθησεν ἀργότερα.

Γιὰ τὰ νεανικά του διηγήματα πρέπει ἀκόμη νὰ προσθέσουμε πὼς καὶ ζωηρότητα περιγραφῆς ἔχουν, καὶ ποίηση πολλή. Ὁ Μάγος στὸ «Βιὸ τῆς κυρᾶς Κερκύρας» παρασταίνεται τόσο ζωηρὰ πού φέρνει ἀνατριχίλα. Ὅμοίως ἡ φράση τους εἶναι φροντισμένη καὶ πάντα καθαρὴ, μὰ ἡ γλῶσσα τους, ἂν κ' ἔχη ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς Κερκυραϊκῆς διαλέκτου, δὲν εἶναι ἀκόμη τελείως σχηματισμένη, δὲν εἶναι ἀκόμη μὲ ρεαλιστικὴν ἀκρίβεια μεταχειρισμένη. Αὐτὸ τὸ ζήτησε καὶ τὸ κατόρθωσε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ἡ ντισεϊκὴ του ἰδεολογία ὑποχώρησε στὸ μεγάλο ἰδανικὸ μιᾶς δικαιοτέρας καὶ καλύτερης ἀνθρωπότητος.

✱

Στὸ διάμεσο διάστημα, κατὰ τὸ ὅποιον ὁ ντισεϊστής Κωστ. Θεοτόκης ἄφηνε τὶς πρώτες του πεποιθήσεις καὶ δεχότανε τὸ σοσια-

σμό, ἀνήκει καὶ ἡ μετάφραση τῆς «Σακουντάλας», ὅπου, καθὼς ἀναφέραμε, γιὰ πρώτη φορά μεταχειρίστηκε σχηματισμένη καὶ ρεαλιστικὴ τὴν Κερκυραϊκὴν διάλεκτο, καθὼς καὶ τὸ ἠθογραφικὸ διήγημά του, «Δύο Ἀγάπες», ποὺ δημοσιεύθηκε λίγο ἀργότερα στὸ «Νουμᾶ». Στὸ διήγημα αὐτό, ποὺ μέσα του καθρεφτίζεται κάποια προσωπικὴ περιπέτεια τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, δὲν ὑποστηρίζεται καμμιά του πεποίθησις ἰδεολογική, καὶ μοιάζει σὰν κεῖνα τὰ ἔργα ποὺ γράφονται ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ δὲν ἔχουν καθορισμένες ἀρχές, μὰ γράφουν ἀπλῶς γιὰ νὰ κάμουν τέχνη. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ «Δύο Ἀγάπες» δὲν ἔχουν τὸν παλμὸ τῶν προηγουμένων διηγημάτων τοῦ Κωστ. Θεοτόκη, καὶ μαζί μὲ τὴν μετάφραση τῆς «Σακουντάλας» περισσότερο σὰ διάμεσος σταθμὸς τῆς νέας λογοτεχνικῆς τάσεως τοῦ Θεοτόκη πρέπει νὰ θεωροῦνται, παρὰ σὰν ἔργα ἀντιπροσωπευτικὰ τῆς λογοτεχνικῆς του δυνάμεως. Μόνο ποῦ, ἐνῶ — στὰ προηγούμενά του διηγήματα οἱ ἥρωές του εἶναι ἐνσαρκώσεις τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα μὲ τίς νιτσεικὰς πεποιθήσεις του, στὶς «Δύο Ἀγάπες» παρουσιάζονται νὰ πηγάζουν μέσα ἀπὸ τὴ γύρω του ζωὴ.

~

Δὲν ἐπέρασε πολὺ διάστημα, καὶ ὁ Κωστ. Θεοτόκης ἔδινε τὴν μετάφραση τοῦ μεγάλου ὠφελιμιστικοῦ ἔργου τοῦ Βεργιλίου, τὰ «Γεωργικά», καὶ μετέφραζε τὸ ἐπιστημονικὸ καὶ φιλοσοφικὸ ἔργο τοῦ Λουκρητίου, «Περὶ τῆς φύσεως τῶν Πραγμάτων», ποὺ ἀκόμη ἀπομένει ἀνέκδοτο, καὶ σὲ λίγο ἐδημοσίευσεν τὸ πρῶτο ἀπὸ τῆ σειρά τῶν μεγάλων του διηγημάτων «Ἡ τιμὴ καὶ τὸ χρῆμα». Εἶχε ἐγκολπωθῆ τὸ μέγα ἰδανικὸ τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Στὸ ἔργο αὐτὸ σπαρταρᾷ τόσο ἀληθινὴ ἢ ζωὴ τοῦ Μαντουκιοῦ, ἐνὸς παραθαλάσσιου προαστείου τῆς Κέρκυρας, κατοικούμενο ἀπὸ ναυτικούς, παλικάραδες καὶ λαθρέμπορους κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνη, ποὺ ἡ Ἡπειρος εἶταν Τουρκικὴ, καθὼς καὶ ἡ ζωὴ τῆς ἀγορᾶς τῆς πόλεως, τοῦ Μαρκᾶ ὅπως τὴν ὀνομάζουν στὴν Κέρκυρα, ὥστε οἱ Κερκυραῖοι δὲν ἀναγνωρίζουν μονάχα τοὺς τύπους τῶν λαθρεμπόρων τοῦ Μαντουκιοῦ, καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ταβέρνας, ἢ τὸν τρόπο ποὺ φερνότανε τότες τὸ ἀρχοντολόι πρὸς τὸ λαό, μὰ καὶ ὀρισμένα ἄτομα, πιστὰ ζωγραφισμένα, μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν φρασεολογίαν τους καὶ ἄλλες ιδιότητές τους, τόσο ποὺ θαρροῦν πὼς τὰ βλέπουν καὶ τ' ἀκοῦνε ζωντανά, νὰ μιλοῦν ἀπέναντί τους. Καὶ ἀναγνωρίζουν ὁμοίως γεγονότα ποὺ ἔγιναν, ὅπως τὸ πασάλιμα τοῦ δικαστῆ μὲ ἀκαθαρσίες μέσα στὴν ἀγορά, ἢ τὸ κυνηγητὸ τοῦ λαθρεμπόρου

πού ἔγινε μόλις εἶχε πέσει ἡ Κυβέρνηση τοῦ Γεώργιου Θεοτόκη πού ὑποστήριζε τοὺς λαθρεμπόρους γιὰ νὰ τοὺς ἔχη κομματάρχες του. Μὲ σύντομα λόγια ἴδου ἡ ὑπόθεση τοῦ διηγήματος :

Ὁ Ἀντρέας, παιδί πλούσιας ξεπεσμένης ἀστικῆς οἰκογένειας τοῦ Μαντουκιῦ, γιὰ νὰ μὴν ἐργάζεται καὶ ξεπέσει ἀπὸ τὴ θέση του, ἐπροσπαθοῦσε νὰ ξεχρεώσῃ τὸ σπίτι του καὶ νὰ ζήσῃ μὲ τὸ λαθρεμπόριο. Μιὰν ἀυγὴ πού τὸν κνηγοῦσαν οἱ χωροφύλακες, ἔκρυψε στὸ σπίτι τῆς κυρᾶς Ἐπιστήμης τὸ λαθρεμπόριό του, κ' ἐκεῖ σὲ λίγες ἡμέρες ὅταν ξαναπῆγε γιὰ νὰ τὸ πάρῃ, ἐπρόσεξε τὴν κόρη τῆς τῆς Ρήνῃ, καὶ τὴν ἐρωτεύτηκε. Ὅταν κάποια μέρα τὸν ἔπιασε ἡ κυρὰ Ἐπιστήμη νὰ κρυφοκουβεντιάξῃ μέσα στὸ σπίτι μὲ τὴν κόρη τῆς, ὁ Ἀντρέας ὁμολόγησε πὼς ἀγαποῦσε τὴ Ρήνῃ, καὶ τὴ ζήτησε μάλιστα καὶ σὲ γάμο, μὰ ἡ προῖκα πού τῆς ἔδινε ἡ κυρὰ Ἐπιστήμη εἶτανε μικρὴ καὶ δὲν ἀρκοῦσε μῆτε νὰ ξεχρεώσῃ τὸ σπίτι του. Ἔτσι ἀποτραβήχτηκε ὁ Ἀντρέας, περιμένοντας ἢ νὰ κερδίσῃ μὲ τὸ λαθρεμπόριο καὶ νὰ ξαναστηλώσῃ τὴ θέση του, ἢ νὰ λησμονήσῃ τὴ Ρήνῃ καὶ νὰ πάρῃ καμμιάν ἄλλη γυναῖκα μὲ περισσότερη προῖκα. Σὲ τοῦτο τὸν ἐσυμβούλευε ἀδιάκοπα ἓνας θεῖος του, πού ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Ἀντρέα περίμενε κι αὐτὸς νὰ ζήσῃ. Μιὰ μέρα ὅμως πού γύριζε μὲ τὸ καΐκι ἀπὸ τὸ λαθρεμπόριο, ἔμαθε στὸ δρόμο ἀπὸ τὸ θεῖο του πὼς ἡ Ρήνῃ παντρεύεται μὲ ἄλλον, καὶ τὴν εἶταν ἡ ζήλια πού αἰσθάνθηκε ὁ Ἀντρέας, ὥστε μόλις ἔφτασε στὸ Μαντοῦκι, ἔτρεξε ἀμέσως μὲ τοὺς ἀνθρώπους του στὸ σπίτι τῆς κυρᾶς Ἐπιστήμης, εὔρηκε μόνῃ τὴ Ρήνῃ καὶ τὴν ἐπειθανάγκασε νὰ φύγῃ μαζί του καὶ νὰ πάῃ νὰ μείνῃ στὸ σπίτι του.

Ὡς τόσο, λίγο ἔπειτα ἔπεσε ἡ Κυβέρνηση Θεοτόκη, πού μὲ τὶς πλάτες τῆς ἔκανε τὰ λαθρεμπόρια ὁ Ἀντρέας, καὶ ἡ νέα Κυβέρνηση τὸν ἐκνηγοῦσε. Ἔτσι ἄρχισε νὰ ὑποφέρει ὁ Ἀντρέας οικονομικῶς, καὶ νὰ βλέπῃ φανερὰ πὼς δὲ μπορούσε πιά μῆτε νὰ στεφανωθῇ τὴ Ρήνῃ, μῆτε τὸ σπίτι του νὰ σώσῃ καὶ νὰ κρατήσῃ τὴ θέση του, μὰ μῆτε καὶ νὰ διατηρηθῇ ὅπως πρῶτα. Ἔτσι, γιὰ μόνῃ ἐλπίδα τοῦ ἀπόμεινε ἡ προῖκα τῆς Ρήνῃς, πού δὲν τὴν εἶχε πάρει ὅταν τὴν ἔκλεψε, καὶ πού τὴν εἶχε ἀρνηθῇ σὲ κάποια στιγμή τοῦ ἐνθουσιασμοῦ του. Ἔστειλε λοιπὸν τὸν τετραπέρατο θεῖο του στὴν κυρὰ Ἐπιστήμη νὰ τῆς ζητήσῃ τὴν προῖκα τῆς κόρης τῆς, μὰ τώρα πού ἡ Ρήνῃ εἶτανε ἔγκυος, ἐκμεταλλεζόμενος καὶ τὴν ἀδύνατη θέση τῆς δὲν ἤθελε τὰ τριακόσια τάλαρα πού τῆς ἔδινε ἡ μητέρα τῆς, οὔτε τὰ ἑξακόσια πού εἶχε ἀπαιτήσει ὁ Ἀντρέας ἄλλοτε, ὅσα δηλαδὴ τοῦ χρειαζότανε γιὰ νὰ ξεχρεώσῃ τὸ σπίτι του, τώρα ζητοῦσε χίλια τάλαρα,

ἀλλιῶς ἐφοβέριζε πὼς θᾶστορενη τῇ Ρήνῃ πάλε στὸ σπίτι της.

Ἡ κυρὰ Ἐπιστήμη δὲν τᾶδωσε τὰ χίλια τάλαρα, καὶ ὁ Ἄντρεάς, πού ἔβλεπε νὰ καταστρέφεται, ἐμάλωσε μὲ τὴ Ρήνη, τὴν ἐθεώρησε γιὰ αἰτία τῆς καταστροφῆς του, κ' ἔφυγε ἀπὸ τὸ σπίτι του, παρατώντας τὴν καὶ πιάνοντας δουλειὰ στὰ ψάρια, ἐνῶ σὲ λίγες ἡμέρες θάβγαينه τὸ σπίτι του στὴ δημοπρασία, κ' ἔτσι ἀναγκαστικά θὰ ξαναγύριζε καὶ ἡ Ρήνη στὸ σπίτι της.

Ἡ κυρὰ Ἐπιστήμη, μόλις ἔμαθε τί συνέβαινε ἔτρεξε ἀμέσως στὴν Ἀγορὰ κ' εὗρηκε τὸν Ἄντρεά μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ τοῦ δώσῃ τὰ ἑξακόσια τάλαρα γιὰ νὰ γλυτώσῃ τὸ σπίτι του καὶ μαζί νὰ σωθῇ κ' ἡ κόρη της. Ὁ Ἄντρεάς ὁμως δὲν ἤθελε μήτε ν' ἀκούσῃ, καὶ τῆς εἶπε νὰ φύγῃ καὶ πὼς αὐτὸς θάβγαιρνε ἄλλη γυναίκα μὲ περισσότερη προίκα. Συγχισμένη καὶ ἀπελπισμένη ἡ κυρὰ Ἐπιστήμη, ἄρπαξε ἀπὸ κάπου ἐκεῖ ἓνα μαχαῖρι, ὄρησε κατὰ πάνου του καὶ τὸν ἐχτύπησε στὸ χέρι. Ὅταν ἡ Ἐπιστήμη εἶδε τὰ αἵματα, πέταξε τρομασμένη τὸ μαχαῖρι, κ' ἐνῶ τὴν ἐτραβούσανε οἱ χωροφύλακες στὴ φυλακὴ, φοβούμενη γιὰ τὸ σπίτι της, πού τᾶφηνε ἔρημο μὲ τὸν ἄντρα της τὸ μεθύστακα, ἐφώναξε στὸν Ἄντρεά περίλυπη νὰ μὴν τῆς καταστρέψῃ τὸ σπίτι καὶ τῆς χάσῃ τὰ παιδιὰ της, καὶ τοῦδωσε τὰ κλειδιὰ νὰ πάῃ καὶ νὰ πάρῃ ὅλα τὰ χρήματα πού εἶχε, ἀρκεῖ νὰ τὴν ὑπερασπιστῇ στὸ δικαστήριο.

Χαρούμενος ὁ Ἄντρεάς ἐπῆγε στὸ σπίτι καὶ εἶπε στὴ Ρήνη πὼς ἀποφάσισε νὰ τὴ στεφανωθῇ. Ὅταν ὁμως ἡ Ρήνη ἔμαθε τὴν αἰτία, συναισθανόμενη τὴ δύσκολη θέση πού θάμπαινε τὸ σπίτι της, ἂν ἔπερνε ὁ Ἄντρεάς τὰ χίλια τάλαρα, καὶ βλέποντας τὴν ἀδικία πού θὰ γινότανε στὰ μικρότερ' ἀδέρφια της, μὰ καὶ πὼς ὁ Ἄντρεάς πραγματικά δὲν ἀγαποῦσε σωστὰ παρὰ μόνο τὰ τάλαρα, αἰστάνθηκε νὰ κρυώνῃ μέσα της ἡ ἀγάπη, κι ὅταν ὁ Ἄντρεάς τὴν ἐμάλεσε νὰ πάῃ στὸ σπίτι του μαζί του, ἐκείνη ἀρνήθηκε ἀποφασιστικά καὶ τὸν ἄφησε νὰ φύγῃ μονάχος του.

Σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διήγημα, δυὸ φράσεις συχνὰ ἐπαναλαμβανόμενες μὲ τὸ στόμα τῶν ἡρώων του : « Ἐργάτες εἶμαστε, ποιὸν ἔχουμε ἀνάγκη » καὶ « Ἀνάθεμάτα τὰ τάλαρα », κρατοῦν τὸ πνεῦμα τοῦ ἀναγνώστη ἄγρυπνο στὸ κεντρικὸ νόημα τοῦ ἔργου. Μὲ τοῦτο ὁμως γίνεται φανερὴ καὶ ἡ ἐπέμβαση τοῦ συγγραφέα γιὰ νὰ βγάλῃ ὁ ἀναγνώστης του τὸ συμπέρασμα πού ὁ ἴδιος ἐπιθυμεῖ, κι αὐτὸ ἀποδείχτει πὼς, ὅσο κι ἂν ἔστρεψε τὴν προσοχὴ του στὴν πραγματικὴ ζωὴ, ὅσο κι ἂν ἔδωσε ρεαλιστικὸ χαραχτήρα στὴν τέχνη του, ὅσο κι ἂν ἐπῆρε τοὺς ἥρωές του μέσα ἀπὸ τὴ ζωὴ, καὶ δὲν εἶναι πλάσ-

ματα τῆς φαντασίας του ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ ὑποστηρίξῃ μὲ τὰ διηγήματά του τὶς σοσιαλιστικὲς του πεποιθήσεις, καὶ νὰ θέλῃ νὰ κάμῃ κοῦκλες τῶν ἰδεῶν του τοὺς ἀληθινούς ἀνθρώπους τῆς ζωῆς. Καὶ ἡ διαφορὰ τῆς περιόδου αὐτῆς ἀπὸ τὴν προηγούμενη βρῖσκεται μόνον στὸ πῶς, ἐνῶ τότες ἐκυριαρχοῦσε τὸ πνεῦμα του ὁ νικσεϊκὸς ὑπεράνθρωπος, καὶ τοὺς ἥρωές του, ποὺ ἀντιπροσώπευαν τὸν ἴδιο τὸ συγγραφέα, τοὺς ἐπλαθε ὁ ἴδιος μὲ τὴ φαντασία του, κάνοντάς τους σύμβολα τῶν πεποιθήσεών του, τώρα κυριεῖται τὸ πνεῦμά του ὁ σοσιαλισμὸς καὶ τοὺς ἥρωές του τοὺς παίρνει μέσα ἀπὸ τὴ ζωὴ, καὶ ἡ ἐπέμβαση τοῦ συγγραφέα δὲ γίνεται ἀμέσως μὲ τὴ δράση τῶν ἡρώων του, μὰ μὲ ἔμμεσους ρητορικοὺς τρόπους: «Ἐργάτες εἴμαστε, ποιὸν ἔχουμε ἀνάγκη;» κλπ.

Τοῦ εἵδους αὐτοῦ τὸ σημαντικώτερο δημιούργημα τοῦ Κωστ. Θεοτόκη εἶναι τὸ μυθιστόρημά του: «Οἱ Σκλάβοι στὰ Λεσμά τους». Ἐκεῖ μέσα καθρεφτίζονται συνολικώτερα οἱ ἰδέες τοῦ συγγραφέα.

Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι τὸ τελευταῖο ποὺ ἔδωσε στὸ φῶς ὁ Κωστ. Θεοτόκης, δὲν εἶναι ὁμοῦς μὲ τοῦτο καὶ τὸ τελευταῖο ποὺ ἔγραψε, γιατί τῷχε ἀρχίσει πρὶν ἀκόμη γράψῃ τὸ διήγημά του «Τιμὴ καὶ χρῆμα».

Ὅταν τὸ πρωτάρχισε τὸ τιτλοφοροῦσε: «Ἄλκις ὁ σωζόμενος», ἔπειτα ὁμοῦς μετασηματίζοντάς το τ' ὀνόμασε: «Οἱ σκλάβοι στὰ Λεσμά τους».

Ἔτσι, στὸ μυθιστόρημα αὐτό, ποὺ εἶναι καὶ τὸ ὀγκωδέστερο ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Κωστ. Θεοτόκη, πρέπει νὰ θεωρεῖται σὰ μιὰ συνέχεια τῆς «Τιμῆς καὶ τὸ Χρῆμα» μὲ τὴν προσθήκη πῶς γιὰ ἐκδοτικὸς λόγους δὲν ἐδιατηρήθηκε ἀπολύτως ἡ Κερκυραϊκὴ διάλεκτος στὸ διηγηματικὸ του μέρος.

Ἡ ὑπόθεσί του πλέκεται στὴν Κέρκυρα, καὶ ἀριθμῶς ὕστερα ποὺ ἔγινε ἡ Ἐνωσις τῆς Ἑφταιήσου μὲ τὴν Ἑλλάδα, ὅταν οἱ ἄρχοντες ἔχασαν μαζὶ μὲ τοὺς τίτλους τους καὶ τὰ ξεχωριστὰ προνόμια τῆς εὐγενείας τους, καὶ σιμὰ σ' αὐτὰ καταργήθηκε καὶ ἡ προσωπικὴ κράτηση γιὰ χρῆν. Παίρνει δηλαδὴ τὴν ὑπόθεσί του, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἄρχισε νὰ πνέῃ ζωο;όνος ὁ ἀγέρας τῶν ἀστικῶν ἐλευθεριῶν, κυρίως τῶν λαϊκῶν ἐννοῶν, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ξεπέφτει καὶ χάνει τὴ δύναμή του τὸ ἀρχοντολόι, ποὺ ὁμοῦς ἀγωνίζεται νὰ βασιλεῖ τὴ θέσι του, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἀναπτύσσεται σιγὰ σιγὰ ὁ ἀστισμὸς, ἡ κεφαλαιοκρατία, ποὺ μὲ τὴ δύναμη τοῦ χρηματὸς τῆς πολιορκεῖ καὶ παίρνει ἓνα πίσω ἀπὸ τὸ ἄλλο ὅλα τὰ φρούρια τῆς ἀρχοντιᾶς, καὶ ποὺ σιμὰ στὴν ἀριστοκρατία ἀναπτύσσεται σιγὰ σιγὰ,

σάν αδύνατο και ασθενικό στην αρχή παρακλάδι της ό σοσιαλισμός. Παίρνει την υπόθεσή του, από την εποχή που φαίνεται καθαρώτερα ή κοινωνική μεταβολή, τὰ αίτιά της, ή σημασία της και τὰ μοιραία της θύματα. Η μεταβολή αυτή έγινε βέβαια στην Έφρτινήσο κάπως αργότερα από όταν έγινε στην άλλην Εύρώπη, και πολύ πριν αρχίσει να πραγματοποιηθῆ στην άλλην Ελλάδα, που μόλις άρχισε από τὸ 1909, όμως εκεί έγινε αραράλλαχτα όπως και στην άλλη Εύρώπη, γιατί ή κοινωνική σύνθεση της Έφρτανήσου εἶταν αραράλλαχτη με την άλλη ευρωπαϊκή φεουδαρχία. Από τὰ όσα αναφέραμε, καταλαβαίνει ό αναγνώστης μου άμέσως με πόσο ευτυχημένο και σοφό χέρι εδιάλεξε ό Κωστ. Θεοτόκης την υπόθεση του κοινωνιστικού έργου του, κι άμέσως αντιλαμβάνεται πως σὲ κείνο τὸ έργο έχει ν' αντικρύσει μαζί με τὸ λογοτέχνη, τὸν ιστορικό και τὸ σοφὸ κοινωνιολόγο, που ρίχνει τὴ δέσημη των φωτεινών άχτίδων του νοῦ του επάνω στὰ πράματα του Οἴκου μας.

Δὲ θὰ χρονοτριβήσω δίνοντας μιὰ περίληψη τῆς υποθέσεως του έργου· θὰ προτιμήσω σὲ πεταχτὲς διαφωτιστικὲς γραμμὲς νὰ κατατοπίσω τὸν αναγνώστη μέσα σ' αυτό.

Τὸ άρχοντικό σπίτι των Όφιομάχων, βρίσκεται στὸ τελευταίό στάδιο τῆς καταστροφῆς. Ο τελευταίος άπόγονος τῆς φεουδαρχικῆς οἰκογένειας, ὁ Ἄλεξαντρος, πνίγεται κυριολεκτικὰ από τὰ χρέη. Του κάκου προσπαθεῖ νὰ σωθῆ, νὰ διατηρήσει τὴ θέση του, τὴν αξιοπρέπειά του, τὴ θέση τῆς οἰκογενείας του, του εἶναι αδύνατο, γιατί ξεαοριέται πὺ τελείως από τοὺς τοκογλύφους κι από τοὺς διάφορους νιόπλουτους, τραπεζίτες κ' εμπόρους. Τὰ παιδιὰ του Όφιομάχου πολιορκοῦνται κι' αυτά από τὴ σκληρὴν ανάγκη. Γιὰ νὰ ξεφύγουν, προσπαθοῦν νὰ πάρουν πλούσιες γυναῖκες, κι ἄς κατάνονται ἀπ' ὅποια δήποτε τάξη. Δέχονται, βλέπετε, νὰ ενώσουν τὸ ΚΥΑΝΟΥΝ αίμα τους με τὸ ΚΥΔΑΙΟ του άστισμοῦ. Τὸ ἴδιο συμβαίνει και με τὲς κόρες του. Η μία υποτάζεται θεληματικὰ της, βλέποντας τὴν οικονομικὴ κατάσταση του πατέρα της και θέλοντας νὰ τὸν ανακουφίσει, ή άλλη με αφάνταστην αντίσταση και με πίεση του ἴδιου του πατέρα της, παίρνει ἕναν πλούσιο άσπὸ που τὴ θέλει, ἐνῶ εκείνη αγαπᾷ τὸν Ἄλκη, ἕνα νέο μορφωμένο μὰ φτωχό, τὸν ὁποῖον κι ὁ γέρο Όφιομάχος θὰ προτιμοῦσε για γαμπρό του. Ο Ἄλκης, που από τὴ φοβερὴ άρρώστια που τὸν έκρατοῦσε ετοιμοθάνατο, εσωθήκε με τὴν επέμβαση του νιόπλουτου άσπὸ και περιφημου γιατροῦ, που κατὰληξε εἵπειτα νὰ του πάρη τὴν ἐκλεχτὴ τῆς καρδιάς του, τὴν κόρη του Όφιομάχου, ἀπελπισμένος και ξεαοριω-

μένος, φεύγει για να προετοιμάση τη λαϊκὴν ἐπανάσταση, μὰ ἔπειτα ἀπὸ διάφορες οὐτοπιστικὲς του καὶ ἀποτυχημένες ἐνέργειες, ξαναγυρίζει πρὸς τὴ χαμένην ἀγάπη του, νικημένος ἀπὸ τὸν αἰσθηματικὸν ἔρωτά του. Ἔτσι, ὅλοι μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἔργο παλεύουν σκλάβοι στὴν οἰκονομικὴν ἀνάγκη, πού δημιούργησαν οἱ νέες συνθήκες στὴν κοινωνία. Θαρρεῖ κανεὶς, πὼς οἱ νέες αὐτὲς συνθήκες, σὰν ἀδυσώπητοι ἐχθροί, μὲ τὸ πρόσωπο τῶν τοκογλύφων, τῶν ἐμπόρων, τῶν τραπεζιτῶν, καὶ γενικὰ τῶν νεόπλουτων ἀστῶν, πολιορκοῦνε τὸ σπίτι τῶν Ὀφιομάχων, καὶ κάνουν νὰ παραδέρῃ ὁ Ἄλκης, συντελώντας στὴ μεγαλύτερη δυστυχία του. Μέσα στὸ σπίτι τὸν Ὀφιομάχων, ἀνασαίνει βαρεὶά ἕνας θλιθερὸς κόσμος γεμάτος ἀνησυχίες καὶ βίασана, πού παλεύει ἀελπισμένα γιὰ νὰ σωθῆ, μὰ πού ξεπέφτει ἀπὸ ξεπεσμό σὲ ταπεινότητα, φτάνοντας σὲ αὐτοχτονίες, σὲ πλαστογραφίες σὲ ἀτιμίες, σὲ τρέλλες, ἔξευτελιζόμενος τελείως ἐνῶ ἀγωνίζεται νὰ σταθῆ, ἔτσι ἀπαράλλαχτα, ὅπως τὸ λέει καὶ ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου: «Σκλάβος στὰ Δεσμά του.»

Τὰ πρόσωπα τοῦ ἔργου εἶναι σχεδὸν ὅλα γνωστά, πρόσωπα πραγματικὰ τῆς Κερκυραϊκῆς κοινωνίας, μὲ κάποια μόνο παραλλαγή στὸ ὄνομα ἢ στὸ ἐπάγγελμα. Καὶ κανένα δὲν ἀποτελεῖ τὸν κύριον ἥρωα τοῦ ἔργου. Στὸ μυθιστόρημα αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ἕνας κύριος ἥρωας, μὰ ὅλα τὰ πρόσωπα παίζουν κι ἀπὸ κάποιον κύριο ρόλο, μέσα στὰ ὄρια τῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ μᾶς θυμίζει ἀπολύτως ἕνα ἄλλο ἔργο πού εἶναι γραμμένο χωρὶς ἕναν ὀρισμένον κύριον ἥρωα, τοὺς «Ἐλεύθερους Πολιορκημένους» τοῦ Διον. Σολωμοῦ. Ὅπως στοὺς «Ἐλεύθερους Πολιορκημένους», ὅλοι οἱ πολιορκημένοι στὸ Μεσολόγγι εἶναι κύριοι ἥρωες, καὶ ὅλοι νικοῦν, καθένας κατὰ τὸν τρόπο του, τὶς ἠθικὲς καὶ ὑλικὲς πολέμιες δυνάμεις, ὅσο μεγάλες κι ἂν εἶναι, ἔτσι καὶ «Στοὺς Σκλάβους στὰ Δεσμά τους» τοῦ Κωστ. Θεοτόκη, ὅλα τὰ πρόσωπα πού ἐμφανίζονται στὴ σκηνὴ εἶναι ὅλα κύρια πρόσωπα, μὲ τὴ διαφορὰ πὼς παίζουν ἀντίθετο ρόλο οἱ πολιορκούμενοι Ὀφιομάχοι ὁσοδὴποτε κι ἂν λαχταροῦν, ὁσοδὴποτε κι ἂν ἀγωνίζονται γιὰ τὴ λευτεριά τους, γιὰ νὰ μείνουν στὸ ἐπίπεδο πού βρισκότανε, ὑποτάσσονται ἀπολύτως, σκλάβοι στὴν ἀνάγκη. «Οἱ Σκλάβοι στὰ Δεσμά τους» εἶναι γραμμένοι μὲ τὸν ἴδιο τεχνικὸ τρόπο πού εἶναι καὶ οἱ «Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι» μὰ μὲ ἀντίθετες ἰδεολογικὲς πεποιθήσεις. Ὅπως ὁ Σολωμὸς ἐπῆρε κ' ἐσύμπηξε μιὰ πνευματικὴ δύναμη, καὶ τὴν ἐκαταμέρισε σὲ τόσους χαραχτήρες ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, στοὺς ὁποίους ἔκαμε ὅλα ν' ἀνταποκρίνονται ἐμπράχτως, ἔτσι καὶ ὁ Θεοτόκης σ'

αὐτὸ τὸ ἔργο του Ἐτῆρε τὴν ἀλήθεια τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, τὴν ἐτοποθέτησε σὲ μιὰν ἐποχὴ καὶ σ' ἓναν τόπο πού τὰ ἱστορικά φαινόμενα βρισκόντανε σὲ μεταβατικότητα, κ' ἐπομένως σὲ σύγκρουση, καὶ τὴν πνευματικὴ αὐτὴ δύναμη τὴν ἐχώρισε σὲ τόσους χαρακτιῆρες ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, καὶ τοὺς ἔβαλε νὰ δράσουν. Τὸ σπίτι τοῦ Ὀφιομάχου συμβολίζει, ἢ ἐνσαρκώνει τὴ φρευδαρχία, ὁ τοκογλόφος, ὁ τραπεζίτης, ὁ νιόπλουτος συμβολίζει τὸν ἀστισμὸ, ὁ Ἄλκης, ὁ ἄρρωστος καὶ ἀδύνατος νέος πού σώνεται ἀπὸ τὸ θάνατο μὲ τὴν ἐπέμβαση τοῦ ἀστοῦ γιατροῦ, συμβολίζει τὸ σοσιαλισμὸ, πού, ἀπὸ τὴν ἄρρωστη κατάστασίν του, σώζεται μὲ τὸν ἀστισμὸ καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατίας καὶ βιομηχανίας. Ἔτσι καὶ τ' ἄλλα πρόσωπα ἀναλόγως, ὅλα κινοῦνται μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο, καὶ δὲν εἶναι δύσκολο στὸν ἀναγνώστη αὐτοῦ τοῦ ἔργου νὰ τὰ μαντέψῃ.

«Οἱ Σκλάβοι στὰ Δεσμά τους», πού ἔχουν τόσο μεγάλη σχέση μὲ τοὺς «Ἐλεύθερους Πολιορκημένους» στὸ ἀρχιτεκτονικὸ συνθετικὸ μέρος τους, καὶ ὅπου τὸ σπίτι τῶν Ὀφιομάχων ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ Μεσολόγγι, εἶναι τὸ πρῶτο καὶ ἰσχυρὰ συνθετικὸ μυθιστορηματικὸ ἔργο πού γράφτηκε στὴ γλῶσσα μας. Ὁ Κωστ. Θεοτόκης κατόρθωσε στὸ ἔργο του αὐτό, ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως νὰ μᾶς ἀνασυνθέσῃ τὸν τεχνικὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Δ. Σολωμὸς ἔγραψε τοὺς «Ἐλεύθερους Πολιορκημένους», καὶ πού μᾶς εἶχε ἀπομείνει ἀποσπασματικῶς, τὸν ἄκρως πρωτότυπο καὶ σημαντικώτατο αὐτὸν τρόπο, πού προσφέρει στὸ λογοτέχνη τοὺς καρποὺς τοῦ ρωμαντικοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου καὶ τοὺς καρποὺς τοῦ κλασικοῦ σὲ νόμιμο γάμο συνενωμένους, καὶ πού εἶναι ἄκρως πρόσφορος γιὰ ὑψηλὰ θέματα, καὶ πού ἴσως θάρμοζε νὰ ὀνομαστῇ Ἑφτανησιακὸς ἢ Νεοελληνικὸς. Καὶ ἂν ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως «Οἱ Σκλάβοι στὰ Δεσμά τους» ἔχουν αὐτὴ τὴ σημασία, ἀπὸ ἰδεολογικῆς ἀπόψεως εἶναι σὰ μιὰ ἰσχυρὴ ἀπάντησι τοῦ Κωστ. Θεοτόκη, τοῦ ὄπαδοῦ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, πρὸς τὸν ἄκρως ἰδεαλιστὴ Διονύσιο Σολωμό.

✱

Ἐνῶ ἀκόμη ἐπεξεργαζότανε τοὺς «Σκλάβους στὰ Δεσμά τους», ἐμόρφωνε τὸ νέον τρόπο πού θ' ἀκολουθοῦσε στὴν τέχνη του, ἓναν τρόπο πιὸ σύμφωνο μὲ τὶς πεποιθήσεις του, καὶ πιὸ σιμὰ πρὸς τὴ ρεαλιστικὴν ἀλήθεια. Ἀφαίρεσε κάθε ἰδεολογικὴ πιὰ ἐπέμβαση τοῦ συγγραφέα, καὶ μὲ τὸ ἔργο του δὲ ζητεῖ νὰ ὑποστηρίξῃ ἄλλο ἀπὸ κείνο πού βγαίνει μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ. Ἔτσι, δὲν κάνει ἄλλο παρὰ ν' ἀναπαρασταίῃ πιστὰ κομμάτια τῆς πιὸ γνώριμῆς του ζωῆς, τῆς ζωῆς τοῦ τόπου του, πού τὴν ἔζησε κι ὁ ἴδιος καὶ

μέ προσοχή τή μελέτησε. Ἡ μόνη ἐπέμβασί του εἶναι ὁ θλιβερός τόνος, ἡ θλιβερὴ διάθεσί του ποῦ ἀποτεπώνεται στοῦ ὅλο ἔργο μέ τή φρασεολογία του, καί τὸ ξεχείλισμα τῆς συγκινήσεως ποῦ γεννοῦν στήν ψυχή μας τὰ διάφορα γεγονότα μέ τὸ ἀντίκρουμά τους. Καί τοῦτο τοῦ εἶναι ἀρκετό, γιατί ἡ ἀλήθεια τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ζεῖ μαζί μέ τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς, κ' ἐπομένως λάμπει καθαρότερα μέσα στήν πραγματικὴ ζωή, ἀπὸ κάθε ἐπέμβαση τοῦ συγγραφέα, ποῦ θὰ ζητοῦσε νὰ τὴν ὑποστηρίξει ἰδεολογικά μέσα στοῦ ἔργου του, ἢ θὰ ζητοῦσε νὰ πλάσῃ τοὺς τύπους τέτοιους, ὥστε νὰ ἐπαληθεύουν αὐτὴ τὴ θεωρία.

Ἔτσι, παρουσιάζοντας τὴν πραγματικὴ ἀθλιότητα τῆς σημερινῆς ζωῆς, ὁ συγγραφέας εἶναι βέβαιος πὼς φωτίζει περισσότερο, καί μέ τ' ἄθλια ἀντρείκελα τῆς σημερινῆς κοινωνίας φαντάζεται πὼς φωνάζει καλύτερα πρὸς τὴν ἴδια τὴν κοινωνία: Ἴδου ποιούς ἀνθρώπους φτιάνουν οἱ σημερινές συνθηκῆς, ἴδου ἡ μοιραία τραγωδία τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, μέσα στίς ὁποῖες εἴμαστε θύματα καί θύτες. Ἡ σκληρὴ αὐτὴ κατασχίνη σοῦ ἀρέσει; νὰ τὴ χαίρεσαι. Ἄν ὄχι, τότες ζήτησε εἰλικρινά νὰ βοηθήσῃς τὸν ἐρχομὸ καλύτερων συνθηκῶν.

Μέ τέτοιες ἀντιλήψεις γιά τὴν τέχνη, καί μέ τέτοιες κοινωνιστικῆς πεποιθήσεις, ἔγραψε τὰ τελευταῖα του ἔργα, τὸν «Κατάδικο» καί «Τὴ ζωὴ καί τὸ θάνατο τοῦ Καραβέλα». Ἐνα τρίτο ποῦ τὴν ὑπόθεσί του μοῦ εἶχε διηγηθῆ πρὶ φύγη γιά τὴν Κέρκυρα νικημένος ἀπὸ τὴν ἀγιάτρευτην ἀρρώστια, καί ποῦ τὸ εἶχε τελείως σχεδιασμένο, δὲν ἤξερω ἂν τὸ ἔγραψε. Τὰ δύο αὐτὰ ἔργα, μέ τὸ τρίτο ποῦ ἄκουσα μόνο τὴν ὑπόθεσί του, καί ποιός ξέρει μέ πόσα ἄλλα ποῦ δὲν ἐπρόφτασε νὰ γράψῃ, ἀποτελοῦσαν ὁλόκληρο κύκλο, μέσα στὸν ὁποῖον παρουσιαζόντανε ὅλες οἱ σημερινές κοινωνικῆς συνθηκῆς καί ὅλες οἱ διαφορῆς ἠθικῆς ἀξίες κάτου ἀπὸ τὴν παντοκρατορία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἔργα, ποῦ εἶναι καί τὰ πρωτοτυπώτερα τοῦ Κωστ. Θεοτόκη, θάταν καί τὰ σημαντικώτερο τοῦ ὅλου του ἔργου ἀπὸ κάθε ἄποψη, ἂν ἐπρόφτανε νὰ τὰ τελειώσῃ ὅλα, καί νὰ μᾶς παρουσιάσῃ ὁλόκληρο τὸ τεχνικὸ καί πνευματικὸ του οικοδόμημα.

Ὅποσδήποτε ἄς ἐξετάσουμε τὰ ἔργα ποῦ βρισκονται στήν κατοχή μας, καί μὲς ἀπ' αὐτὰ ἄς δοῦμε θετικώτερα τὸ δημιούρημα ποῦ εἶχε συλλάβῃ ὁ Κερκυραῖος σοφὸς λογοτέχνης.

Μέ σύντομα λόγια, ἴδου ἡ ὑπόθεση τοῦ «Κατάδικου»:

Ὁ Ἀράθυμος, χωρικός χτηματίας, εἶχε γυναῖκα του τὴ Μαρ-

γαρίτα, πού διατηρούσε έρωτικές σχέσεις με τον Πέτρο Πέπονα. 'Απ' όταν όμως ο 'Αράθυμος έπηρε στην ύπηρεσία του ένα θρησκώληπτο τύπο, τον Τουρκόγιαννο, πού έρωτεύτηκε κι αυτός τη Μαργαρίτα, ο Πέτρος Πέπονας δέ μπορούσε πιά νά συναντηθῆ μαζί της, γιατί ο Τουρκόγιαννος τούς παραφύλαγε.

Μιά μέρα ο 'Αράθυμος πού πήρε τον Πέπονα νά τον βοηθήσει στο όργωμα, κατόρθωσε ο Πέπονας νά βρῆ εύκαιρία νά μιλήσει με τη Μαργαρίτα, κ' έσυμφώνησαν νά συναντηθοῦν σ' ένα έρημικό καλύβι, βρισκόμενο στο χῆμα τοῦ 'Αράθυμου. Ἡ Μαργαρίτα δέν μπόρεσε νά βρῆ εύκαιρία και νά πάη, κι ο Πέπονας, πού υπόφερε εκεί πολύ περιμένοντας, έννοιωσε πώς αγαπούσε τόσο τη Μαργαρίτα, ὥστε τοῦ εἶταν αδύνατο νά ζήσει χωρίς εκείνη, γι αυτό κι ἀποφάσισε νά σκοτώσει μυστικά τον 'Αράθυμο.

'Αφού λοιπόν έσχεδιάσε τὸ πρᾶμα, ἔπεισε τη Μαργαρίτα νά καταφέρει τον 'Αράθυμο νά πουλήσει τὸ ζευγάρι, γιά νά διώξει ἔπειτα και τον ένοχλητικό Τουρκόγιαννο ἀπό την ύπηρεσία του, βαστώντας μυστικό τὸ σχέδιό του. Τὸ σπουδαιότερο εἶναι πὼς ἐκατάφερε νά κάμει τον 'Αράθυμο νά μαλώσει στά γερά με τον Τουρκόγιαννο, πρὶν τότε διώξει.

'Εφυγε ο Τουρκόγιαννος, κι ο 'Αράθυμος έπηρε στη χώρα νά πουλήσει τὰ βόδια τοῦ ζευγαριοῦ. Μά όταν ἐγύριζε τὸ βράδυ στο χωριό του ἀνυποψίαστος, τοῦ ρίχτηκε ο Πέπονας, πού τον ἐπαρφύλαγε σ' ένα ἔρημο μέρος, και τον ἐσκότωσε.

Τὴν ἄλλην ἡμέρα ἐπιάστηκε γιά φονιάς τοῦ 'Αράθυμου ο Τουρκόγιαννος, και στο Δικαστήριο όταν ἐγινεν ἡ δίκη, ὑπόμεινε νά καταδικαστῆ αὐτός ο ἀθῶος, παρά νά φανερώσει τὴν ἀτιμη διαγωγή τῆς Μαργαρίτας, πού αὐτός ἐλάτρευε στην ψυχή του. Γιατί, γιά νά φανερώσει τὴν ἐνοχή τοῦ Πέπονα, θ' ἄπρεπε νά ἐκθέσει τὴν τιμὴ τῆς Μαργαρίτας.

Ὁ Τουρκόγιαννος ἐκλείστηκε στίς φυλακές τοῦ Σοφρονιστηρίου, κ' ἐκεῖ ἄρχισε νά κηρύχτη στους ἄλλους φυλακισμένους διάφορες θεολογικὲς θεωρίες, πού εἶχε ἀκούσει τον καιρὸ πού ἔμεινε στην Ἀμερική, και τίς ὁποῖες τώρα ἐνόμιζε πὼς εἶχε ὑποχρέωση νά διδάξει.

Ὁ Πέπονας, ὕστερ' ἀπὸ λίγο διάστημα ἔκαμε δική του τὴ Μαργαρίτα, μὰ κάποτε τῆς ἐφανέρωσε πὼς εἶταν αὐτός ο φονιάς τοῦ ἀντρός της, κ' ἐπάγωσε μέσα της ἡ ἀγάπη. Καὶ όταν κάποια μέρα, πού οἱ χωροφύλακες ἐπιασαν κάποιο χωριανό του γιά χρῆη τούς τον ἐπηρε ἀπὸ τὰ χέρια ο Πέπονα, και γιά τὴν φράξη του

αυτή, τὸν χειροκρότησε ὄλο τὸ χωριό, καταδικάστηκε καὶ κλείστηκε στὴν ἴδια φυλακὴ ποῦχε κλειστῆ κι ὁ Τουρκόγιαννος.

Ἐκεῖ ἀναγκάστηκε νὰ ὁμολογήσῃ τὴν ἐνοχὴ του καὶ τὴν ἀθωότητα τοῦ Τουρκόγιαννου, μὰ ὁ Τουρκόγιαννος βλέποντας τὴ Μαργαρίτα, ποῦ ἐκείνη τὴ στιγμή εἶχε πάει στὸ Σωφρονιστήριο, γιὰ τὸν Πέπονα, ὑποστηρίζει πὼς αὐτὸς ἔκαμε τὸ ἔγκλημα, καὶ πηγαίνει στὸ κελί του κλαίγοντας.

Ὅλοι οἱ τύποι τοῦ διηγήματος αὐτοῦ, εἶναι τύποι ζωντανοί, ἀληθινοί, ποῦ Ὁ Θεοτόκης δὲν τοὺς ἐπλασε μὲ τὴ φαντασία του, μὰ ποῦ τοὺς συγκέντρωσε μέσα στὸ ἴδιο πλαίσιο τῆς ὑποθέσεως ποῦ ἀναφέραμε, ἔτσι ὅπως τοὺς εἶδε νὰ ἐκδηλωθοῦν μέσα στὴ Ζωή. Τὰ κύρια πρόσωπα τοῦ ἔργου εἶναι τρία: Ὁ Ἀράθυμος, ὁ τύπος ὁ εὐερέθιστος, ὁ εὐκολόπιστος κ' ἐπομένως ὁ εὐκολοαπάτητος, ὁ Πέποντας, ὁ τύπος τῆς θελήσεως, ὁ γεμάτος ζωὴ, κι ὁ Τουρκόγιαννος, ὁ τύπος τῆς ἀβουλίας, ὁ ἐλαττωματικός, ἐκεῖνος ποῦ ζεῖ τὴ ζωὴ μὲ τὸ νοῦ του κι ὄχι μὲ τὶς αἰσθησές του, ὁ τύπος ὁ καταδικασμένος νὰ ζῆ στὸ περιθώριο τῆς ζωῆς. Τὸ ἔργο αὐτό, καὶ κυρίως οἱ τύποι ποῦ τὸ ἀποτελοῦν, πρῶτ' ἀπ' ὅλους ὁ τύπος τοῦ Τουρκόγιαννου, παραξηγήθηκαν σὲ βαθμὸ ἀπίστευτο ἀπ' ὅλους ὅσοι ἐκαταλιάστηκαν νὰ κρίνουν αὐτὸ τὸ ἔργο. Καὶ ὁ τύπος ὁ ἐλαττωματικός, ὁ ἄρρωστος, ὁ ἀνίκανος νὰ ζήσει τὴ ζωὴ, ἐθεωρήθηκε τὸ λιγώτερο τολστοϊκὸς ἀπόστολος, καὶ ὁ συγγραφέας του τὸ λιγώτερο ἠθικολογικὸς κήρυκας. Μὰ γιὰ νὰ λείψῃ καὶ ἡ παραμικρότερη ἀμφιβολία, πρὶν περάσουμε νὰ φωτίσουμε τὸ ἔργο αὐτὸ μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ ἄλλου « Ἡ Ζωὴ καὶ ὁ Θάνατος τοῦ Καραβέλα », ποῦ εἶναι μέρος τοῦ ἴδιου κύκλου, ἀρκεῖ νὰ ἐπιστήσουμε τὴν προσοχὴ τῶν ἀναγνωστῶν μας στὸ συμβολικὸ νόημα τῶν ἡρώων τοῦ ἔργου. Ὁ χαρακτήρας τοῦ Ἀράθυμου εἶναι αὐτὸ ποῦ λέει καὶ τ' ὄνομά του, ἀψίκορος ὅπως θὰ λέγαμε ἀλλῶς. Ὁ Πέποντας, τύπος τῆς θελήσεως, ποῦ μὲ τὸ μαχαῖρι του ἔκοψε κ' ἔφαγε τὸ πεπόνι ποῦ τοῦ πρόσφερε ἡ ζωὴ, φέρνει στὸ νοῦ τὴ λαϊκὴ παροιμία: « Ὅποιος ἔχει μαχαῖρι, τρώει πεπόνι », κι ὁ Πέποντας τῶφαγε μὲ τὸ πάρα πάνω. Καὶ ὁ Τουρκόγιαννος ὁ τύπος τῆς ἀβουλίας, ποῦ ζεῖ τὴ ζωὴ μὲ τὸ νοῦ του, κι ἀφίνει νὰ τοῦ διαφεύγῃ διαρκῶς, ἔχει τὸ γνωστὸ ὄνομα ποῦ ὁ λαὸς τὸ συνενώνει μὲ τὴν κουταμάρα, καὶ ποῦ γιὰ νὰ ἐξισώσῃ τὴ γνώση ἐνοῦ Κοζόρου, χρειάζεται σαράντα πέντε συνωνύματός του. Ἡ τελευταία πράξις τοῦ Τουρκόγιαννου, τὸν παρουσιάζει τελείως: ἐνῶ εἶναι στὸ χέρι του πιά νὰ βγῆ ἀπὸ τὴ φυλακὴ μὲ τὴν ὁμολογία τοῦ Πέπονα, καὶ μὲ τὴ θερμὴ του ἀγάπη νὰ προσπαθήσῃ νὰ κερδίσῃ τὴν καρδιά τῆς

Μαργαρίτας, πού δὲν ἀγαπᾷει πιά τὸν Πέτονα, καὶ τὸ σπουδαιότερο πού εἶναι κατάμονη πιά, φεύγει καὶ πάει στὸ κελί του γιὰ νὰ κλάψῃ σὰ νὰ ἐπρόκειτο πραγματικά νὰ κλάψῃ τὴ μοῖρα του.

Ἄς δοῦμε τώρα τὴν ὑπόθεση « Τῆς Ζωῆς καὶ τοῦ Θανάτου τοῦ Καραβέλα ». Αὐτὴ μὲ λόγια πεταχτά εἶναι ἡ ἀκόλουθη :

Ὁ Ἀργύρης, ἓνας ἄνθρωπος ἀρρωστιάρας, πού δὲν μπορούσε νὰ ἐργάζεται, μὰ πού, ὀρμώμενος ἀπὸ τὸ ἔνστιχτο τῆς συντηρήσεως, εἶχε ἀναπτύξει σὲ μεγάλο σημεῖο τὴν πονηριά καὶ τὸν ὑπολογισμό, ἐκμεταλλεύμενος τὰ πρωτοτόκιά του, εἶχε κατορθώσει νὰ διατηρήσῃ αὐτὸς τὴ διεύθυνση τοῦ σπιτιοῦ, καὶ τὸ μικρότερο τὸν ἀδελφό του, τὸ Γιάννη, νὰ κρατῇ πάντα ὑποταχτικό του. Μὲ τὴ συμφεροντολογικὴ του πονηριά δὲν ἔκανε ἄλλο παρὰ νὰ φροντίξῃ πὼς νὰ μεγαλώσῃ τὴν περιουσία του, κάνοντας διάφορες ἀδικίες. Ἡ γυναῖκα τοῦ Γιάννη, ἡ Μαρία, δὲν ἔλεπε μὲ καλὸ μάτι τὴν ἐξάρτηση τοῦ ἀντρός της ἀπὸ τὸν Ἀργύρη, μὰ στὸ τέλος τὸ ὑπόμεινε, βλέποντας πὼς ὁ Γιάννης ἀγαποῦσε τὴν ταβέρνα καὶ δὲν ἐπαρκαίταζε τὸ συμφέρο του.

Σιμὰ στὸ σπίτι τοῦ Ἀργύρη ἔμενε ὁ Θωμᾶς, ἓνας ἄνθρωπος λάγνος κ' ἐλαττωματικός, μὰ μὲ μεγάλη περιουσία. Ὁ Ἀργύρης ἔρριξε ἐπάνω του τ' ἀρπᾶγια του, καὶ μὲ τὶς πονηριὰς συμβουλές του ἐξήγησε πρῶτα ν' ἀπομακρύνῃ τὸ Θωμᾶ ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς του. Ἔτσι, ὅταν πέθανε ἡ γυναῖκα του, πού ὁ ἴδιος τὴν ἀπαράτησε στὸ στρῶμα καὶ τὴν ἔφαγαν τὰ σκουλίκια ζωντανή, ὁ Θωμᾶς ἔμεινε μόνος του, καὶ ὁ Ἀργύρης ἐπροσπάθησε νὰ πείσῃ τὸ Θωμᾶ νὰ πάῃ νὰ μείνῃ μαζί του, ἀφοῦ τοῦγραφε τὰ χρήματά του, κι ἀφοῦ μὲ συμβόλαιο τοῦ ὄριξε νὰ τοῦ δίνῃ κι αὐτὸς ὀρισμένα χρήματα καθημερινῶς. Ὁ Θωμᾶς ἐδυσκολευότανε ν' ἀποφασίσῃ, μὰ στὸ τέλος τὸν ἔρριξε θῦμα ἢ λαγνεία του, πού τὴν ἐκμεταλλεύτηκε ἡ συμφεροντολόγα ἡ γυναῖκα τοῦ Γιάννη, ὑποσχόμενι πὼς, ἂν ἔκαν' ἐκεῖνο πού τοῦλεγε ὁ Ἀργύρης, αὐτὴ θὰ τοῦ δινότανε. Ὁ Θωμᾶς, πού τὸν παρανόμιαζαν κοροῦιδεφτικά Καραβέλα, καὶ ὅταν τοῦ τὸ λέγανε αὐτὸ τὸ παρατσούκλι ἔχανε τὰ λογικά ἀπὸ τὸ θυμὸ του, ἐπέστηκε κ' ἔπεσε στὴν παγίδα, μ' ἀπὸ τότες ἄρχισε καὶ τὸ μεγάλο τὸ μαρτύριό του. Ὅλοι τὸν ἐπείραζαν, ὅλοι τοῦ φωνάζανε Καραβέλα, κι ὅσο ἐκεῖνος ἐμάνωνε, τόσο περισσότερο τοῦ φωνάζανε. Μὴν εἰμπορώντας νὰ ὑποφέρῃ πιά, καὶ ἀπελπιζόμενος ἀπὸ τὴ στάση τῆς Μαρίας, πού ὄχι μόνο δὲν ἔκανε ὅ,τι τοῦχε τάξει, μὰ καὶ τὸν ἔλεγε κι αὐτὴ Καραβέλα, καὶ βλέποντας πὼς δὲ μπορούσε νὰ λύσῃ πιά τὸ συμβόλαιο, ἀποφάσισε πρῶτα νὰ ἐκδικηθῇ. Ἐδασκίλεψε κ' ἐβοή-

θηκε ν' ἀγκυλιαστοῦνε αἰσχροῦ τὰ παιδιὰ τοῦ Ἀργύρη καὶ τοῦ Γιάννη, τοὺς ἐμάρανε μιὰ κληματαριά κ. λ. π., μὰ στὸ τέλος πού τὰ βάσανά του μεγάλωναν ὄλο καὶ περισσότερο, ἀποφάσισε νὰ βάλῃ τέλος στὴ ζωὴ του καὶ κρεμάστηκε ἀπὸ τὰ πάτερα τοῦ σπιτιοῦ του.

Ἄλλα τὰ πρόσωπα πού παίζουνε κάποιο ρόλο σ' αὐτὸ τὸ ἔργο, τὰ χαρακτηρίζει μιὰ σκληρότητα, πού προέρχεται ἀπὸ μιὰ χτηνώδη ἀτομιστικὴ ζήτηση τοῦ συμφέροντος, καὶ ἀπὸ μιὰν ἄγνοια γιὰ τὸ κακὸ πού κάνουνε. Καὶ ὅλα τὰ πρόσωπα εἶναι πραγματικά. Πολλοὶ ἐχωρατήρησαν τὴν σκληρότητα τῶν προσώπων αὐτοῦ τοῦ ἔργου ὑπερβολικῶς, μὰ ὁ Θεοτόκης εἶχε ὑποθέτω τὸ δικαίωμα νὰ πάρῃ καὶ μιὰν ἐξαίρεση ἔστω, γιὰ νὰ παρουσιάσῃ τὴν κατάπτωση μιᾶς κοινωνικῆς καταστάσεως, νὰ δείξῃ ἴσριαμὲ πού φτάνει, ἂν καὶ ἡ χωριιάτικη ζωὴ ἔχει πολλὰ παραδείγματα καὶ φριχτότερης καταπτώσεως.

Ὁ τύπος τοῦ Καραβέλα σ' αὐτὸ τὸ ἔργο, εἶναι ὁ τύπος τοῦ ἐλαττωματικοῦ ἀνθρώπου, τοῦ παρασερνόμενου ἀπὸ κάποιο πάθος του, καὶ πού εἶναι ἀδέξιός νὰ ὑπερασπιστῇ, ὅπως στὸ προηγούμενο εἶταν ὁ Τουρκόγιαννος. Οἱ δύο αὐτοὶ τύποι, μὲ διαφορετικὴν ἀποψη καθένας, εἶναι τὰ τραγικὰ θύματα τῶν σημερινῶν συναγωνιστικῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν. Ὁ Τουρκόγιαννος συγκρούεται στὸ στάδιο τοῦ ἔρωτα, καὶ ὁ Καραβέλας στὸ στάδιο τοῦ συμφέροντος. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ τύποι, οἱ ἀδύνατοι, ξεσκεπάζουν τὴ ψευτιά τῆς λεγόμενης κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, γιὰτὶ κ' οἱ δύο πέφτουν τραγικὰ θύματα χωρὶς τὸν παραμικρότερο οἴχτο. Τοὺς ἔλλειψε ἡ δύναμις ν' ἀντισταθοῦνε, νὰ παλέψουνε νὰ ὑπερασπίσουν τὸν ἑαυτό τους· τέλειωσε, πᾶνε χαμένοι, καὶ ὅλες οἱ θεωρίες περὶ κοινωνίας καὶ κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, δὲν εἶναι παρὰ κούφιες θεωρίες, πού ἐξαπατοῦν τοὺς εὐπιστους, τοὺς ἀδύνατους, γιὰ νὰ γίνουν εὐκολώτερα θύματα. Ἴδου ἡ συναγωνιστικὴ σημερινὴ κοινωνία!

Μὰ γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε βαθύτερα τόσο τὶς ἰδέες τοῦ συγγραφέα, ὅσο καὶ τὴν τέχνη του σ' αὐτὴ τὴν τελευταία περίοδο τῆς ζωῆς του, μᾶς βοηθάει ὁ ἴδιος μ' ἓνα τρίτο ἔργο του, πού δὲν ἐπρόφθασε ἴσως νὰ γράψῃ, μὰ πού εἶχε τελείως διαπλάσει τὴν ὑπόθεσή του, καὶ δὲν εὐτύχησα νὰ τὴν ἀκούσω μονάχα ἐγὼ ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ συγγραφέα, μὰ καὶ ἄλλοι ἀπὸ τοὺς φίλους του. Ὁμολογῶ πῶς ἡ τρίτη αὐτὴ ὑπόθεσις μου φώτισε καὶ τὸ δικό μου τὸ πνεῦμα καὶ μ' ἔκαμε νὰ παρατηρήσω βαθύτερα τὴ σημασία πού ἔχει ὁ ἐλατ-

τωματικός τύπος ο άνικανος να υπερασπίση τὸν ἑαυτό του, μέσα στὰ δύο ἔργα ποῦ ἀναφέραμε τοῦ Κωστ. Θεοτόκη.

Στὸ τρίτο διήγημα, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἡρώες του ἔβλεπε στὸν ὕπνο του πὼς ἐπιανότανε κ' ἐπάλευε μ' ἕναν καλόγερο, κ' ἐνῶ ἐπρόκειτο νὰ τὸν νικήσῃ καὶ νὰ τὸν ρίξῃ κάτω, τὸ καλογερίτσι τοῦδινε μιὰ δαχτυλιὰ σ' ὀρισμένο ὀπίσθιο μέρος τοῦ σώματός του, κι ἀπὸ τὴν πράξη τοῦ καλογέρου γινόνταν ἔξω φρενῶν, κ' ἔτσι τὸ καλογερίτσι τοῦ ξέφευγε. Κάποτε πῆγε στὸ χωριό του ἕνα καλογερίτσι ποῦ ἔμοιαζε μὲ κείνο ποῦ ἔβλεπε ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς στὸν ὕπνο του καὶ μόλις τὸ εἶδε, τὸ ἀρχίησε στὸ ξύλο, θαρρώντας πὼς εἶτανε τὸ ἴδιο πῶς ἔβλεπε στὸν ὕπνο του, καὶ αὐτὸ γινότανε πάντα, κάθε ποῦ συναντοῦσε τὸ καλογερίτσι. Στὸ διήγημα αὐτό, ποῦ ἐπρόκειτο νὰ φέρῃ τὸν « ἐλαττωματικὸ τύπο » σὲ σύγκρουση στὸ θρησκευτικὸ στάδιο, γιὰ νὰ φανῇ πὼς μέσα στὰ συναγωνιστικὰ καὶ συμφεροντολογικὰ ὄρια τῆς σημερινῆς κοινωνίας, καὶ ἡ θρησκεία χάνει τελείως τὴν ὅποιαν εὐεργετικὴ τῆς δύναμη, καὶ πὼς ἐξαρτιέται κι αὐτὴ τελείως ἀπὸ τὸ σκληρὸ νόμο τοῦ ἱστορικοῦ ἕλισμοῦ, ἔμπαινε καὶ ἡ γινόμενη ἐκμετάλλευση τοῦ λευφάνου τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνα.

Ἔτσι, ἀπ' αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ ὁ ὅλος κύκλος ποῦ εἶχε συλλάβει, καὶ ποῦ σιγὰ-σιγὰ ἐσύνθετε ὁ Κωστ. Θεοτόκης. Γιὰ νὰ δείξῃ ἀδιαφιλονίκητα τὸ ναυάγιο κάθε ἠθικῆς ἀξίας κοινωνικῆς μέσα στὸ σημερινὸ κοινωνικὸ σύστημα, ἐπῆρε καὶ καταμέρισε τίς ἠθικὲς κοινωνικὲς ἀξίες ποῦ φιγουράρουν ἐσήμερα, καὶ κάθε μιὰ τὴν ἐκαταμέρισε σὲ χαραχτήρες ἀντρῶν καὶ γυναικῶν, στοὺς ὁποίους ἔκαμε ὅλα ν' ἀνταποκρίνονται ἐμπράκτως, καὶ σὲ κάθε μιὰ ἐπρόστεσε κ' ἕναν ἐλαττωματικὸ τύπο, ἀνίκανο νὰ υπερασπίσῃ τὸν ἑαυτό του μέσα στὶς σημερινὲς συναγωνιστικὲς συνθήκες, καὶ τὸν ἔφερε σὲ σύγκρουση. Στὸν ἔρωτα ἐσυντρίφτηκε ὁ Τουρκόγιαννος, στὴν κοινωνικὴν ἀλληλεγγύη ὁ Καραβέλας, στὸ θρησκευτικὸ ἐπίπεδο ἕνας ἄλλος, στὸ πατριωτικὸ κάποιος ἄλλος, καὶ πάει λέγοντας, ὅσο ποῦ νὰποτελειότανε ὀλόκληρος ὁ κύκλος τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν τῆς σημερινῆς ἀστικῆς κοινωνίας, μέσα στὰ ὄρια τῆς ὁποίας πιστὰ ἐξήγησε νὰ μᾶς ζωγραφίσῃ τὸν ἄνθρωπο. Καὶ τ' ὅτι ἐφαντάστηκε νὰ θέσῃ σὲ σύγκρουση μέσα στὰ ὄρια τῆς ἀστικῆς κοινωνίας ἀνθρώπους ἐλαττωματικούς, καὶ νὰ τοὺς κινήσῃ μέσα στὰ διάφορα ἐπίπεδα τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν μὲ τίς ὁποῖες αὐτὴ σκεπάζει τὴν πραγματικότητα, εἶναι εὐφρέστατο καί, ἀπ' ὅσο ἐγὼ ξέρω, πρωτοτυπότετο καὶ οὐσιαστικώτερο ἀπὸ τὴν ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΟΤΗΤΑ ποῦ ἔμπασε στὰ ὄρια τῆς τέχνης τὸ Ἱψενικὸ δαιμόνιο. Κ' ἔτσι, μὲ τὸ νὰ παρουσιάσῃ στὰ

μάτια μας τὴ σκληρὴν ἀλήθεια, πὼς ἡ σημερινὴ κοινωνία δὲ διευθύνεται ἀπὸ κανένα κοινωνικὸ συναίσθημα, καὶ ἀκόμη ὅταν τὸ θελήσῃ, γιατί, ἀρκεῖ κανεὶς νὰ χάσῃ τὴ δύναμη νὰ παλέψῃ, καὶ ἀμέσως θὰ πέσῃ φριχτὸ τραγικὸ θῦμα τῆς, πρᾶμα ποὺ φαίνεται καταφάνερα ὅταν πρόκειται γιὰ ἐλαττωματικὸς ἀδύνατους τύπους, ἔξεστήθιασε τὴ σημερινὴ κοινωνία καὶ μᾶς ἔδειξε τίς πληγὲς ποὺ τὴ μαστίζουσι.

Ἔτσι ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῇ, τὸ ἔργο τοῦ Κωστ. Θεοτόκη ἀνήκει στὰ λεγόμενα κοινωνιστικὰ ἔργα, καὶ εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ σημαντικώτερο, ἂν μὴ τὸ μοναδικὸ στὴ νέα λογοτεχνία μας.

Ἀπὸ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως ὁ « Κατάδικος » καὶ « Ἡ Ζωὴ καὶ ὁ Θάνατος τοῦ Καραβέλα » εἶναι τὰ ἀριώτερα ποὺ ἔγραψε ὁ Κωστ. Θεοτόκης. Ὁ διαλογὸς τους εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ φυσικὸς, εἶναι σὰ ν' ἀκούῃ κανεὶς πραγματικὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ περιγράφονται σ' αὐτὰ ζωντανὸς νὰ μιλοῦνε. Καὶ τοῦτο εἶναι φυσικὸ, γιατί ὁ Θεοτόκης τοὺς ἐμελέτησε, πρὶν τοὺς χρησιμοποιήσῃ στὸ ἔργο του, στὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα. Καὶ οἱ ἥρωες τῶν ἔργων του δὲν εἶναι τύποι ἐξαιρετικοί, μὰ κοινοὶ ἀνθρώποι τοῦ κερκυραϊκοῦ περιβάλλοντος. Ἡ περιγραφικὴ τῶν ἔργων αὐτῶν εἶναι δυνατὴ, μπορεῖ σ' ὀρισμένα σημεῖα νὰ ὀνομαστῇ βεργιλιακῆ, καὶ δὲν εἶναι διακοσμητικὴ, μὰ ρεαλιστικὴ, εἴτε τοπεῖα ζωγραφίζει, εἴτε γενικώτερα τὴ φύση, εἴτε τὴ χωριάτικη ζωὴ, εἴτε τὸν ἐσωτερικὸν ἀνθρώπου. Ἡ ψυχολογία τῶν ἀντρῶν, γυναικῶν καὶ παιδιῶν, ποὺ μπαίνουνε γενικὰ στὰ ἔργα του, εἶναι μὲ βαθεῖα γνώση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ζωγραφισμένη. Καὶ οἱ διάφοροι τύποι του εἶναι τελειῶς χαρακτηρισμένοι. Ἡ φράση του εἶναι πάντα καλὴ, συχνὰ δυνατὴ καὶ πρωτότυπη. Ἡ γλῶσσα του μελετημένη καὶ μὲ σοφία καὶ γοῦστο σχηματισμένη. Τὸ γράψιμό του αὐτῆς τῆς ἐποχῆς γενικὰ δὲν τὸ χαρακτηρίζει ὁ λυρισμὸς, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀποκλεισμένος, μὰ τὸ χαρακτηρίζει ἡ ἀκριβολογία, καὶ τὸ ὕφος του ἔχει μιὰ γαλήνη διηγηματικὴ, διαπερασμένη μὲ μιὰν ἐλαφριά μελαγχολία, ποὺ προδίδουν τὴν καθαρότητα τοῦ πνεύματος καὶ τὴν πονεμένη ψυχὴ τοῦ συγγραφέα. Ἡ φράση του εἶναι παντοῦ τόσο καθαρὴ, ὥστε θάρμοζε νὰ ὀνομαστῇ ὁ κατ' ἐξοχίην σαφὴς λογοτέχνης, καὶ ἴσως κανεὶς ἄλλος δὲν ἔχει τόση σαφήνεια στὴ φράση του, ἀπ' ὅλους τοὺς Ἕλληνας λογοτέχνες.

Μὲ σύντομα συγκεφαλαιωτικὰ λόγια, τέτοιο παρουσιάζεται τὸ ἔργο τοῦ Κωσταντίνου Θεοτόκη. Ἐνα ἔργο ποικίλο, σοφὸ καὶ ἀληθινό. Ἀρχισε νιτσεϊστῆς καὶ τελείωσε σοσιαλιστῆς στὶς πεποιθήσεις·

ἄρχισε ὑποκειμενικὸς καὶ τελείωσε ἀντικειμενικὸς στὴν τέχνη. Δὲν ἠξέρω ἀνεῖναι ὁ εἰσηγητὴς τῆς κοινωνιστικῆς τέχνης στὴν Ἑλλάδα, μὰ εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ σημαντικώτερος, καὶ ἀπ' ὅσους ἀντίκρουσαν τὸ κοινωνιστικὸ πρόβλημα τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, εἶναι ἀναμφιβόλως, καὶ ἀπ' αὐτὸ τὸ Σκληρό, ὁ βαθύτερος ἀνατόμος. Δὲν ἠξέρω ἴσως ποῦ σημεῖο εἶχε φτάσει ὁ Διον. Σολωμὸς στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ἄκρως πρωτότυπου νέου τεχνικοῦ τρόπου ποὺ εἶχε συλλάβει, ἐκεῖνο ὅμως ποὺ φαίνεται εἶναι πὼς, τὴ συντριμμένη ἐκείνη ἀρχιτεχτονική, κατόρθωσε νὰ ἐφαρμόσῃ τελείως ὁ Κωστ. Θεοτόκης, καὶ νὰ μᾶς τὴν ἐμφάνισῃ σὲ προσωπικὸ οἰκοδόμημα. Καὶ δὲν ἐσταμάτησε ἴσως ἐκεῖ, μὰ τῆς ἔδωσε, τέλος, καὶ τὴν ἀτομικὴ του σφραγίδα, κάνοντάς της ἐκείνη τὴ μεταβολὴ ποὺ νόμισε πὼς εἶταν ἀπαραίτητη γὰ νὰ προσαρμοστῇ τελειότερα μὲ τὶς ἰδεολογικὰς του πεποιθήσεις.

Ὁ Θεοτόκης εἶταν μιὰ ἰσχυρὴ διάνοια κ' ἓνας ἀνώτερος ἄνθρωπος πρὶν γίνῃ ἓνας ἀνώτερος καλλιτέχνης. Καὶ δὲν ἄρκεσε αὐτό, μὰ ἐχρειάστηκε νὰ θυσιάσῃ ὁλόκληρὴ τὴ ζωὴ του σ' ἐντατικὴ μελέτη καὶ ἐργασία, πρᾶμα ποὺ γιὰ κείνους ποὺ θέλουν νὰ φανοῦν ὠφέλιμοι, δίνει θαυμάσιο παράδειγμα, καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ποὺ ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ γνώμη φωτισμένη, θάχῃ ἀδιάκοπη τὴν εὐγνωμοσύνη.

ΓΕΡ. ΣΠΑΤΑΛΑΣ

ΑΠ' ΤΑ ΣΥΝΤΡΙΜΙΑ

Ὁλόγυρα μιὰ πόλη νεκρωμένη.
 Ἄπ' τὴν παλιὰ, ποὺ θάμπωνε, τὴ δόξα
 τίποτε πιά γερὸ δὲν ἀπομένει·
 — κολῶνες, ἀετώματα καὶ τόξα.

Ὡς κ' οἱ θεοὶ τῆς εἰν' ἀποδιωγμένοι·
 καὶ κάθε νύχτα ἢ κοικοιθάγια τὸ ξα-
 ναλέει τὸ μοιρολόϊ τῆς κρυμμένη
 μέσ' στὰ χαλάσματα. Μονάχα οὐ, ὦ ξα-

κουσμένε Ποιητή, ἀπὸ τὴ μανία
 τοῦ χρόνου θριαμβικὰ τὴν προστατεύεις
 μὲ τὴ σεμνὴ τῶν στίχων σου ἁρμονία.

Κ' ὑπέρχαλη ξανὰ τὴ ζωντανεύεις
 στὸ νοῦ ποὺ εἰν' ὄλο δύναμη καὶ υἡγεία,
 — ἔμπνευση γιὰ μιὰ νέα δημιουργία.

Κ. Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

ROSARIO TÉUSSI

ΑΠΟ ΤΑ “ ΠΡΩΤΟΒΡΟΧΙΑ ”

Πῶς ἤθελα τὰ βράδνα τοῦ χειμῶνα
 Ἐσὺ κ' ἐγὼ σιμὰ χωρὶς μιλιὰ,
 τὰ χέρια μας ν' ἀγγίζουν καὶ τὰ γόνα
 καὶ νὰ σοπαῖμε μέσ' στὴ σιγαλιά.

Νὰ μὲ κοιτᾶς στὰ μάτια, κ' ἡ ματιὰ σου
 ὄνειρα νὰ σκορπᾶ μεθυστικά,
 καὶ πότε νὰ μ' ἀγγίζουν τὰ μαλλιὰ σου,
 πότε τ' ἄσπρα σου χέρια μυστικά.

Καὶ πότε πότε νὰ σφαλνῶ τὰ μάτια
 τάχα τε σὰν ὁ ὕπνος νὰ μὲ παίρνη,
 καὶ στῶν μαλλιῶ σου τὰ χρυσὰ πλεμάτια
 τὸ κουρασμένο τὸ κεφάλι μου νὰ γέρνη.

Πῶς ἤθελα τὰ βράδνα τοῦ χειμῶνα
 ἐγὼ καὶ σύ, χωρὶς μιλιὰ σιμὰ μου,
 τὸν ἄσπρο σου νὰ γύρης τὸν ἀγκῶνα
 καὶ ν' ἀποκοιμηθῆς στὴν ἀγκαλιά μου.

Κ' οἱ οὐρανοὶ ν' ἀνοίγουνε ποτάμια,
 κι ἀπ' τὴ βροντὴ τὸ σπίτι μας νὰ τρέμη,
 καὶ νὰ χτυπήη ἡ ἔροχὴ πάνω στὰ τζάμια
 κι ἀπ' ὄξω νὰ παλεύουν οἱ ἀνέμοι....

Ν. ΓΡΙΜΑΛΔΗΣ

ΕΛΙΣΣΑΒΕΤ ΜΟΥΤΣΑ ΜΑΡΤΙΝΕΓΓΟΥ(*)

(1801-1832)

Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού τὸ ὄνομα Ἑλισσάβετ Μουτσαῖ Μαρτινέγγου ἀκούεται σ' αὐτὴ τὴν αἴθουσα. Ὅταν, στὸ Γυναικεῖο Συνέδριο, εἶχα τὴν τιμὴ νὰ μιλήσω ἐδῶ γιὰ τὶς Ἑλληνίδες πού διεκρίθησαν κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους στὰ Γράμματα, μεγάλο μέρος τῆς οὐμείας μου ἐκείνης τὸ ἀφιέρωσα στὴ Ζακυνθινὴ Λογία, γιὰτ' ἦταν ὄχι μόνο μιὰ ἀπὸ τὶς ἀξιολογότερες, ἀλλὰ καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς ἀγνωστότερες. Δυστυχῶς ! ἡ Ἑλισσάβετ Μουτσαῖ Μαρτινέγγου δέν ἦταν, οὐτ' ἔγρεινε ἀκόμη ὅπως ἔπρεπε γνωστή. Δέν τὴν γνωρίζουμε ἀρκετὰ οὔτε μεῖς πού μιλοῦμε καὶ ξαναμιλοῦμε γι αὐτή. Καὶ τοῦτο γιὰτὶ τὸ Ἔργο της, τὸ ἔργο πού θὰ μᾶς τὴν ἐγνώριζε στὴν ἐντέλεια, μένει ἀκόμα - κι ἂν μένουν κιόλα, ἂν ὑπάρχουν ἀκόμα κάπου τὰ παλιὰ ἐκεῖνα κτηρινισμένα χειρόγραφα τῶν ἀρχῶν τοῦ περιασμένου Αἰῶνα, — μένει ἀνέκδοτο. Τὸ ξέρουμε ἀπλῶς ἀπὸ τοὺς τίτλους τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Ἰταλικῶν κομματιῶν πού τὸ ἀποτελοῦν, κωμωδιῶν, τραγωδιῶν καὶ δραμάτων, καὶ μαντεύουμε τὴν ἀξία του ἀπὸ μερικὰ τεκμήρια, μερικὰ ἀποσπάσματα δημοσιευμένα στὴν Αὐτογραφία τῆς Ἑλισσάβετ Μουτσαῖ Μαρτινέγγου, καθὼς κι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν Αὐτοβιογραφία, πού εἶναι πραγματικῶς ἓνα ὄρατο λογοτέχνημα.

Κι ἴσως τώρα κάποιος, μὲ τὸ δίκιο του, θ' ἀποροῦσε : Πῶς μιλοῦμε ἢ πῶς μποροῦμε νὰ μιλοῦμε γιὰ μιὰ γυναῖκα πού τὸ ἔργο της τὸ λογοτεχνικὸ μᾶς εἶναι τόσο ἀγνωστο ; Ναι· ἀλλὰ τῆς γυναίκας αὐτῆς γνωρίζουμε καλὰ τὴ ζωὴ. Τὴ γνωρίζουμε ἀπ' ὅσα ἔγραψαν γι αὐτὴν οἱ ἱστορικοὶ Χιώτης, Ζῶης καὶ Δεβιάζης. Τὴ γνω-

(*) Διαβάστηκε στὴν Ἀθήνα, στὸ Λύκειο τῶν Ἑλληνίδων, τὴν Τετάρτη, 7 Ἰανουαρίου 1924.

ρίζουμε προπάντων ἀπὸ τὴν Αὐτοβιογραφία τῆς τὴν τυπωμένη (*). Κι ἡ Ζωὴ αὐτὴ εἶναι τόσο ἀλλοιώτικη, τόσο ἐξαιρετικὴ, τόσο δυνατή, τόσο γεμάτη καὶ τόσο ὡραία, ὥστε καὶ μόνη αὐτὴ φθάνει γιὰ νὰ μᾶς παρουσιάσῃ τὴν Ἑλισσάβητ Μουτσᾶ Μαρτινέγγου σὰ μιὰ μεγάλη ἀληθινὰ γυναίκεια Μορφή. Ἡ Ζωὴ τῆς, τέτοια ποῦ εἶναι μᾶς ἐνδιαφέρει ὅσο θὰ μᾶς ἐνδιέφερε καὶ τὸ Ἔργο τῆς, γιατί μᾶς δείχνει τὴν ἴδια ψυχὴν, τὴν ἴδια ιδιοσυγκρασίαν, τὴν ἴδια διάνοιαν, τὴν ἴδια καρδίαν ποῦ θὰ μᾶς ἔδειχνε καὶ ἐκεῖνο. Ἐπὶ τέλους τί ἄλλο εἶναι τὸ ἔργο τοῦ συγγραφέα παρὰ ἡ ἔκφρασις τῆς ψυχῆς του ; Κι ὅταν γνωρίζουμε αὐτὴ τὴν ψυχὴν ἀπ' ὅσα σέφθηκε καὶ ἀπ' ὅσα ἔκαμε στὴ ζωὴ του, εἶναι τὸ ἴδιο σὰ νὰ τὴ γνωρίζαμε καὶ ἀπὸ τὰ βιβλία του. Ἴσως μάλιστα καὶ καλύτερο ! Ἄς προσθέσω ὅτι ὑπάρχουν πολλοὶ συγγραφεῖς ποῦ ἡ ζωὴ τους εἶνε ἀνώτερη ἀπὸ τὸ ἔργο τους, ποῦ περισσότερο μᾶς συγκινεῖ, μᾶς διδάσκει, μᾶς φρονιματίζει, μὲ μιὰ λέξη μᾶς ἐ ν δ ι α φ έ ρ ε ι τὸ πῶς ἔζησαν, τὸ τί ἔκαμαν, τὸ τί ὑπέφεραν, τὸ πῶς ἀγωνίσθηκαν γιὰ ἓνα ἰδανικόν, τὸ πῶς ἐνίκησαν ἢ καὶ τὸ πῶς ἐνικήθηκαν σ' ἓνα ἄνισον ἀγῶνα, παρὰ τὸ τί ἔγραψαν. Αὐτὲς τῆς ἡμέρες ἴσα-ἴσα ἔλαβ' ἀφορμὴν ἵ ἀσχοληθῶ καὶ πάλι μὲ μιὰν ἄλλη δυνατὴ Ἑπτανησιακὴ φυσιογνωμία, μὲ τὸν ἔξοχο ἐκεῖνο σατυρικὸ ποιητὴ καὶ κοινωνικὸ φιλόσοφο τῆς Κεφαλληνίας, τὸν Ἄνδρέα Λασκαράτο. Ξαναδιάβασα τὰ ἔργα του, διάβασα γιὰ πρώτη φορὰ καὶ τὴν ἀνέκδοτη ἀκόμα Αὐτοβιογραφία του, σὲ μιὰ Γαλλικὴ μετάφρασις τοῦ χειρογράφου, τυπωμένη σ' ἓνα βιβλίον τοῦ γνωστοῦ Ἑλληνιστῆ κ. Περνὸ. Ἐ, λοιπόν ! ἀπ' ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Λασκαράτου, πεζὰ καὶ ἔμμετρα, φιλοσοφικὰ καὶ λογοτεχνικὰ, ἡ Αὐτοβιογραφία αὐτὴ μοῦ φάνηκε τὸ πιὸ ὡραῖο, τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον. Κι ἔφτασα στὸ συμπέρασμα πῶς ὁ Ἄνδρέας Λασκαράτος θάταν γιὰ μᾶς ἐπίσης μεγάλος καὶ ἐπιβλητικὸς, καὶ ἂν δὲν ξέραμε κανέν' ἀπὸ τὰ βιβλία του, ἂν δὲν τὸν ἔγνωρίζαμε παρὰ μόνο σὰν ἄνθρωπο ἀπ' αὐτὴ τὴν Αὐτοβιογραφία, ἀπὸ τὴν ἀληθινὰ μεγάλη καὶ ὡραία ζωὴ του. Τὸ ἴδιο μποροῦμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὴν Ἑλισσάβητ Μουτσᾶ Μαρτινέγγου. Ἡ ζωὴ τῆς μᾶς ἐπιβάλλεται, μᾶς δεσμεύει, μᾶς γεννᾷ συγκίνησις, θαυμασμὸ καὶ ἐνθουσιασμὸ. Εἶπα γιὰ τὸ Λασκαράτο πῶς μὲ τὰ ἰδανικά του, τοὺς ἀγῶνες του καὶ τοὺς

(*) *Ἡ Μήτηρ μου*, αὐτοβιογραφία τῆς Κυρίας Ἑλισσάβητ Μουτσᾶ Μαρτινέγγου, ἐκδομένη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Ἑλισσαβετίου Μαρτινέγγου, μετὰ διαφορῶν αὐτοῦ ποιήσεων. Ἀθήναι, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Κορίνθης, 1881.

διωγμούς του από μιὰ ἐξαγριωμένη ἐναντίο του κοινωνία, γιατί ἐπέμενε νὰ τῆς λέη τὴν Ἀλήθεια, γιὰ τὸ Λασκαράτο αὐτὸν ποὺ κινδύνεψε μιὰ φορὰ, στ' Ἀργοστόλι, νὰ πεθάνη τῆς πείνας μὲ τοὺς δικούς του, κλεισμένος στὸ σπίτι του καὶ πολιορκημένος ἀπὸ τὴν ἄγρια λαϊκὴ ὀργή, εἶπα πὼς εἶν' ἓνας ἥρωας ἱψενικός. Ὁ Ἴψεν θὰ μπορούσε νὰ τὸν κἀνῃ δρᾶμα, νὰ τὸν ὑψώσῃ σὲ σύμβολο. Ἀπαράλλαχτα κι ἡ Ἐλισσάβετ Μουτσᾶ Μαρτινέγγου εἶναι μιὰ ἡρωίδα ἱψενική. Σὲ μιὰ ἐποχὴ, σὲ μιὰ κοινωνία καὶ προπάντων σ' ἓνα σπίτι, - στὸ πατρικὸ της, - ὅπου τέτοια κινήματα οὔτε προσηγούμενα εἶχαν οὔτε ἀνεκτὰ γινόνταν, ἡ γυναίκα αὐτὴ, καταδικασμένη νὰ ζῆ στὸ σκοτάδι τῆς σκλαβιάς ὅπου ζοῦσαν τότε οἱ γυναῖκες, σήκωσε τὴ σημαία τῆς ἀνταρσίας, ζήτησε τὰ δικαιώματά της, ἐφώνηξε, διαμαρτυρήθηκε, ἀγωνίστηκε νὰ ἐλευθερωθῇ.

Ἡ αὐτοβιογραφία της δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἐξιστόρηση αὐτῆς τῆς πάλης ποὺ ἀναγκάστηκε νὰ κάμῃ μὲ τοὺς δικούς της καὶ μὲ τὶς προλήψεις τους, ποὺ ἦταν οἱ κοινωνικὲς προλήψεις τῆς ἐποχῆς. Κι ὅπως εἶπα καὶ τότε ποὺ πρωτομελέτησα γι αὐτήν, ἡ Ἐλισσάβετ Μουτσᾶ Μαρτινέγγου, ἡ Ζακωνθινὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ περασμένου Αἰῶνα, ὑπῆρξε μιὰ ἀπὸ τὶς πρώτες-πρώτες, ἡ πρώτη ἴσως Ἑλληνίδα Χειραφετημένη καὶ Φεμινίστρια. Ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ, φυσικά, δὲν ζητοῦσε γιὰ τὴ γυναίκα παρὰ λίγα πράγματα: νὰ μπορῇ ν' ἀναπνῆ λίγο καθαρὸν ἀέρα ἔξω ἀπ' τὸ σκοτεινὸ γυναικωνίτη μὲ τὰ καφασωτὰ παρᾶθυρα νὰ μπορῇ νὰ μαθαίνῃ γράμματα, νὰ ἐκπαιδεύεται, νὰ καλλιεργῆται πνευματικά, χωρὶς αὐτὸ νὰ εἶναι ἀποκλειστικὸ προνόμιο τοῦ ἀδελφοῦ της· καὶ τέλος νὰ μπορῇ νὰ γράφῃ, ἂν ἤθελε, καὶ νὰ δημοσιεύῃ. Ἀλλὰ ζητῶντας ἀπὸ τότε τὰ μικρὰ αὐτὰ καὶ λίγα δικαιώματα, γίνεται πρόδρομος τῶν σημερινῶν Γυναικῶν ποὺ ζητοῦν τὰ πολλὰ καὶ τὰ μεγάλα. Δὲν θέλω νὰ πῶ καθυπερθεῖ πὼς τὸ παράδειγμά της ἐνθάρρυνε τὶς ὁμόφυλές της ἢ πὼς τὶς ἐπηρέασε τὸ κήρυγμά της, μολοντί ἡ Αὐτοβιογραφία της, τυπωμένη σὸ 1881 στὴν Ἀθήνα, ἀπὸ πολλὰς Ἑλληνίδες διαβάστηκε τότε, καὶ στὴν Ἑπτάνησο καὶ παντοῦ. Ἀλλὰ θέλω νὰ πῶ πὼς τὸν εὐγενικὸ ἀγῶνα τῆς Ἑλληνίδος Γυναίκας, καὶ χτὲς καὶ σήμερα καὶ πάντα, τὸν ἐνισχύει μιὰ μεγάλη γυναίκα Μορφὴ σὰν τὴν Ἐλισσάβετ Μουτσᾶ Μαρτινέγγου, ποὺ σὲ τόσο μακρυνὴ καὶ σκοτεινὴ ἐποχὴ, σήκωσε τὴν ἴδια σημαία κι ἀγωνίστηκε γιὰ τὶς ἴδιες ἰδέες. Κι ἀκόμα γιατί καθένας, ἐξετάζοντας τὴν ἱστορικὴ αὐτὴ Μορφὴ, βλέποντας τὰ μεγάλα ἠθικὰ καὶ διανοητικὰ χαρίσματα αὐτῆς τῆς Ἑλληνίδας, δὲν μπορεῖ παρὰ ν' ἀναγνωρίσῃ πὼς κάθε δικαίωμα καὶ κάθε προνόμιο

ἡ φαινομενικὴ διαφωνία : Ἡ Ζακυνθινὴ κοινωνία δὲν ἦταν ὅλη ἡ ἴδια, ὅπως μπορεῖ νὰναι σήμερα. Σὲ πολλὰ σπίτια ἐπικρατοῦσαν πραγματικῶς τὰ παλαιὰ «βαρβαρότατα ἐκεῖνα ἦθη ποὺ ἤθελαν τὴ γυναῖκα χωρισμένη ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἑταιρεία» (*) σὲ ἄλλα ὁμως κὶ ὄχι λίγα, ἐπικρατοῦσαν πιὸ νέα φιλελεύθερα συστήματα. Οἱ γυναῖκες τοὺς ἔβγαιναν ἔξω, μάθαιναν ὅσα γράμματα ἤθελαν, ταξίδευαν, συναναστρεφόταν κόσμο, ζοῦσαν. Καὶ τὰ διαφοροτικὰ αὐτὰ σπίτια δὲν ἀνήκαν σὲ τάξεις διαφοροτικές, — τὰ τυραννικὰ π. χ. στὴ μεσαία ἢ στὴν κάτω, τὰ φιλελεύθερα στὴν ἀνώτερη, — ἀλλὰ κάθε τάξη, κὶ ἡ ἀνώτερη ἐπίσης, εἶχε ἀπ' αὐτά, εἶχε κὶ ἀπὸ κείνα. Τὸ σπίτι τῆς Ἐλισσάβητ Μουτσᾶ Μαρτινέγγου, τὸ πατρικὸ τῆς σπίτι, τὸ μουτσέικο, ἔτυχε νὰναι ἀπὸ τὰ πιὸ ἀριστοκρατικά, ἀλλὰ κὶ ἀπὸ τὰ πιὸ τυραννικὰ γιὰ τὴ γυναῖκα, (Κατὰ δυστυχία τῆς ; κατ' εὐτυχία τῆς ; Αὐτὸ δὲν τὸ ξέρουμε· γιὰτὶ ἴσως ὁ βαρὺς ἐκεῖνος ζυγὸς ἔκαμε νὰ λάμψη τὸ πνεῦμα κὶ ἡ ἀρετὴ τῆς Ἐλισσάβητ).

Αὐτὴ ἡ ἴδια, στὴν Αὐτοβιογραφία τῆς, ὁμολογεῖ πὼς ὑπῆρχαν στὸν τόπο σπίτια μὲ συστήματα ἄλλα. Κὶ ἐγὼ ἀκόμα, ποὺ τὰ παιδικὰ κὶ ἐφηβικά μου χρόνια τὰ πέρασα στὴ Ζάκυνθο, ἐγνώρισα σπίτια ὅλων τῶν τάξεων, ὅπου οἱ γυναῖκες χαιρόνταν τὴ μεγαλύτερη ἐλευθερία, καθαντὸ ἰσότητες μὲ τὸν ἄντρα, κὶ ἄλλα πάλι, λιγοστὰ βέβαια, ὅπου οἱ δυστυχισμένες αὐτὲς ζοῦσαν κατάκλειστες κὶ ἀθέατες στὸ γυναικωνίτη. Μερικὲς ἀπ' αὐτὲς δὲν ἔβγαιναν παρὰ μόλις καὶ μετὰ βίας γιὰ νὰ πᾶνε στὴν Ἐκκλησιά, ἢ κρυφά, ἀγνώριστες μὲ τὴ μίσσα, τὸ Καρναβάλι. Ἄλλες πάλι δὲν ἔζοῦσαν σὰν ἐλεύθεροι ἄνθρωποι παρὰ μόνο τὸ καλοκαῖρι στὴν ἔρημη ἐξοχί. Κὶ οὔτε γράμματα μποροῦσαν νὰ μάθουν, ὅση κὶ ἂν ἦταν ἡ εὐφυΐα τοὺς κὶ ἡ φιλομάθεια, οὔτε νὰ γνωρίσουν τὸν κόσμον σ' ὅ,τι πιὸ ὠραῖο, εὐγενικό, χαρούμενο κὶ ἀθῶο μπορεῖ νᾶχη γιὰ τοὺς ἐλεύθερους.

Κὶ ὁμως πατέρας τῆς Ἐλισσάβητ ἦταν ὁ Φραγκῆσκος Μουτσᾶ ἢ Μουτσάν, ἓνας μεγάλος καὶ πλούσιος ἄρχοντας, ποὺ ἂν ἦταν καὶ λίγο πιὸ νεωτεριστής, θὰ μποροῦσε νὰ καμαρώνη τὴν κόρη του τρισευτυχισμένη. Ἡ οἰκογένεια καταγόταν ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ παλαιότερ' ἀκόμη ἀπὸ τὴν Ἰσπανία, κὶ ἦταν γραμμένη στὸ Λίμπρο ντ' Ὁρο, τὴ Χρυσόειλο τῶν Εὐγενῶν τῆς Ζακύνθου ἀπὸ τοῦ 1633.

Ὁ Φραγκῆσκος Μουτσᾶς, νομικός, πολιτικός, νομοθέτης, ἐχηρήματῆς κὶ Ἐπαρχος Ζακύνθου ἀπὸ τὸ 1818 ἕως τὸ 1823 καὶ πλη-

(*) Αὐτοβιογραφία Ἐλισσάβητ Μουτσᾶ Μαρτινέγγου, σελ. 2.

ρεξούσιος στήν Κέρκυρα, ἔλαβε μέρος στή σύνταξη τοῦ Νέου Συντάγματος τοῦ Ἰονίου Κράτους. Ἦταν τιμημένος μέ τὸ Ἀγγλικὸ παρὰσημο τῶν Ἀγίου Μιχαὴλ καὶ Γεωργίου καὶ πέθανε τὸ 1851. Πρῶτύτερα ὅμως εἶχε πεθάνει κι ὁ μόνος του γιός. Ἡ μεγάλη οἰκογένεια ἔσβηνε, γιατί κι ὁ ἀδελφός του, — ὁ περίφημος ἐκεῖνος «ἀγαπητὸς θεῖος», ὁ «carno Zio» τῆς Ἑλισσάβετ, πού ἀντιστεκόταν στὶς κλίσεις της περισσότερο κι ἀπὸ τὸν πατέρα της, — δὲν εἶχε παιδιά. Κατὰ τὸ Ζακυνθινὸ ἔθιμο, τὰ σπύτια πού πενθοῦν, κλείνουν ἢ γέρονουν ἀπλῶς, — λ ι μ π ρ έ τ τ ο καθὼς τὸ λένε, — τὰ παραθυρόφυλλα τῆς φάτσας καὶ τὰφίνουν ἔτσι ἀπὸ τρεῖς μῆνες ὡς ἓνα χρόνο, ἀνάλογα μὲ τὸ πένθος. Ὁ Φραγκίσκος Μουτσᾶς, ὅταν πέθανε ὁ γιός του, — τὸ ἀναφέρει στὸ Ζακυνθινὸ λεξικὸ του ὁ κ. Ζώης, (*) — τὰ ἔκλεισε ἐρμητικά, ἀφοῦ ἔγραψε στὸ καθένα ἀπὸ ἓνα Α καὶ ἀπὸ ἓνα Ω, — ὅτι πᾶει δηλαδή, τελείωσε πιά, — κι ἔτσι κλειστὰ κι ἀνεπιγραφα ἔμειναν ὡς πού πέθανε κι αὐτός ! Δὲν μπορούμε νὰ βγάλουμε θετικὸ συμπέρασμα ἀπ' αὐτὸ τὸ περιστατικὸ, γιατί δὲν ξέρουμε ἂν, τὴν ἐποχὴ πού πέθανε ὁ γιός τοῦ Φραγκίσκου Μουτσᾶ, ἦταν κιόλα πεθαμένη ἢ Ἑλισσάβετ πού, καθὼς εἶδαμε, μόλις ἔζησε τριάντα χρόνια. Ἄν ζοῦσε ὅμως θὰ πῆ πὼς ὁ πατέρας της δὲν τὴ λογάριαζε πολὺ, οὔτε ἦταν σὲ θέση, ὁ νομοθέτης κι ὁ ἱπλότης, νὰ τὴν ἐκτιμῆσῃ. Εἶχε μιὰ κόρη ἱκανὴ νὰ τιμῆσῃ καὶ νὰ δοξάσῃ τὴν οἰκογένειά του γιὰ πάντα, μὲ τὴ μόρφωσή της* εἶχε μιὰ κόρη πού λίγο νὰ τὴ βοηθοῦσε, λίγο νὰ τὴν ἐσπρωχνε, θᾶπαιρνε ἀπὸ τότε τὴ θέση της σὲ δυὸ λογοτεχνίες* εἶχε μιὰ κόρη πού κι ἔτσι ἀκόμα, περιορισμένη, δυσκολεμένη καὶ λιγὴζωη, μᾶς κάνει νὰ θυμούμαστε τὸνομα Μουτσᾶν πού ἀλλοιωτικά θᾶταν ξεχασμένο, — κι ἐκεῖνος, ὁ πατέρας, περιμένε ἀπὸ ἓνα γιό, ἓνα κοινότατο ἄνθρωπο, ἀσήμαντο, ἠλίθιο ἴσως, νὰ συνεχίσῃ τὴν οἰκογένεια ! Πέθανε αὐτὸς ὁ γιός ; Τελείωσαν ὅλα. Α καὶ Ω ! Δὲν μοιάζει μὲ ἄνθρωπο πού θὰ εἶχε στὴ μιὰ του τσέπη ὀλόκληρο θησαυρὸ καὶ πού θὰ ἔψαχνε στὴν ἄλλη νὰ βρῆ λίγα κέρματα, νομίζοντας πὼς αὐτὰ εἶναι ὅλη του ἡ περιουσία ; Ἄλλ' ἄς μὴ τὸν ἀδικοῦμε. Τέτοιοι ἦταν οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς του. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι μὲ τέτοιες ἰδέες, μὲ τέτοια ἀντίληψη, δὲν εἶναι καθόλου παράξενο πὼς ὁ Φραγκίσκος Μουτσᾶν κι ὁ ὁμοιδεάτης ἀδελφός του, κι ὁ γιός του ὕστερα, ἐντυράνησαν τόσο τὴν Ἑλισσάβετ καὶ μὲ δυσκολία τὴν ἄφησαν νὰ

(*) Λεξικόν. Φιλολογικόν καὶ Ἱστορικόν Ζακύνθου, ὑπὸ Λεωνίδα Χ. Ζώη, στή λ. Μουτσᾶ Οἰκογένεια.

σπουδάση ὅσο ἤθελε, καὶ τὰ ἔργα της δὲν τῆς ἐπέτρεψαν νὰ ἐκδώσῃ ποτε καὶ ὅταν τὴν κυρίευσε ἡ ἰδέα νὰ φύγῃ, νὰ κλειστῇ σ' ἓνα Μοναστήρι, γιὰ νὰ μορῆ ἀπὸ κεὶ νὰ γράφῃ καὶ νὰ δημοσιεύῃ, ἀντιστάθησαν τόσο σ' αὐτὸ τὸ σχέδιον, ὡς πού τὴν ἀνάγκασαν νὰ τὸ παραιτήσῃ καὶ νὰ παντρευτῇ ὅπως ἤθελαν.

Μητέρα τῆς Ἑλισσάβετ ἦταν ἡ Ἀγγελικὴ Σιγούρου, καὶ αὐτὴ ἀπὸ μεγάλῃ Ἰταλικῆς καὶ ἀρχαιότερα Νορμανδικῆς καταγωγῆς, Ζακυνθινὴ οἰκογένεια, μεγαλύτερη καὶ ἀπὸ τὴν πατρικὴ της, μὲ πολλοὺς δυνατοὺς ἀληθινὰ καὶ ἔνδοξους προγόνους. (Segur). Θᾶλεγε ἴσως τώρα κανένας : Ὡστε ἡ Ἑλισσάβετ Μουσαῖ Μαρτινέγγου δὲν ἦταν Ἑλληνίδα ἀφοῦ καὶ ὁ πατέρας της ἦταν Ἰταλός, καὶ ὁ ἄντρας ὁ Μαρτινέγγος Ἰταλός, καὶ ἡ μητέρα της Ἰταλίδα ; — Καθόλου ! Ὅλοι αὐτοὶ ποῦ ἀκοῦτε, Μουσαάδες, Σιγούροι, Μαρτινέγγοι, ὄχι σήμερα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τότε, ἦταν Ἕλληνες. Καταγόνταν ἀπὸ τὴν Ἰταλία ἢ ἀπὸ τὴν Ἰσπανία, ἢ ἀπὸ τὴ Νορμανδία, ἀλλ' ἀπὸ αἰῶνες εἶχαν τέλεια ἐξελληνισθῇ. Στῆ Ζάκυνθο, ἡ μητρικὴ τους γλῶσσα ἦταν ἡ Ἑλληνικὴ. Κι ἡ θρησκεία τους ἀκόμα ἦταν ἡ ὀρθόδοξη. Ἡ οἰκογένεια Σιγούρου ἀπὸ τὰ 1500 εἶχε δώσει ἓναν Ἀρχιερέα καὶ ἓναν Ἅγιο τῆς Ὀρθοδοξίας, τὸν Ἅγιο Διονύσιο, τὸν πολιούχου τῆς Ζακύνθου. Ὀρθόδοξοι καὶ οἱ Μουσαάδες, ὀρθόδοξοι καὶ οἱ Μαρτινέγγοι. Στὰ σάβια τους ἐκεῖνο τὸν καιρὸ μπορεῖ νὰ μιλοῦσαν καὶ Ἰταλικά Ἑλληνικά ὅμως μιλοῦσαν περισσότερο. Αὐτὴ ἦταν, πού λέμε, ἡ γλῶσσα τῆς καρδιάς τους. Ἔτσι καὶ ἡ Ἑλισσάβετ πρῶτα ἔμαθε Ἑλληνικά καὶ ἔπειτα Ἰταλικά. Ἀπὸ τὰ ἔργα της, ἀλλὰ τᾶγραψε στῆ μητρικὴ της γλῶσσα καὶ ἄλλα στὴν ξένη. Τὴν Αὐτοβιογραφία της ὅμως, τὸ βιβλίον ὅπου ἤθελε νὰ βάλῃ ὅλη της τὴν ψυχὴ, τὴν ἔγραψε Ἑλληνικά. Ποῦ θὰ πῆ πὼς ἡ Ἑλληνικὴ ἦταν ἡ καθαυτὴ της γλῶσσα καὶ ἡ ἴδια δὲν ἦταν παρὰ μιὰ Ἑλληνίδα ! (*)

Ἀλλά, ὅπως δὲν μπορεῖ κανένας νὰ τὸ ἀρνηθῇ αὐτό, ἔτσι πρέπει καὶ μεῖς νὰ ὁμολογήσουμε ἄλλες δυὸ ἀλήθειες : πρῶτο, ὅτι ἡ μακρυνὴ Ἰταλικὴ καταγωγὴ τῆς Ἑλισσάβετ συνετέλεσε νὰ γεννηθῇ μὲ μιὰ τόσο δυνατὴ ἰδιοφυΐα καὶ κλίση στὰ γράμματα, σ' ἐποχὴ ἀκόμα πού καὶ στὸν τόπο της καὶ στὴν ἄλλη Ἑλλάδα, τὰ γυναικεῖα ταλέντα ἦταν πολὺ πῖο σπάνια ἀπὸ σήμερα καὶ δεύτερο ὅτι

(*) Τὰ Ἑλληνικά της αἰσθήματα μαρτυρεῖ καὶ τὸ ἀπόσπασμα ἐκεῖνο τῆς Αὐτοβιογραφίας της ὅπου ἐκθέτει τί αἰσθάνθηκε καὶ τί ἐσκέφθηκε ὅταν, τὴν 25 Μαρτίου 1821, ἔμαθε ἀπὸ τὸν δάσκαλό της τὸν Δημάδη ὅτι οἱ Ἕλληνες σήκωσαν Ἑπανástση. Βλ. σ. 55-56.

καὶ στὴν ἀριστοκρατικὴ τῆς γέννησι χροστᾶ τὴν ἐπίδοσή τῆς στὰ πνευματικὰ καὶ τὴ μόρφωσι ἐνὸς δυνατοῦ χαρακτήρα, γιὰτὶ ὡς ἐκεῖνο τὸν καιρὸ, καὶ στὴ Ζάκυνθο καὶ λίγο παντοῦ, μόνο σχεδὸν ἡ ἀνώτερη κοινωνικὴ τάξι ἔβγαζε τέτοιες ὑπέροχες φυσιογνωμίες, γιὰτὶ καὶ μόνῃ αὐτὴ εἶχε τὰ προνόμια καὶ τὰ μέσα μιᾶς καλλιέργειας ποὺ τὰ ἴχνη τῆς μεταθιβαζόνταν κληρονομικῶς ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεά. Σήμερα παρατηρεῖται τὸ ἐναντίο, τὰ μεσαῖα καὶ τὰ κατώτερα στρώματα δείχνουν δυνατώτερη ζωὴ. Ἄλλὰ καὶ σήμερ' ἀκόμα, — ἴσως γιὰτὶ δὲν πέρασαν ἀρκετοὶ αἰῶνες ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάστασι, — χαρακτήρες σὺν ἐκείνους τοὺς μεγάλους τῆς Ἑπτανησιακῆς Ἀκμῆς, εἶναι σπάνιοι. Ἡ Ἀριστοκρατία ἔπαψε πιά νὰ βγάζῃ ! ἡ Λαϊκὴ τάξι δὲν ἄρχισε ἀκόμα..

✱

Ἄλλ' ἄς μποῦμε τώρα στὸ ἀρχοντικὸ τῶν Μουτσάδων.

Ὁ πατέρας, ὁ Φραγκίσκος, ἦταν δοσμένος στὴν πολιτικὴ. Δὲν εἶχε καιρὸ νὰ φροντίξῃ γιὰ τὸ σπιτί του καὶ γιὰ τὰ παιδιὰ του. Ὁ θεῖος ὁ Ἀντώνης, ἀνύπαντρος αὐτός, — ὡς συνήθως, στὶς παλιὲς ἐκεῖνες οἰκογένειες, ὅπως παρατηρεῖ κι ἡ Ἐλισσάβητ, ὁ πρωτότοκος μόνον παντρευόταν, οἱ ἄλλοι ἀδελφοὶ ἔμεναν ἀνύπαντροι, — εἶχε τὴν ἐπιστασία τῶν κτημάτων καὶ τὴν οἰκονομικὴ γενικὰ διεύθυνσι τοῦ σπιτιοῦ. Τὶς ἄλλες φροντίδες, τὶς οἰκιακῆς, τὶς μοιραζόνταν ἡ γιαιὰ καὶ ἡ μητέρα. Τὸ πρῶτο παιδί, φαίνεται, ἦταν ἡ Ἐλισσάβητ. Σὲ λίγο γεννήθηκε ὁ περίφημος γιός, ὁ Α καὶ Ω, ἀργότερα ἕνας ἄλλος, ποὺ πέθανε ὅμως ὀκτῶ χρονῶν, καὶ τέλος μία κόρη, ἡ Μαρία.

Ἡ σπουδαιότερη περιπέτεια, νὰ ποῦμε ἔτσι, αὐτῆς τῆς οἰκογένειας, ὅσο ζοῦσε μαζί τῆς καὶ ἡ Ἐλισσάβητ, ἦταν μιὰ σοβαρὴ ἀρρώστεια τοῦ πατέρα, ἕνα εἶδος λυπομανίας, μιὰ ἐπίμονη μελαγχολία μὲ παραφορῆς ὅμως ποὺ τὸν ἔκαναν νὰ λήθῃ καὶ «λόγια ἔξω τῆς τάξεως» κατὰ τὴ φράσι τῆς κόρης του. Ἐναν καιρὸ εἶχε φύγει ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο, μὲ τὴν πρόθεσι νὰ μείνῃ στὴν Ἰταλία γιὰ πάντα, ἀφίνοντας τὸ σπιτί του στὸν ἀδελφὸ του. Δυὸ γράμματα τῆς Ἐλισσάβητ, — τὰ πικρότερα, λέει, τὰ φοβερότερα, ἂν καὶ πῶ εὐσέβαστα γράμματα ποὺ ἔγραψε ποτὲ κόρη πρὸς πατέρα — τὸν ἔφεραν σὲ συναίσθησι καὶ τὸν ἔκαμαν νὰ γυρίσῃ. Ἄλλὰ γιὰ χρόνια ἡ κατάστασί του τὸν ἐκράτησε μακριὰ ἀπὸ κάθε οἰκογενειακὴ ὑπόθεσι* Ἐπιτέλους ἔγεινε λίγο καλύτερα καὶ μπόρεσε νὰ λάβῃ μέρος κι αὐτός σταποτέλειωτα ἐκεῖνα διαβούλια γιὰ τὸ γάμο τῆς Ἐλισσάβητ μὲ τὸ Νικόλαο Μαρτινέγγο, ποὺ τοὺς παιδεψε πέντε μῆνες ὡς πού νὰ

συμφωνήση ὁ εὐλογημένος στὸ «προικιὸ» καὶ νὰ κλείσῃ τὴ «συνθήκη». Κι ἡ Ἑλισσάβητ, πού δὲν κατόρθωσε νὰ γίνῃ, ὅπως ἐπιθυμοῦσε, καλογοριά, παντρεύτηκε στὰ εἰκοσιεννιά της χρόνια. Ἐπὶ δεκάξη μέρες μετὰ τὴ γέννηση τοῦ πρώτου της παιδιοῦ, πέθανε ἀπὸ ἐπιλόχιο πυρετό. Τὸ παιδί πῆρε τὸνομά της. Κι εἶναι ὁ ποιητὴς Ἑλισσαβέτιος Νικολάου Μαρτινέγγος (*), αὐτὸς πού τύπωσε, στὰ γράμματά του πιά, τὴν Αὐτοβιογραφία της, μὲ τὴν ὑπόσχεση νὰ τυπώσῃ καὶ τὰ ἔργα της, — ὑπόσχεση ὅμως πού δυστυχῶς δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ τὴν ἐκκληρώσῃ.

Ἄλλὰ καὶ τὴν Αὐτοβιογραφία δὲν τὴν τύπωσε ὁλόκληρη. Παράλειψε, καθὼς λέει ὁ ἴδιος, «οἰκογενειακὰς τινὰς περιστάσεις, τὰς πρωτίστως παιδικὰς αὐτῆς ἐντυπώσεις, συμπαθείας αὐτῆς ἢ ἀντιπαθείας πρὸς οἰκογενειακὰ τινὰ πρόσωπα» κλπ. πράγματα ἀσήμαντα, «ἐνδιαφέροντα μόνον ἔμὲ καὶ τοὺς στενοὺς συγγενεῖς». Πολὺ φοβοῦμαι μήπως τὰ παραλειφθέντα αὐτὰ εἶναι τὰ ὀραϊότερα, προπάντων οἱ πρῶτες παιδικὲς ἐντυπώσεις τῆς Ἑλισσάβητ. Ὅπως οὐδέποτε ἢ τυπωμένη αὐτοβιογραφία της ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν ὀκτῶ χρόνων, ὅταν πρωτάρχισε νὰ διαβάξῃ, καὶ τελειώνει ὡς τὴν ποραμονὴ τοῦ γάμου της μὲ τὸ Μαρτινέγγο. Τὰ πρῶτα γράμματα τὰ ἔμαθε ἀπὸ τὴν μητέρα της καὶ ἀπὸ τὴν γιαγιά της. (Ἑλληνικὰ γράμματα, ὄχι Ἰταλικά. Καὶ μὲ τὴν Ὁ κ τ ὦ η χ ο πρῶτα-πρῶτα, «τὰς ἐσπερινὰς ἡμῶν εὐχὰς...») Μὲ τὴν μητέρα της, δὲν τὰ κατάφερε καθόλου καλά. Κάπως καλύτερα τὰ πῆγε μὲ τὴν γιαγιά της. Κι ἔμαθε νὰ «καπακίξῃ», νὰ συλλαβίξῃ. Ἀργότερα, ἕνας παπᾶς, ὁ Γεώργιος Τσουκαλᾶς, πού τοὺς βάφτισε ἕνα παιδί, σὰν κουμπάρος, ἔμπαινε στὸ σπίτι μὲ τὸ δικαίωμα τῆς πνευματικῆς συγγενείας. Αὐτὸς στάθηκε ὁ πρῶτος δάσκαλος τῆς Ἑλισσάβητ. Τῆς ἔκανε μάθημα δύο φορὲς...τὸ μῆνα. Ἐπειτα ὁ Γεώργιος Ρουμαντζᾶς, ἱερομόναχος καὶ αὐτὸς, διάκος, — γέρος ὅμως, — καὶ τέλος ὁ σοφὸς ἱερομόναχος Θεοδόσιος Δημάδης, πού εἶχε κρατήσῃ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, νὰ παραδίδῃ στὸ Δημόσιο Σχολεῖο. Αὐτοὶ οἱ τρεῖς τὴν ἔμαθαν Ἑλληνικά, ἀρχαῖα καὶ ἐκκλησιαστικά. Ὁ πατέρας της, μιὰ φορὰ στὴν ἐξοχή, γιὰ γοῦστο, τὴν ἀρχισε Ἰταλικά. Τὴν ἐξακολούθησε λίγο, ἔπειτα

(*) Ἐνας ἀπὸ τοὺς δοκιμότερους Ζακυνθινούς ποιητές, εὐφάνταστος, αἰσθηματικὸς καὶ μουσικώτατος. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ποιήματά του εἶναι μέτρια, ἀλλὰ μερικά, ὅπως ὁ «Κρίνος», μιὰ μπαλάντα, εἶναι θαυμάσια. Ἐνα-δύο, τυπωμένα ἀνώνυμα, εἶχαν ἀποδοθῆ τότε στὸ Σολωμό, ὅπως τὰ περίφημα «Μνήματα», πού σὲ παλιεῖς Ἀνθολογίαις εἶναι μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ Σολωμοῦ.

βαρέθηκε και την άφησε. Κι η Έλισσάβετ τελειοποιήθηκε στη γλώσσα μονάχη της. Μονάχη της σχεδόν έμαθε άργότερα και τὰ Γαλιτικά. (*)

Έτσι μπορούσε νὰ διαβάξη και στὶς τρεῖς αὐτὲς γλώσσες βιβλία ἀπὸ τὴν πλοῦσια βιβλιοθήκη τοῦ πατέρα της. Ἄλλὰ δὲν λέγεται τί τράβηξε ὡς πού νὰ τὸ κατορθώση ! Γιατ' οἱ δικοὶ της ὄλοι, κι ἡ μητέρα της ἀκόμα, δὲν τὴν ἄφιναν παρὰ μὲ χίλια στανιά. Εἶχαν, βλέπετε, τὴν ἰδέα πὼς οἱ «κοπέλλες» δὲν εἶναι γιὰ γραμμὰτα και πὼς τὰ γραμμὰτα χαλοῦσαν τὸ μυαλὸ τῆς κοπέλλας τους και τὴν ἐμπόδιζαν νὰ καταγίνεται στὰ ἐργόχειρα και στὸ νοικοκυριό. Μόνον στὸ τέλος, ἀφοῦ εἶδαν πὺ τὴ μεγάλη της ἐπίδοση, τὴν ἄφιναν και μάλιστα τὴ βοηθοῦσαν. Σ' αὐτὸ τουλάχιστο, ἡ θέληση κι ἡ ἐπιμονὴ τῆς Έλισσάβετ τοὺς εἶχε νικήσει.

Μποροῦμε τώρα νὰ ποῦμε πὼς ἡ Έλισσάβετ ἄρχισε νὰ γράφῃ ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισε και νὰ σπουδάξη. Διάβαξε Αἰσώπειους Μύθους ; Έγραψε κι αὐτὴ ἓνα Αἰσώπειο Μῦθο. Διάβαξε ἓνα διάλογο τοῦ Λουκιανοῦ ; Έγραψε κι αὐτὴ ἓνα διάλογο. Διάβαξε ἓνα διήγημα τοῦ Φρατζέσκου Σουάβε ; Έγραψε κι αὐτὴ ἓνα διήγημα. Μιὰ τραγωδία ; Μιὰ τραγωδία. Καὶ σ' ὄλες τὶς γλώσσες ποὺ ἤξερε, ἢ μᾶλλον ποὺ ἐσπούδαξε. Πότε Ἑλληνικὰ ἀρχαῖα, πότε Ἰταλικά, πότε ἀπλοελληνικά. Έτσι ἔγραψε στὴ ζωὴ της χίλιων εἰδῶν πράγματα, ἀπὸ λυρικά ποιήματα ὡς μιὰ πραγματεία περὶ οἰκονομίας. Ἄλλὰ σιγὰ-σιγὰ, ἡ ἰδιοφυΐα της ποὺ σκορπιζόταν πρῶτα ἐδῶ κι ἐκεῖ, συγκεντρώθηκε στὸ δράμα, στὸ θέατρο. Ἡ Έλισσάβετ κατάλαβε πὼς γι αὐτὸ ἦταν γεννημένη. Καὶ τὸ περισσότερο ἔγραψε ἔργα θεατρικά. Μόνον τὸ καλοκαῖρι, ὅταν ἔκανε πολλὴ ζέστη, ξεκουραζόταν μὲ τίποτα ἐλαφρότερο, εὐκολότερο. Ἄλλ' ἅμα ἔμπαινε Σεπτέμβρης, ἅμα δρόσιζε ὁ καιρὸς, καταπιανόταν στὴν τραγωδία ποὺ θέλει περισσότερη «ἐπιμέλεια». Αὐτὸ τελοσπάντων ἦταν τὸ κυριώτερό της ἔργο. Καὶ στὸν κατάλογο τῶν συγγραμμάτων της, βλέπουμε 13 Ἑλληνικὰ κομμάτια και 16 Ἰταλικά, ποὺ 8 ἀπὸ τὰ πρῶτα και 14 ἀπὸ τὰ δεύτερα εἶναι δράματα, τραγωδίες και κωμωδίες. Τὴν ἀξία τους δὲν τὴν ξέρομε βέβαια, τὴ μαντεύ-

(*) Στὴν Αὐτοβιογραφία της ἐκθέτει τοὺς τρόπους και τὰ τεχνάσματα ποὺ σοφιζόταν γι αὐτὴ τὴν αὐτοδιδασκαλία. Έβρισκε π. χ. βιβλία Ἰταλικά μεταφρασμένα κατὰ λέξη Ἑλληνικά, ὅπως τὸ «Fior di Virtù» ἢ «Ἄνθος Χαρίτων». Ἀργότερα μελετοῦσε, ξέστίχιζε και ἀντίγραφε τὴ «Δεκαήμερο» τοῦ Βοκκακίου γιὰ νὰ μάθῃ τὸ δόκιμο Ἰταλικὸ ὕφος ἀδιαφοροῦντας γιὰ τὴν αἰσχρότητα τῶν διηγημάτων ἐκείνων. (Αὐτοβ. σελ. 84-86.)

οιμε όμως. Ἐκεῖνο πού ξέροισι μόνο εἶναι ὅτι ὁ τύπος αὐτῶν τῶν ἔργων εἶναι ὁ κλασσικός ἢ νεοκλασσικός. Ἡ Ἐλισάβετ εἶχε σπουδάζει καλὰ τοὺς κανόνες τῆς δραματικῆς τέχνης κι ἔγραφε πάντα μὲ τὶς τρεῖς Ἀριστοτελικές ἐνόητες, «τόπου, χρόνου καὶ πράξεως». Μόνο στὴν ἀρχή, ὅταν δὲν τᾶξερε καλὰ αὐτά, ἔγραφε τραγωδίες πού ἔμοιαζαν περισσότερο μὲ μυθιστόρημα. Ἄλλὰ ὕστερα κ α ν ο ν ἰ σ τ η κ ε στὴν ἐντέλεια, καὶ τὰ πρῶτα τῆς ἔργα, τὰ ἄτεχνα, δὲν τὰ παρουσίαζε παρὰ ὡς δείγματα τοῦ τί μπορεῖ νὰ κάνῃ ἢ ἰδιοφυΐα μονάχη τῆς, ἢ ὅπως λέει ἡ ἴδια «εἰς ποῖον βαθμὸν δύναται νὰ φθάσῃ ἢ δύναμις τῆς φύσεως, ὅταν ἡ μαύρη δὲν ἔχη τὴν βοήθεια τῆς τέχνης».

Μ' ὄλ' αὐτά, οὔτε στὰ θεατρικά τῆς ἔργα ἢ Ἐλισάβετ δὲν ἔδινε τόσο μεγάλη σημασία. Καὶ τὸ κυριότερο φιλολογικό τῆς ὄνειρο ἦταν, τί νομίζετε ; — νὰ μεταφράσῃ στὴν ἀπλοελληνικὴ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοὺς κλασσικούς Ἴταλούς, γιὰ νὰ ὠφελήσῃ τὴν κοινωνία τοῦ τόπου τῆς καὶ ν' ἀποκτήσῃ κι αὐτὴ — «ἀνοησίες παιδιάτικες» λέει, — τιμὴ καὶ δόξα. Εἶχε μεταφράσει κιόλα τὸν «Προμηθεά» τοῦ Αἰσχύλου καὶ τὴν Ὀδύσεια. Στὸ Μοναστήρι, ὅπου ὄνειρευόταν νὰ ἴσυχάσῃ, σ' αὐτὸ θὰ καταγινόταν, σ' αὐτὸ θάφιέρονε τὶς πνευματικὲς τῆς δυνάμεις καὶ τὰ ὕλικά τῆς μέσα. Γιατὶ τὸ «προικιό» τῆς, — πού μετὰ τὸ θάνατο μάλιστα τοῦ θεοῦ τῆς Λογοθέτη, ἔγινε ἀρκετὰ μεγάλο, — δὲ θὰ τὸ ἔπαιρνε κανένας Μαρτινέγγος· ἀλλὰ θὰ τὸ χρησιμοποιοῦσε αὐτὴ γιὰ νὰ ζῆ εἰρηνικά κι ἄνετα στὸ Μοναστήρι, νὰ ἐργάζεται καὶ νὰ τυλώνῃ πρὸ πάντων τὶς κοσμοσωτήριες μεταφράσεις τῆς.

Ἄλλὰ πῶς τῆς ἦλθε αὐτὴ ἡ ἰδέα τοῦ Μοναστηριοῦ; Εἶναι περίεργο : Ἀπὸ ἓνα μωρουδίστικο πανταλονάκι, τὸ πανταλονάκι τοῦ μικροῦ τῆς ἀδελφοῦ ! Μιὰ μέρα ἢ μητέρα τῆς τῆς τῶδισε γιὰ νὰ τοῦ περάσῃ ἓνα κορδόνι. Ἡ Ἐλισάβετ, πού εὐκολώτερα θᾶγραφε μιὰ τραγωδίαν δὲν τὰ κατάφερε. Ἡ μητέρα τῆς τότε θύμωσε καὶ τῆς φώναξε : «Γιὰ τίποτε δὲν εἶσαι σύ ! τίποτα δὲν ξέρεις νὰ κάνῃς. Δὲν μπορεῖς νὰ ζήσῃς στὸν κόσμον ! εἶσαι μόνο γιὰ νὰ γίνῃς καλογριά». Καὶ τὸ λόγο αὐτὸν τῆς μητέρας τῆς, ἢ Ἐλισάβετ τὸν πῆρε γιὰ... θεόπνευστο, κι ἀπὸ τότε τῆς μπῆκε καὶ τῆς καρφώθηκε ἡ ἰδέα. Ἀπὸ θρησκοληψία ; Ὁχι, θρη σ κ ὀ λ η π τ η δ ἔ ν ἦ τ α ν. Εἶχε μόνο βαθεῖαν καὶ θερμὴν τὴν πίστη πού εἶχαν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνον τοῦ καιροῦ. Ἄλλ' ἀπὸ τὸν πόθο τῆς ἐλευθερίας τῆς, τόσο ζωηρὸν στὴ σκλαβιὰ τοῦ σπιτιοῦ τῆς. Δὲν ἠθελε νὰ γίνῃ καλόγρια, ὅπως ἄλλα κορίτσια τοῦ καιροῦ τῆς, γιὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν ἀ-

μαρτία του γάμου, να διατηρήσει την παρθενιά της, να γίνη «νύφη του Χριστού». Τίποτα τέτοια δὲν μᾶς λέει, πουνθενά. Ἦθελε τὸ Μοναστήρι μόνο γιατί ἐνόμιζε πὼς ἐκεῖ μέσα θὰ ζοῦσε πιὸ ἐλεύθερη καὶ πιὸ εὐτυχισμένη καὶ πὼς θὰ μπορούσε νὰ ἐργάζεται καλλιτέρα παρὰ στὸ σπίτι τὸ πατρικὸ της ἢ καὶ τὸ συζυγικόν. Γιατί οὔτε στὸ γάμο δὲν εἶχε τόση πεποίθησι πὼς αὐτὸς θὰ τὴν ἐλευθέρωνε. Μποροῦσε, ἔλεγε, νὰ τῆς τύχη ἕνας ἄντρας τόσο τυραννικός, ὅσο ἦταν καὶ ὁ πατέρας της.

Ἐννοεῖται ὅμως πὼς στὸ πνεῦμα της, μὲ τ' ἄν καιρό, ἡ ἰδέα τοῦ Μοναστηριοῦ ἔλαβε μεγάλη ἐξέλιξι. Πρῶτα ἦταν τὸ γυναικειο Μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου στὸ Κάστρο τῆς Ζακύνθου, πού ὅταν ἦταν μικρή, τὸ εἶχε ἰδῆ κάμποσες φορὲς καὶ τῆς ἄφρασε γιὰ τὴ θέα του καὶ γιὰ τὰ περιβόλια του. Ἐπειτα ἦταν ἕνα Μοναστήρι ὁποιοδῆποτε, ὄνειρευτό, εἴτε στὴ Βενετία, ἂν θὰ τῆς ἐπέτρεπαν νὰ διατηρήσει τὸρθόδοξο δόγμα, εἴτε στὴ Ρωσσία. Ἐναν καιρὸ μάλιστα, γιὰ νὰ τὴν ξεφορτωθοῦν ἴσως καὶ νὰ τὴν ἠσυχάσουν, τῆς τὸ εἶχαν ὑποσχεθῆ καὶ ὁ πατέρας της καὶ ὁ ἀδελφός της, ἀλλὰ στὸ τέλος, ὅταν εἶδε πὼς δὲν τὸ εἶχαν στὸ νοῦ τους νὰ φροντίσουν, ἡ Ἐλισσάβητ σκέφθηκε καὶ ἐζήτησε νὰποσυρθῆ σὲ κάποιον ἐξοχικὸ σπίτι τῶν Μουτσαίων καὶ νὰ ζήσει ἐκεῖ μονάχη της σὰ σὲ Μοναστήρι. Δὲ θέλησαν νὰ τὰκούσουν οὔτε αὐτό. Καὶ ἀφοῦ τῆς ἀπέτνευ καὶ ἡ ἀπόπειρα πού ἔκαμε νὰ δραπετεύσῃ ἀπ' τὸ πατρικὸ της σπίτι, νὰ μπῆ σ' ἕνα βαπόρι καὶ νὰ πάῃ μονάχη της στὴ Βενετία— μιὰ τραγικὴ νυχτερινὴ περιπέτεια, πού τὴ διηγηθήκαμε τὴν ἄλλη φορὰ(*) —, ἡ Ἐλισσάβητ εἶδε καὶ ἀπόειδε, πείστηκε πὼς γιὰ ἕνα ὁποιοδῆποτε λόγο, ὁ Θεὸς αὐτὸ δὲν τὸ ἤθελε, ἐγκατέρησε, ὑποτάχθηκε καὶ δέχτηκε . . . τὸ γαμπρό.

Αὐτὴ εἶναι ὅλη ἡ ζωὴ της. Ἐνας ἀγῶνας γιὰ εὐγενικὰ ὄνειρα, γιὰ ἀνώτερα ἰδανικά, πού ἄλλα τὰ πραγματοποιοῖσεν ἀρκετά,— ὅπως τὸνειρο τῆς τελείας της μόρφωσης, - ἄλλα τὰ μισοπραγματοποιήσεν, καὶ ἔλλα ἀναγκάστηκε νὰ τὰ παραιτήσῃ ὡς ἀπραγματοποιήτα. Ὁ θάνατος, ἕνας πρόωρος θάνατος, ἔκοψε τὴν ὠραία αὐτὴ ζωὴ πού μὲ τοὺς ἴδιους ἀγῶνες θὰ ἐξακολουθοῦσε καὶ βέβαια θὰ παρουσίαζε νίκας μεγαλύτερες. Γιατί ἡ παντρεμένη ἀποκοτοῦσε πιά μιὰ ἐλευθε-

(*) Εἶναι ἴσως οἱ ὠραιότερες σελίδες τῆς Αὐτοβιογραφίας (97-105) ἐκεῖ ὅπου διηγεῖται ἡ Ἐλισσάβητ τὴν δραματικὴν αὐτὴν περιπέτειάν της. *Κι ἡ γλῶσσα της ἀκόμα σ' αὐτὴ τὴ διήγησι, γίνεται πιὸ δημοτικὴ καὶ πιὸ ζωντανή. Γιατί ἔγραψε τὴν «ἀπλὴ γλῶσσα» τοῦ καιροῦ της κατὰ τὸ σύστημα τοῦ Καραῆ: μὲ βάση τὴν ὀμιλουμένην, ἀλλὰ μὲ τάση ἐξαρχαῖσμού.

ρία μεγαλύτερη. Μ' αυτή, πού ήταν πάντα τὸ πιὸ ἀγαπητὸ της ὄνειρο, δὲν τὴ χάριξε παρὰ δυὸ χρόνια. Ὅσο γιὰ τὸ χαρακτήρα της, πού τόσο ζωηρὰ ξεπροβάλλει ἀπὸ τὴν Αὐτοβιογραφία, ἦταν ἕνας χαρακτήρας κοιτισιοῦ ὑπερευαίσθητου, πολὺ αἰσταντικοῦ, ἀλλὰ μὲ τόση αὐτοκράτηση, ὥστε νὰ νικᾷ καὶ τὶς ἴδιες του τὶς ὑπερευαίσθησιες. Μιὰ φορὰ, παραδείγματος χάρι ἔπεσε κεραυνὸς καὶ ἔκαψε μιὰ νέα γειτόνισσα τῆς Ἑλισσάβετ, ἕνα κορίτσι στολισμένο μ' ὅλες τὶς ἀρετές. Αὐτὸ τῆς ἔκαμε ἐντύπωση καταληκτικὴ τὴν ἀναστάτωση. Γιατὶ ὡς τότε ἐπίστευε πὼς ὁ Θεὸς δὲ ρίχνει τοὺς κεραυνούς του, παρὰ γιὰ νὰ καίη κακοὺς· νὰ ὁμως πού οἱ κεραυνοὶ ἔπεφταν ἐπὶ «δικαίους καὶ ἀδίκους». Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς σκέψης ἦταν ἕνας παθολογικὸς πιά φόβος πού κυρίεψε τὴν Ἑλισσάβετ. Γιὰ πολὺν καιρὸ ἀναπαρίστανε τὸ φριχτὸ θάνατο τῆς νέας ἐκείνης καὶ συλλογίζοταν πὼς μὲ τὸν ἴδιο μποροῦσε νὰ πεθάνη καὶ αὐτή. Κι ὅταν ἄστραφτε καὶ ἐβροντοῦσε, ἔτρεμε σύσσωμη, ἀρρώσταινε. Μὰ εἶδε καὶ ἡ ἴδια πὼς αὐτὸ ἦταν μιὰ ὑπερβολή, ἔβαλε ὅλη της τὴ δύναμη, προσπάθησε νὰ μὴ φαντάζεται πιά ἐκεῖνο τὸ θάνατο, νίκησε τὴν ὑπερευαίσθησίαν της καὶ ἔφτασε νὰ μὴ φοβᾶται πιά καθόλου.* Τίποτα ἴσως δὲ μᾶς δείχνει καλύτερ' ἀπ' αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο τὴν αἰσταντικότητά της καὶ τὴ δύναμή της, πού εἶναι τὰ δυὸ κυριότερα γνωρίσματα τοῦ χαρακτήρα της. Ὑπερευαίσθητη καὶ δυνατὴ. Τὸ ἐλάχιστο πρᾶγμα, ἕνας ἀπλὸς λόγος, μποροῦσε νὰ τὴ φέρη ὡς τὴν ἀρρώστεια, ὡς τὴν παραφροσύνη. Ἀλλὰ ἡ θέληση τὴ σταματοῦσε πάντα στὰ πρόθυρα. Καὶ γινόταν πάλι λογικὴ καὶ ἡσυχῆ. Μὲ τὴν ἴδια θέληση πού νικοῦσε τὸν ἑαυτὸ της, μὲ τὴν ἴδια ἐπιμονή, μὲ τὴν ἴδια ὑπομονή, νικοῦσε ὡς ἕνα βαθμὸ καὶ τοὺς ἄλλους. Κι ἂν θελήσουμε τώρα νὰ κρίνουμε καὶ τὴν ἀξία τοῦ λογοτεχνικοῦ της ἔργου μόνο ἀπ' αὐτὸ τὸ χαρακτήρα, θὰ τὴ βροῦμε σημαντικὴ· γιατί ἡ Ἑλισσάβετ εἶχε ἀκριβῶς τὸ χαρακτήρα, ἢ τὴ ψυχοσύσταση τοῦ δημιουργικοῦ συγγραφέα, τοῦ ποιητῆ, τοῦ καλλιτέχνη, πού δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ὑπερευαίσθησίαν ὑποταγμένη μὲ μεγάλῃ θέληση στὸ νόημα καὶ στὸν κανόνα τῆς Τέχνης. Ἀλλὰ σὲ ποῖο βαθμὸ κατορθῶνε ἡ ποιητριά μας αὐτὴ τὴν καθυπόταξη, θὰ τὸ κρίναμε μόνο ἂν ἐβλέπαμε τὰ ἔργα της.*

Στὴ μορφὴ τῆς Ἑλισσάβετ Μουτσᾶ Μαρτινέγγου ἔλαμπαν ὅλα τὰ ψυχικὰ της χαρίσματα. Ὁμορφὴ καθαντὸ μπορεῖ νὰ μὴν ἦταν, εἶχε ὁμως ζωηρὰ καὶ ἔντονα χαρακτηριστικὰ, θαυμάσια μίτια προ-

(*) Αὐτοβ. σελ. 30-31.

πάντων πού ἔδειχναν καὶ τὴν εὐφροσύνην καὶ τὴν εὐαισθησία της καὶ τὴν θέλησή της. Στὴ Δημοσία βιβλιοθήκη τῆς Ζακύνθου ἔβλεπα τὴν εἰκόνα της, μιὰ ἐλαιογραφία, χαρισμένη νομίζω ἀπὸ τὸ γιό της. Θὰ ὑπάρχει ἀκόμα. Κι ἴσως τὸ Λύκειό σας, κυρίες μου, θὰ μποροῦσε νὰ προμηθευθῇ ἐν' ἀντίγραφῳ, ἔστω καὶ φωτογραφικόν, γιὰ ν' ἀναρτήσῃ καὶ τὴν εἰκόνα τῆς Ἑλισσάβητ Μουτσᾶ Μαρτινέγγου στὴν αἴθουσά του, μαζὶ μὲ τὶς εἰκόνες τῶν ἄλλων ἐπιφανῶν Ἑλληνίδων πού τὴ στολίζουν τόσο σεμνά.

ΓΡΗΓ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

(*) Στὸ τέλος τῆς Αὐτοβιογραφίας ὑπάρχει κατάλογος τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Ἰταλικῶν ἔργων τῆς Ἑλισσάβητ Μουτσᾶ Μαρτινέγγου. Μερικοὶ τίτλοι Ἑλληνικῶν τραγωδιῶν της: «Αἱ Θῆβαι ἐλευθερωμέναι», «Εὐρύμαχος», «Ροδόπη», «Εὐρύκλεια καὶ Θεανώ», «Ἡ Οὐράνιος Δικαιοσύνη» κλπ.

ΑΛΕΞΑΝΤΡΟΣ ΠΑΛΛΗΣ

Ὁ κριτικὸς θέλοντας νὰ μιλήσῃ γιὰ τὸ ἔργο του, ὀφείλει πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ μιλήσῃ γιὰ τὴ μετάφραση γενικά. Βέβαια δὲ θέλω τίποτε νὰ περιορίσω, ἀλλὰ τὰ λαϊκὰ ἢ παιδιάτικα τραγούδια του, καὶ τὰ γλωσσικὰ καὶ βιβλιοκριτικά του σημειώματα, μαζί μὲ τὸ εὐχάριστο καὶ χαριτωμένο βιβλίον του Μ π ρ ο υ σ σ ὸ ς δὲν ἀποτελοῦνε τὴν καθαρὴν προσωπικότητά του. Ὁ κ. Ἄλ. Πάλλης ἔγινε καὶ μένει γνωστὸς ὡς μεταφραστὴς τῆς Ἰλιάδας καὶ τῶν Εὐαγγελίων.

Κάθε ἔργο Τέχνης μιλεῖ στὴν ψυχὴ μας μ' ἀλοιώτικο τόνο. Τὸ διαφοροτικὸ τοῦτο μίλημα, ξεχωρίζει σχολῆς καὶ προσωπικότητες στὴν Τέχνη. Μιὰ μετάφραση τὴ βρίσκω γινόμενη μὲ ἐπιτυχία ὅταν μιλεῖ στὴν ψυχὴ μου ὅμοια μὲ τὸ πρωτότυπο. Μ' αὐτὸ δὲ σημαίνει, ὅτι λιγώτερο ἐνδιαφέρομαι καὶ γιὰ τὸ π ὶ ο ς, δηλαδὴ τὸ πιστὸ ἢ τὸ ἐλευτέρο τῆς.

Γιατὶ εἶναι βέβαιον πὸς τὸ ἄλλαγμα τῆς Οὐσίας τοῦ ἀρχικοῦ κείμενου θὰ φέρει ἀποτυχία. Ἐξαίρεση παραδέχομαι, ὅπου ὁ μεταφραστὴς ξεπερνᾷ τὸν πρῶτον ποιητὴ. Σπανιώτατη περίπτωσις ἀλλ' ὑπολογίσιμη· καὶ νομίζω πάλιν πὸς ὁ τέτοιος μεταφραστὴς θὰ γνωρίζει καλὰ νὰ χρησιμοποιῇ τὰ δικαιώματά του, μὲ ἀρκετὴ φρόνησι καὶ πείρα. Ὑστερα κ' ἡ Μορφὴ παίζει οπουδαιότατον ρόλον καὶ θάταν παράλειψις ὁ μὴ τονισμὸς τῆς σημασίας τῆς. Ἐγὼ προτιμῶ πάντα τὴ μετάφραση τῆς βαθυτέρας οὐσίας, ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἐξωτερικώτερη κ' ἐπιπόλαιη, τῆς ἀπλῆς μορφῆς.

Ἡ γενικότητα τῶν ἰδεῶν μου ἀπ' ἀφορμὴ τῶν Ἑλληνικῶν μεταφράσεων τοῦ Ὅμαρ Καγιάν.* Δύσκολες, ἂν μὴ ἀκαθόριστες, στὴ συντομία τους, καὶ καλὸ κρίνω σήμερον νὰ τίς ἀναπτύξω.

Ὁ μεταφραστὴς λοιπὸν ὀφείλει νὰ προσέχη στὶς τέσσαρις ἀναλογίαις ποὺ συστήνουν, ὅτι στὸ κάθε ἔργο, βρίσκουμε ξεχωριστό,

* Περιοδικὸ ΣΚΕΨΗ. Ἄρ. 3—Φύλλ. Μαΐου 1921 Σελ. 31.

καί ποῦ ἀποτελεῖ τὴν προσωπικὴν ἀτομικότητα τοῦ ποιητῆ. Κι ἄς τονίσουμε πάλι ξανά, πὼς ἡ Τέχνη ταυτίζεται μὲ τὴν τοιουτοτρόπως ἐννοούμενη προσωπικότητα, καί τοῦτο μὲ σκοπὸ νὰ ἐννοηθῆ καλὰ ἡ σημασία τῶν τεσσάρων ἀναλογιῶν, τῶν ἐξῆς :

1. Τῆς Ἑννοίας. (Ὅ,τι ἀποτείνεται στὸ νοῦ ἢ τὴ φαντασία.)
2. Τοῦ Αἰσθήματος. (Ὅ,τι συγκινεῖ τὴν καρδιά· κυρίως τὸ συναισθηματικὸ μας κύκλο.)
3. Τῆς Μουσικῆς. (Ὡς ρυθμὸς, στιχουργία, ἀρμονία, μελωδία.)
4. Τοῦ Χρώματος. (Ἡ ἀτομικὴ προτίμηση τοῦ τεχνίτη π.χ. στὴν ἐκλογὴ λέξεων, καλλιλογία κλπ.)

Βέβαια πὼς τὶς τέσσερις αὐτὲς συστατικὲς ἀναλογίες θὰ συναντήσουμε στὸν κάθε ἀληθινὸ ποιητῆ. Βέβαια πάλι πὼς κανεὶς μεταφραστὴς δὲν μπόρεσε ποτὲ ν' ἀποδώσῃ θρησκευτικῶς φανατικά, καί τὶς τέσσερις αὐτὲς ἀναλογίες. Ζητοῦμε λοιπὸν τὴν κύρια ποῦ ὁ μεταφραστὴς ὀφείλει νὰ προσέξῃ πιὸ πολύ. Πὼς θὰ τὴν εὑροῦμε ; Ὅτι κάποια θὰ προτιμηθῆ, οὔτε λόγος· ἀλλὰ μὴ ζητᾶτε γενικὸ κανόνα ἐκ τῶν προτέρων.

Εἶπα, προτιμῶ τὴ μετάφραση τῆς βαθύτερης οὐσίας τοῦ ἔργου. Μ' αὐτὴ δὲν εἶναι γιὰ ὅλους τὸ ἴδιο κ' ὑπάρχουν ποιητὲς ποῦ ἡ ἀξία τους στέκεται στὴν ἐξωτερικὴ μορφή τῶν ἔργων τους. Ἀλλὰ θάταν παράλογο κ' ἔξω ἀπὸ κάθε ὄριο συζήτησης ἢ μὴ ἀπόδοσῃ τῆς ἔννοιας. Μὰ μ' ὅλο ποῦμαστε ἀναγκασμένοι ν' ἀναγνωρίσουμε τὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἐγκέφαλου στὸν ἀνθρώπινο ὀργανισμό μας, ἀδυνατοῦμε πάλι νὰ παραδεχτοῦμε τὴν ἔννοια ὡς τὸν κύριο πάντοτε τόνο, στὴ συναυλία τῶν τεσσάρων ἀναλογιῶν. Ἐξαφνα τί σημασία μπορεῖ ν' ἄχει μόνο ἡ ἀκριβὴ τῆς ἔννοιας ἀπόδοση, σὲ ποιήματα ὅπως «Ὁ Κόρακας», ἢ «Οἱ Κώδωνες» τοῦ Edgar Allan Poe ; Δὲν μπορῶ λοιπὸν νὰ δεχτῶ κριτήριον γενικόν. Θάταν ἀπόλυτο· προσπαθῶ νὰ δώσω μιὰ λύση ἱκανοποιητικὴ.

Μετάφραση θὰ πῆ, συμβιβασμὸς τῶν τεσσάρων ἀναλογιῶν καί ἡ κατάλληλη προτίμηση κ' ἐκλογὴ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης. Οἱ τέσσερις ἀναλογίες, καί μὲ ἴση μοῖρα σχεδόν, ἐναλλάσσονται ὡς κύριες ἢ συνακόλουθες, κ' ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἱκανότητα τοῦ μεταφραστῆ νὰ γίνῃ ἡ ἐκλογὴ κ' ἡ μοιραία διάκριση.

Καί στὸ λόγο τῆς ἐκλογῆς πρωτοστατοῦνε οἱ θεωρίες κ' ἡ ἀντίληψη τοῦ μεταφραστῆ γιὰ τὴν Τέχνη· κι ὡς συμπέρασμα θὰ

παραδεχτούμε ότι μετάφραση κυριολεχτικά δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ, κι ὅτι στὰ μεταφραζόμενα ἔργα θ' ἀνακαλύπτουμε πάντα, μὲ μιὰ δόση σχετικῆς ἀναλογίας, δυαδικὴ προσωπικότητα: τοῦ πρώτου ποιητῆ καὶ τοῦ δευτέρου τεχνίτη. Κ' εἶναι βέβαιο πὼς μεταφράζουμε ὅ,τι κ' ἔχουμε σκεφεῖ.

Σῆμα ἰδιαίτερο τῶν ἐκδόσεων τοῦ κ. Ἀλεξ. Πάλλη κάποιο ἀγριολούλουδο πλαισιομένο μὲ τὸ κλασσικό: **ΑΠΟ ΤΑ ΒΟΥΝΑ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΑΣ ΜΟΥ.** Ὅ,τι χαρακτηρίζει τὴν Ὀμηρικὴ Ἑλλάδα εἶναι ὁ ἥρωϊκὸς τόνος. Γιὰ νὰ βρεθῇ ἡ ἀναλογία τοῦ ἥρωϊκοῦ αὐτοῦ τόνου στὴ ζωὴ μας, ὀφείλουμε ν' ἀποβλέψουμε στὴν ἀντρειωμένη γενιὰ τοῦ 1821 καὶ στὰ λημέρια τῶν κλεφτῶν. Ἔτσι παρουσιάστηκε ἡ δυσκολία στὸ μεταφραστή. Ἀντὶ νὰ διαστάσῃ, τόλμησε. Πέτυχε ἀρκετὰ καλὰ στὴν ἔννοια. (Ἰδανικὴ ἀπόδοση αὐτῆς τῆς ἀναλογίας μόνο σὲ πιστὴ πεζὴ μετάφραση κατορθώνεται). Ὡς ρυθμὸς γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους προτιμήθηκε ὁ δεκαπεντασύλλαβος. Τὸ ἀρχαϊκὸ ἑξάμετρο ἔχασε γιὰ μᾶς τὸ βαρὺ πολεμικὸ του ρυθμὸ, ἐνὸς τῶν κλέφτικων δημοτικῶν ἡ ἀναλογία στέκεται θαυμάσια. Ὁ στίχος τοῦ κ. Ἀλεξ. Πάλλη εἶναι ἀρρενωπός, δίχως χασμωδίες καὶ ἠχηρός. Τὸ χρῶμα τέλος μόνο στὴν ἐκλογή του διατηρεῖται.. Φανταστεῖτε ἂν οἱ ἥρωες φέρνανε διακριτικούς βαθμοὺς ἀξιωματικῶν ὁποιοῦδήποτε ταχικοῦ στρατοῦ. Θὰ παρέλυναν μπροστά μας κορδωμένοι, ψεύτικοι, σὰν ἀντρέικελλα! Ἐνὸς οἱ ὀπλαρχηγοί, οἱ κιαπετάνιοι καὶ τ' ἄλλα παρόμοια, σοῦ θυμίζουν τὴ λευτεριά τοῦ βουνοῦ, καὶ τὴν ἀντρεία τῶν πολεμιστῶν τοῦ ἥρωϊκοῦ 1821. Σ' αὐτὰ ὑπάρχει ἡ ἀναλογία. Γι' αὐτὸ καὶ μερικοὶ ἀναχρονισμοὶ κι ἄλλα πού χτυποῦν κακόχηα στ' αὐτιά μας, πού συνήθισαν σὲ μιὰ κοινωνία, ὄχι ἀπλῶς χωριάτικη, μὰ πού ἔχει ἀξίωση γι' ἀνώτερο πολιτισμό. Ἀλὰ τὰ μηδαμινὰ τοῦτα δὲν πρέπει νὰ ἐπηρεάζουν τὴν ὀρθή μας κρίση. Μιὰ σύγκριση μὲ τὸ κείμενο ἀμέσως δείχνει τὴν εὐσυνειδησία τοῦ κ. Ἀλεξ. Πάλλη. Σοβαρὸς ἑλληνιστής, καθὼς φαίνεται κι ἀπὸ τὰ σχόλιά του στὸν «Κύνκλωπα» καὶ στὸ «Θουκυδίδη» μᾶς ἔδωσε ὅ,τι καλύτερο ἀπὸ τὸν Ὀμηρο — κι ἦταν ὁ μόνος κατ'ἀλληλος —, ἀφοῦ κι ἄλλοι σπουδαῖοι μεταφραστὲς καὶ κριτικοί, σὰν τὸ Μενάρδο, καὶ Γρυπάρη, παραδέχτηκαν τὴν ἐπιτυχία του. Τὶ τελειότερο ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀπόδοση;

μάντι κακῶν, οὐ πῶ ποτέ μοι τὸ κρήγυον εἶπας·
κακομηνύτη, πρόσχαρο ποτὲς δὲ μοῦπε; λόγο·

τίσειαν Δαναοὶ ἐμὰ δάκρυα σοῖσι θέλεσσιν.
μὲ σαῖτιές σου οἱ Δαναοὶ τὰ δάκρυα ἄς μοῦ πλερώσουν.

ἦ σὰ μιλεῖ γιὰ τὴν Ἥρα ὅταν ἔστειλε τὴν Ἀθηνᾶ στὸν Ἀχιλλεῖα:

ἄμφω ὁμῶς θυμῷ φιλέουσά τε κηδομένη τε.
πὺ συλλογῇ ἴση καὶ τῶν δυό τους εἶχε κι' ἴση ἀγάπη.

Ἡ πάλι συγκρίνετε τὸ τέλος τοῦ Β, τὶς θαυμάσιες τέσσερις ἐκεῖνες ἀλλεπάλληλες εἰκόνες, ἢ τὰ ἔξοχα μεταφρασμένα ἐπίθετα ὅπως: θεοεἰκελος καὶ θεοειδής σὲ θεόμορφος καὶ θεόμοιαστος, μη-τιέτης σὲ βαθύβουλος, οἰναθαρής σὲ κρασοζάλιστος, μερμυρίζω κατὰ φρένα σὲ ἀναδεύω στὸ νοῦ, φαιδιμος σὲ λεβέντης, πολύτλας σὲ πολύγνωμος, ἰοειδής πόντος σὲ μενεξέθωρος γιαλός ἢ πάλι ὅλο τὸ Χ πὺ περιγράφεται ὁ θάνατος τοῦ Ἐχτορα ἢ τὸ στίχο :

Ἐκτωρ ἦφι βίηφι πιθήσας ὄλεσε λαόν.
Λαμπρῆ ἦ ἀντριά σου Ἐχτορα πὺ ρήμαξε τὸν τόπο !

ἦ τὸ θαρὺ στενάχων προσέφη, σέ : εἶπε μὲ βαριαναστεναγμούς,
τὸ καλλιπάρειος σὲ ροδόθωρη κλπ.

Θέλησαν κάποτε νὰ θαρύνουν τὴ μετάφραση μὲ τὸ ψεγάδι τῆς χ ο ν τ ρ ο κ ο π ι ᾱ ς. Εἶναι ἀστεῖοι· ἀλλὰ κάπως σοβαρώτερη μοῦ φαίνεται ἡ κρίση ἄλλων ὅτι ἡ Ἰλιάδα τοῦ κ. Πάλλη δὲν εἶναι ἡ ἴδια τοῦ Ὀμήρου. Ἀληθινὰ ἡ προσωπικότητα τοῦ μεταφραστῆ προβάλλει φανερῆ καὶ μὲ ἀρκετὰ δικαιώματα· ὄχι ὁμως περισσότερα ἀπ' ὅσο θ' ἄπρεπε κι ὅπως θέλησαν μερικοὶ νὰ κατηγορήσουν. Ἐξ ἄλλου ποιὰ θάση θέσαμε γενικὰ στὴ μετάφραση; Ὁ κ. Πάλλης δὲ φιλοδόξησε μὲ τὸ ἔργο του ἀπλῶς νὰ μελετηθῇ ἀπὸ τοὺς φιλολόγους στὶς σκοτεινὲς βιβλιοθηκῆς. Τὸ ἔψωσε στὴ ζωὴ καὶ στὸ φῶς, τρέφοντας ἐλπίδα ξαναζωογόνησης τῆς φυλῆς μὲ τὸ ἀθάνατο ἔπος. Γι' αὐτὸ παραδέχομαι μιὰ μετάφραση πῶ φιλολογικῆ, πὺ θὰ κρατήση περισσότερο πιστά, ἔννοια, τόνο, χρῶμα τοῦ κειμένου, ἀλλὰ μόνο γιὰ μελέτη κατάλληλη. Ὅταν θέλει ἡ ψυχὴ νὰ μεθύσῃ ἀπὸ ἐνθουσιασμό, ἄς διαβάσει ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα τοῦ κ. Ἀλεξ. Πάλλη.

Τὴ λεπτότητα τοῦ ταλάντου του τὴν ἀνακαλύπτουμε στὰ Ἐδαγ-

γέλια. Ὁ ἀρματωλισμὸς ὑποχώρησε στὴν ἀπλότητα καὶ μυστικὴ ποίηση τῶν λόγων Ἐκείνου. Ἄς παραβάλλῃ κανεὶς τὸ λεχτικὸ ἢ διαφορὰ εἶναι πασίδηλη.

Ἐναλογίζομαι τώρα τὰ αἴσθη τοῦ λαοῦ, καθὼς πρωτοφάνηκε ἢ μετάφραση. Πιὸ πολὺ ἀπὸ τὰ αἵματηρὰ ἐπεισόδια τῆς Ἀθήνας, σκέφτομαι τὴν ἀποστροφή, ὅχι δυστυχῶς πιά τοῦ ὄχλου, ἀλλὰ μορφομένης μερίδας, γιὰ τὴν μετάφραση τῶν Ἱερῶν Γραφῶν Ἡ δικαιολογία μου δείχνει τὴν ἀφέλειά τους· γιὰτὶ συγχίζουσι τὴν ἀγνή ποίηση τῆς παιδικῆς ἡλικίας, σὺν ἀκροάζοντι τὸ Εὐαγγέλιον, μὲ τὴν γλωσσικὴν του μορφῆν. Καὶ σὲ μένα τοῦτο ἐξασκεῖ μιὰν ἀόριστη γοητεία καὶ ἐπίδραση. Προτιμῶ τὸ ἴδιον κείμενον καὶ ἀγαπῶ νὰ φανταζομαι καθὼς καὶ ὁ Wilde πὼς ἔχω τὰ ἴδια ἀκριβῶς λόγια τοῦ Χριστοῦ. Ἄλλὰ βρῖσκω συγκρίνοντάς διατηρημένον τὸ σεμνὸν καὶ ἀπλὸ ὕψος τῶν λόγων Του καὶ στὴν μετάφραση, καὶ εἶναι ἢ μεγαλύτερη δόξα γιὰ τὸ μεταφραστήν.

Κ' ἐδῶ πάλι τὸν κ. Πάλλη ἢ ἴδια τόλμη τότε διακρίνει. Ἐξάφνα τὸ «Παράκλητος» τ' ἀποδίδει μὲ τὸ παρήγορος. Μπορεῖ ὁ φανατικὸς ἐρμηνευτὴς νὰ τοῦ διαμφισθητήσῃ τὴν ἔννοια. Ὅμως τὶ καλὰ βασισμένος ποὺ εἶναι στὴν ἐρμηνεία του ὁ κ. Πάλλης, τὸ δηλώνουσι δύο ἄλλα κείμενα. Στὴ Λατινικὴ Βίβλον εὑρίσκεται *Consolator* καὶ στὴν Ἀγγλικὴ *comforter*. Ἐξἄλλου τὸ παρακαλῶ σημαίνει καὶ παρὰ μυσθῶματι.

Γιὰ ν' ἀποδείξῃ ὁ κ. Πάλλης τὴν ἐπάρκεια τῆς δημοτικῆς γλώσσας μετάφρασε ἀκόμα ἀπὸ τὸν αὐστηρὸν καὶ λιγὸλόγον Θουκυδίδην καὶ ἀπὸ τὸν Κάντιον καὶ Σαίξπηρον. Στὸν «Ἐμπορο τῆς Βενετίας» μένει πιστότερος γιὰτὶ μετάφρασε σὲ ρυθμικὴ πρόζα. Θαυμάζω ὅμως τὴν ἀρχὴν τῆς Ε'. πράξης ποὺ μετάφρασε καὶ σὲ στίχους, καὶ ποὺ ἀρχίζει μὲ τοῦ Λορέντζου τὰ λόγια:

The moon shines bright: - in such a night as this
ἴσα μὲ τὴ σκηνὴ ὅπου ἔρχεται ἡ Ποροία.

Σχεδὸν διατρέξαμε τὸν κύκλον τῶν μεταφράσεών του. Στὸν «Ταμπούρα καὶ Κόπανο», τὴν ποιητικὴν του συλλογὴν, βρῖσκουμε καὶ ἀρκετὰ μεταφρασμένα κυρίως ἀπὸ τ' Ἀγγλικά καὶ Γαλλικά. Ἡ δυσκολία τῆς παραβολῆς ἐδῶ εἶναι μεγάλη καὶ ἀδύνατη ἴσως, γιὰτὶ συχνὰ δὲν σημειώνονται οἱ μεταφραζόμενοι. Ὅμως ἀρκετὴ ἐγγύθη θαρρῶ τὰ ὅσα παράθεσα. Ἡθελα μόνον νὰ ξαναφέρω στὴ ζωὴ ὕρον λησμονημένον σχεδὸν ἢ καταδικασμένον, ξαι-

τίας τῶν καθαρειουσιάνων πού συχνά τὸν μεταχειρίζονταν, ἀλλὰ μὲ κάποια διαφορὰ στὴ σημασία. Λοιπὸν ὁ κ. Πάλλης δὲ με τ-α-φ-ρ-ά-ζ-ε-ι ἀλλὰ ἐξ-ε-λ-λ-η-ν-ί-ζ-ε-ι! Καταλαβαίνετε τὴ διαφορὰ;

Κι ἀπὸ τὸν τίτλο τους ἐκφράζουμε τὴ διάθεσή τους. Τὸ ἀμελημένο αὐτὸ εἶδος στὴν Ἑλλάδα, σχεδὸν πρωτοφερμένο ἀπὸ τὸν κ. Πάλλη μὲ τὰ «Παιδιάτικα» του δὲν προχώρησε κ' οἱ διαγωνισμοὶ τοῦ «Νουμά» γενικῶς ἀπότυχαν.*

Στὰ «Λ ο γ ἦ ς Λ ο γ ἦ ς» πρωτεύει ὁ λαϊκὸς τόνος. Πολλὰ διαβάζοντάς τα, σοῦ θυμίζουν ἀπόκεντρες συνοικίες, πού σὲ μέρα σκόλης περνώντας τις ἄκουσες νὰ τραγουδιοῦνται. Βρίσκουμε ἀκόμα τὸν ἔρωτα, τὸν ἔθνικὸ πόνο γιὰ τὴν ἀκαματία μας, τὸ πάθος γιὰ τὴ δημοτικὴ γλῶσσα, τὸ θρῆνο τοῦ χωρισμοῦ καὶ τὸ εὐτράπελο μιᾶς στιγμῆς ἢ ἑνὸς ἐπεισόδιου. Ὅλα σὲ λαϊκὸ τόνο.

Στὰ ἐπιγράμματα του γιὰ πολιτικὰ πρόσωπα ἢ γιὰ τοὺς ἀντίπαλους τῆς δημοτικῆς «Ταφόπετρες» εἶναι δηχτικὸς καὶ σκωπτικὸς.

Τὸ τελευταῖο του εἰθλίο «Μπρουσὸς» φωτίζει περσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο τὴν ἀρχοντικὴ του φυσιογνωμία. Νομίζει κανεὶς ὅτι πρόκειται γιὰ ἀπλὸ ὁδοιπορικὸ εἰθλίο. Εἶναι μαζὶ ἱστορία, διδαχὴ, πολιτικὴ, βοτανολογία, κοινωνιολογία, παιδαγωγικὴ. Ὅλα κατορθωμένα ἐπιδέξια, ὥστε ὄχι μόνον νὰ μὴ κουράζον ἀλλὰ καὶ νὰ θέλγουνε. Ἀπὸ τὴν ἱστορία παρουσιάζει μερικὰ ἄγνωστα ἢ τουλάχιστο νέες ἂποψεις γιὰ πρόσωπα, σὲ ἄλλο πλαίσιο τοποθετημένα. Εἶναι ἡ πολύχρονη κριτικὴ του ἔρευνα, πολυμάθεια καὶ πείρα. Μιλάει γιὰ πρόσωπα χτεσινὰ μὲ μιὰν ἀπλότητα μοναδική, ἔξω ἀπὸ φανατισμοὺς καὶ μεροληψίες. Κι ἂν ἄλλοι τότε ποῦνε φανατικὸ, μὰ ἡ ἀνιδιοτέλειά του τὸν ἐξαγνίζει μέσα στὸν πόνο τοῦ ἀληθινοῦ πατριώτη. Ὅλες οἱ δορυμνότητες του παρατήρησες γιὰ τὸν κοινωνικὸ μας εἶο, κρύβουνε μιὰν ἀφάνταστη πίκρα. Δὲν εἶναι ὁ δημοσιογράφος πού ξεσκεπάζει κάτι νὰ εἰρωνευτῆ. Εἶναι ἐκεῖνος πού θέλει μιὰν ἀναγέννηση καὶ πού βρίσκει τὶς πληγὲς γιὰ νὰ θεραπεύη. Κι ἀπὸ κάθε σελίδα του τὸ λεπτότατο χιουμοριστικὸ πνεῦμα. Μποροῦσε τὸ βιβλίο αὐτὸ νὰ δώσῃ ὕλη γιὰ πλῆθος χιουμοριστικῶν ἠθογραφικῶν διηγημάτων. Κάπου εἶναι ἀπόλυτος, αὐστηρὸς, κάπου πολεμικὸς ἐπικριτῆς, ἀλλὰ πάντοτε gentleman, καθὼς λένε κ' οἱ Ἄγγλοι, ὅπως στάθηκε κι ὅλας στὴ ζωὴ του.

ΓΛΑΥΚΟΣ ΑΛΙΘΕΡΣΗΣ

(*) Κρίνω ἀπὸ τὰ λίγα πού διάβασα στὸ «Νουμά». Ἔχει καὶ πετυχημένα Ὅσο γιὰ τὰ «Χελιδόνια» τοῦ κ. Ζαχ. Παπαντωνίου δὲν ἔτυχε ποτέ νὰ τὰ βρῶ, μ' ὅλο πού τὰ ζήτησα κάποτε καὶ σήμερα.

ΠΟΛΥ ΑΡΓΑ

Πήρα πιά την απόφαση. Ἐπόψε θὰ κομματιάσω τὰ σκοινιά καὶ θὰ λευτερώσω τὴν Τρέλλα. Τί κουτός ποὺ ἤμουν νὰ πιστέψω τὶς συμβουλὲς τῆς Φρόνησης ἐνῶ ἡ ψυχὴ μου ποθοῦσε τὰ φτερὰ τῆς πρώτης !

Ἀπὸ τὸ βάθος τῆς μνήμης προσκάλεσα τὶς θύμησες ποὺ κόντευαν νὰ σβύσουν, κι ἅπ' τὴν ψυχὴ μου τὶς ἀγάπες μὲ τὶς σβυσμένες λαμπάδες τους.

— ὦ ! ἔλατε σεῖς ὅλες, τὰ δεσμὰ νὰ λύσουμε τῆς παραγνωρισμένης θεᾶς, ἔλατε, προτοῦ προφτάσει ἡ Φρόνηση καὶ μᾶς ἐμποδίσει.

Σιγά, σιγά μαζεύτηκαν, μὰ τρόμαξα νὰ τὶς γνωρίσω. Ἦταν γλωμέδες καὶ στὰ χεῖλη τους δὲν ἀνθίζε πιά κανένα χαμόγελο.

Κάναμε κύκλο γύρω ἅπ' τὴν αἰχμάλωτη καὶ μὲ τὸ μαχαιράκι μου, ἔκοψα τὰ σκοινιά. Κανένα φτερούγισμα δὲν ἀκούστηκε στὸ σκοτεινὸ δωμάτιο καὶ ἡ σιωπὴ ἄρχισε νὰ μὲ τρομάξει.

Ὁρθάνοιξα τὸ παράθυρο.

Καὶ τότε, στὸ φῶς τῆς σελήνης, εἶδα — δὲν ἦταν ὄραμα — τὴν Τρέλλα μουνδιασμένη σὲ μιὰ γωνιά. Τὰ μπράτσα της ἦταν μελανιασμένα ἀπὸ τοὺς γύρους τῶν σκοινιῶν κ' οἱ φτεροῦγες της σπασμένες.

Μὰ ἦταν αὐτὴ ποὺ μιὰ νυχτιὰ ἡ Φρόνηση τὴν ἔδεσε γιὰ νὰ τὴ συγκρατήσῃ ἀπὸ τὴν ἄευσσο τῆς χαρᾶς ; Ἦταν αὐτὴ ποὺ κάποτε τὸ θρόνο περιφρόνησε γιὰτὶ δὲν μποροῦσε νὰ μένη στὴν ἀκηνοσία ;

Γύρισα νὰ ρωτήσω, μὰ οἱ θύμησες εἶχαν σβύσει καὶ οἱ ἀγάπες εἶχαν χαθῆ.

— Γιατὶ στέκεις ἔτσι ; τῆς εἶπα. Μήπως σὲ πλήγωσε τὸ λεπίδι ;

— . . .

— Πονᾶς ἀκόμα ἅπ' τῶν σκοινιῶν τὸ σφίξιμο ;

— . . .

— Τί ἔπαθες λοιπὸν ἐσὺ ποὺ δὲν ξέρεις παρὰ νὰ γελάς,

καὶ νὰ κάνης τοὺς ἄλλους νὰ γελοῦνε; Γονατίζω μπροστά σου μὲ μιὰ πίστη ποὺ ἀποκτήθηκε στὶς ἡμέρες τῆς ἀπιστίας μου καὶ φέρνω μέσ' στὴν ψυχὴ μου τὴ λατρεία ποὺ μόνο τὰ εἰδωλα γνώρισαν. Πέτα, ἔστω κι ἂν γύρω σκορπίσης τὸ χαλασμό.

— Καὶ χίλια φτερά νὰ μοῦ δώσης δὲ μπορῶ πιά νὰ πετάξω. Θὰ περπατῶ μονάχα στὴ γῆ σκεφτικὴ κι ἀπὸ τὸ γέλοιο μου θὰ λείπη ἡ ἔξαρση. Δὲ θὰ σὲ κερᾶσω, ποτὲ πλέον, τὴ μέθη. Καὶ θὰ μείνης γιὰ πάντα μὲ τὴν ἄσβυστη δίψα τοῦ φιλιουῦ μου. . .

ΤΟ ΚΥΠΑΡΙΣΣΙ

*Αναψα τὸ κερί καὶ τῶβαλα μὲς 'στὸ ποτήρι.

Πῶς ἔφτασα στὸ σπῆτι δὲ θυμᾶμαι. Τὸ πικρόχολο μᾶλλωμα τῆς βραδυᾶς ἐκείνης—ὃ ξεχασμένη ἀγάπη μου—ἦταν τὸ τελευταῖο.

*Λξαφνα τὸ κερί ἔγειρε κι' ἡ φλόγα—πῶς ἔτρεμε σὰν τὴν καρδιά μου—ξάπλωσε στὸν τοῖχο μιὰ μαύρη βέργα κι ἀπ' τὴν αἰθάλη φούντωσε σ' ἓνα κυπαρίσσι.

Πέρασε καιρός.

Μὰ κάθε φορὰ ποὺ ἡ ἀπελπισία ξυπολᾶ τὰ μαῦρα της σύννεφα στὸν ὀρίζοντα τῶν λογισμῶν μου, ἓνα κυπαρίσσι ὀρθώνεται μπροστά μου καὶ λυγίζοντας μὲ προσκαλεῖ σ' ἓνα κόσμο ποὺ δὲ γνώρισα παρὰ στὸν ὕπνο μου, ὅταν οἱ ἐφιάλτες χυμᾶν νὰ μὲ πνίξουν.

ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

† Καὶ τώρα ποὺ πέρασεν ἡ πρώτη χαρὰ τοῦ ξαναἰδωμοῦ μας, ὁ μαγικὸς πέπλος τῆς πλάνης ἔπεσε.

— ὦ, καλλίτερα νὰ ἔμενες γιὰ πάντα μακριὰ μου !

Εἶσαι τὸ παρελθόν. Μὰ ἔχασες τὴν αἴγλη ποὺ ὁ χρόνος καὶ ἡ ἀπουσία σου εἶχαν χαρίσει γιὰτὶ ἦρθες νὰ πάρης τὰ χρώματα μιᾶς νέας ζωῆς καὶ νὰ φανερωθῆς.

Φύγε. Σήμερα οἱ πόθοι μου ἀρμενίζον ἀλλοῦ.

Καὶ προτοῦ ἡ ἄσπλαγχνή ζωὴ σ' ἐξευτελίση μπροστά μου, πάρε πίσω στρατὶ τὸ μονοπάτι πρὸς τὸ ναὸ τῆς θύμησης καὶ θροναίου σου δίπλα στὶς παληές μου ἀγάπες.

· ΤΟ ΜΥΣΤΙΚΟ

Σὰν ἔσκυψε κοντά μου, τὰ χεῖλη της χάιδεψαν τὸ χνοῦδι τ' αὐτιοῦ μου. Μ' ἔκανε ν' ἀνατριχιάσω, μὰ ποτὲ δὲ θὰ θυμηθῶ τί μοῦπε.

Θυμᾶμαι μόνο κάτι ψίθυρους ποὺ γλύστρησαν ὡς τὴν ψυχὴ καὶ ἀναψαν μιὰ φωτιά, κάτι ψίθυρους ποὺ ξύπνησαν κάποια πάθη.

Τὰ λόγια ; Χάθηκαν μέσα στὴ μουσικὴ τῶν ἤχων τῆς φωνῆς της καὶ στὴ μνήμη δὲν ἔμειναν παρὰ ψίθυροι γεμίτοι λαχτάρες καὶ πόθους.

ΚΛΟΝΙΣΜΟΣ

Ἦταν τὸ βράδυ ἐκεῖνο ποὺ οἱ κακοὶ σάρκαζαν βλέποντας τὰ σχέδιά μου ν' ἀποτυχαίνουν,
ἦταν τὸ βράδυ ἐκεῖνο ποὺ μὲ τὰ χλεῦη τους φαρμάκωσαν τὴ λίγη χαρὰ καὶ τὴν πίστη μου.

Ἡ ψυχὴ μου ἔπλεε μέσα στὸ χάος τῆς ἀβεβαιότητος κ' εὐχόμενα τὸ φῶς τῆς ἡμέρας νὰ μὴ φτάση ποτὲ ὡς τὴ γῆ.

Τότε, ἡ φωνὴ τῆς Ἀμφιβολίας ἀκούστηκε μέσα στὴ σιωπῆ, σὰ νᾶρχονταν ἀπ' τὰ μύχια τῆς πονεμένης ψυχῆς μου.

— Οἱ δύσκολοι δρόμοι ποὺ ζήτησες, εἶνε γιὰ σένα ἄραγε ;

— ...

— Οἱ ρομφαῖες τῶν κακῶν, ἀντὶ νὰ σοῦ ἀτσαλώσουν τὴν καρδιά, σοῦ τήνε πλήγωσαν.

— Οἱ πληγὲς θὰ κλείσουν καὶ ἡ μπόρα ἦταν περυστικὴ. Θὰ γίνω δυνατώτερος.

— Εἶσαι κλονισμένος...

— Σώπα .. Μοῦ μένει πάντα ὁ ἔρωτας !

— Ἴσως νὰ μὴ σὲ φλόγιζε ἄλλος ἀπὸ τὸν Πόθο... Πῶς ξέρεις ποὺ ἦταν ἔρωτας ;

Ἡ φωνὴ ἔπαψε. Κ' ἐγὼ προτίμησα νὰ μείνω γιὰ πάντα μέσα στὸ χάος τῆς ἀβεβαιότητος.

ΜΙΑ ΠΡΟΦΗΤΕΙΑ

Και τότε, τὰ χεῖλη σου πρόφεραν τὰ πένθιμα λόγια πού φαρμακώνουν τὴ χαρὰ τῆς κάθε στιγμῆς :

— Λίγο καιρὸν ἀκόμα θὰ εἶμαστε μαζί...

Πρὶν ὅμως σημάνῃ ἡ μοιραία στιγμή, ἐγὼ χαλνῶ τὴν προφητεία σου καὶ φεύγω μακριά, στέλνοντας ἔτσι στὴν αἰωνιότητα — θερμὴν ἀκόμα — τὴν ἀγάπη μας.

Κι ἀργότερα, ὅταν θὰ κλείνεσαι μονάχη καὶ θὰ σκύβης στὸ διάβασμα χωρὶς καμμιά συλλοή, ὁ νοῦς σου σιγὰ σιγὰ θὰ σκοτίζεται κι ἀνάμεσα στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου, θὰ θυμηθῆς,

τοὺς δειλινούς μας περίπατους στὴν προκουαία, τὸ μικρὸ καζίνο καὶ τὴ νύχτια θάλασσα πού νανούριζε τὸν καὶμό μας.

Μὰ πρὸ πάντων — νομίζοντας πὼς διαβάξεις — θὰ ξαναϊδῆς, τὸ μοναχικὸ μας δωμάτιο, πού μιλῶντας γιὰ τιποτένια πράγματα τρικυμισμένοι ἀπ' τὸν πόθο, περιμέναμε τὴ μεγάλη στιγμή ν' ἀγκαλιαστοῦμε.

Και τότε, ἐσύ, πού ποτὲ δὲν ταραχτήκες ἀπὸ τὰ περασμένα, θὰ νοιώσης τὸ αἶμα ν' ἀνεβαίνει στὸ κεφάλι, κι ἀπότομα θὰ κλείσης τὸ βιβλίο ψιθυρίζοντας :

— Αὐτὸ τὸ κεφάλαιο τῶχω διαβάσει κι ἄλλη φορὰ...

ΧΩΡΙΣΜΟΣ

Τὸ τραῖνο ἔτοιμο νὰ ξεκινήσῃ.

Ἄκουμπισμένος στὸ παράθυρο τοῦ βαγονιοῦ, κυττάζει τὴν ἀγαπημένη πού χάνει.

Τὰ μάτια τους ἀντιφεγγίζουν μιὰ πυρκαϊὰ πού δὲν ἔσθυσε, κι ὅμως πρέπει νὰ χωριστοῦνε.

Χαμογελοῦν κι οἱ δυὸ γιὰ νὰ μὴν κλάψουν καὶ δίνουν παραγγελίες πού δὲ θὰ ἐκτελεστοῦν.

Ἄξαφνα, τὰ σφουρίγματα τοῦ τραίνου τοὺς συνφέρνουν, τὰ σφουρίγματα βουίζουν στ' ἀυτιά τους λὲς καὶ θέλουν νὰ ποῦνε :

— Εἶμαστε οἱ τελευταῖες Στιγμές πού ζητᾶτε νὰ διώξετε, αὐτὲς πού προσπαθοῦνε νὰ σᾶς σώσουν ἀπὸ τὸν ἀφευκτο μαρασμὸ † τῆς ἀγάπης. Δώστε τὸ ἀξέχαστο φίλι, κρατήστε ὅ,τι μπορεῖτε ὁ ἕνας ἀπ' τὸν ἄλλο, μὰ χωριστῆτε.

Τὸ τραῖνο ξεκίνησε.

ΛΟΓΙΑ ΣΤΗ ΣΙΩΠΗ ΜΟΥ

E.

IV

Κρατούσε τὸ μπουμποῦκι τοῦ ρόδου κ' ἔπαιξε ἡ χρυσοῦλα, προσπαθόντας ν' ἀνοίξῃ τὰ πέταλά του.

Τὰ μάτια της παίζανε καὶ γελοῦσαν.

Δὲν ἔβλεπε, δὲν παρακολουθοῦσε τὴν πρώιμη ζωὴ τοῦ ἔδινε στὸ ρόδο μὲ τὰ μικρά της δάχτυλα.

Ἡ καρδιά μου σὰν ἄνθος ἀνοίξε μέσα σ' ἀγκαλιάσματά σου, μὲ τὰ χάρδια σου καὶ κάτω ἀπ' τὸ παιζόγελο τῶν ματιῶν σου.

Ἡ καρδιά μου εἶν' ἑτοιμὴ καθὼς τὸ ρόδο, ν' ἀφήσῃ τὸ ἄρωμά της στὰ πόδια σου, ταπεινὸ δῶρο γιὰ σένα, τὴν ποίησι τῆς εὐγνωμοσύνης μου !

V

Τόσο νέος καὶ τόσο κουρασμένος ἀπ' τὴ ζωὴ ; Μήπως ὁ ἥλιος δὲν κάνει γιὰ σὲ νὰ χαμογελά τὸ σύμπαν ; Μήπως δὲν ἀνθισαν καὶ πάλι τὰ λουλούδια, ποῦ μὲ τὴ μέθη τῶν χρωμάτων τους, ἔδιναν τόση ἀξία στὰ μάτια σου ;

Κ' ἡ σκέψη ; Τὸ γαῦρο σου καύχημα, πῶς τόσο γρήγορα ἔχασε τὴν ἐλπίδα, ποῦ στίς στιγμὲς τῶν ἐνθουσιασμῶν σου, φιλοδοξοῦσε ν' ἀνοίξῃ γιὰ σένα τίς κλειστὲς θύρες τῶν μυστηρίων ;

Ἄλλὰ ζῶ !

Εἶναι δυνατὸ οἱ στιγμὲς ποῦ φεύγουν νὰ μὴ μοῦ ἀφήνουνε ἴχνη ποῦ ἀνακαλοῦν τίς ἀναμνήσεις ; Ἄ ! ὄχι ! Δίχως ἄλλο θὲ νᾶναι ἕνας πρόσκαιρος ὕπνος, μιὰ ἑτοιμασία μυστικὴ, γιὰ τὸν ἐρχομὸ τοῦ μεγάλου μου ἐνθουσιασμοῦ.

Στιγμὲς ἀπελπιστικὲς, στιγμὲς ἐκμηδένισης, στιγμὲς θλίψης σᾶς ἀγαπῶ, γιὰτὶ ἑτοιμάζετε μέσα στὰ βάρη σας τὸν ἐρχομὸ τοῦ ἀπέραντου συγλονιστικοῦ ἐνθουσιασμοῦ !

VI

Τὰ λόγια ποῦ σοῦ ψιθύριζα χθές, οὔτε θέλησες κἄνε νὰ τὰ προσέξῃς. Σοῦ φάνηκαν ἄδεια καὶ τ' ἄφησες νὰ τὰ πάρῃ ὁ βραδυνὸς ἄνεμος.

Ἔχεις δίκιο, γλυκειά μου !

Ἡ ἀγάπη μας δὲ θέλει λόγια. Κ' ἔμεῖς δὲν ἔχομε ἀνάγκη τὰ πολλὰ συμπεράσματα καὶ τὰ λογικὰ ἐπιχειρήματα.

Ἡ ἀγάπη μας εἶναι ἀπλὴ καὶ τὰ λόγια θὲ νᾶναι περιττά.

Βγήκαμε στη ζωή αναζητώντας ό ένας τόν άλλο. Τί φυσικό-
τερο νά βρεθοῦμε ; Και τόσο πολὺ ἔχουμε ἀγαπηθῆ, ποῦ χαθήκαμε
ό ένας μέσ' στον ἄλλο.

"Αχ! βεβηλώνω τῆ σιωπῆ τῆς ἀγάπης, καὶ τὰ λόγια μου, ἐσύ,
οὔτε κἂν θὰ θελήσης νὰ τὰ προσέξεις.

"Αφῆσέ τα καὶ πάλι γλυκειά, νὰ τὰ πάρη ὁ βραδυνὸς ἄνεμος...

VII

Σ' ἓνα μικρὸ λεύκωμα, ἔχω βρῆ λίγες σκέψεις ποῦ τίς ἔγραψε
ἐκείνη, πρὶν τῆ γνωρίσω, σκέψεις γεμάτες ἀπὸ μιὰ ζωὴ ὅλως διόλου
ξένη γιὰ μένα.

Κι αὐτὰ τὰ λόγια τὰ ξεχασμένα ἀπ' τὸ στόμα της, τὰ προδομένα
ἀπ' τὴν καρδιά της, ἔρχονται ἐδῶ μὲ τὴ νύχτα ποῦ τὰ ἀναλογίζομαι,
ἔρχονται δῶ νὰ μοῦ βαραίνουν τὸ στήθος, νὰ μὲ κάνουν πολὺ με-
λαγχολικό.

"Ἠσύχασε καρδιά μου ! "Ω ! ἠσύχασε φτωχή, τρελλή μου καρδιά.

"Ὅλα πιὰ ἀνήκουν στὸ παρελθόν." Ὅλα πιὰ εἶναι ξεχασμένα καὶ
γιὰ σένα, τρελλή μου καρδιά, δὲν εἶχαν ποτὲ σημασία.

"Ἠσύχασε, ἠσύχασε φτωχή μου καρδιά...

"Αλίμονό μου ! "ὦ ἀνθρώπινε παραλογισμέ.

"Ὅλες οἱ ἐξηγήσεις δὲν μποροῦν νὰ μὲ γαληνέψουν καὶ τὸ
κεφάλι μου γέρνει βαρὺ ἀπ' τίς σκέψεις ποῦ μὲ φαρμακώνουν.

VIII

Τὴν ὥρα ποῦ θὰ χωριστοῦμε πρόσεξε καλὰ στὴν τελευταία
ἐντύπωση.

"Ἦταν χαρούμενη ἡ βραδυά. Τὰ γέλοια σου, τὰ μικρά σου
καμώματα καὶ τ' ἀσήμαντα λόγια σου, γιόμιζαν τὴν καμαρά μου
μὲ εὐθυμία. Ἡ ἀγάπη καὶ τὰ φιλιά σου κάνανε τὸ σῶμα μου τρελλὸ
ἀπὸ σκιρτήματα. Μέσα μου ἀόρατα φτερά μ' ὀδηγοῦσαν στὶς ὑπερ-
κόσμιες σφαιρὲς τῶν ὀνείρων, σὰν ἑλαφρὸ πουλὶ στὸ γαλανὸ ἄπειρο.

"Αλίμονο !... Τώρα βαρὺς ἀπ' τίς μαῦρες σκέψεις συλλογίζο-
μαι : Δὲν ἦταν νὰ σβυστοῦν τὰ τελευταία σκληρά της λόγια, ἀπὸ
τὸ χ α ἱ ρ ε τ ὦ ν ἄ ν α μ ν ἦ σ ε ω ν !

Δὲν ἦταν ν' ἀπορριχτοῦνε στὴν ἄβυσσο τῆς λήθης καὶ μονάχα
ἡ μνήμη γλυκὰ νὰ κρατήση, ρόδο λευκό, τὸ χ α ἱ ρ ε τ ὦ ν ἄ ν α
μ ν ἦ σ ε ω ν !

"Α ! τὴ στιγμῆ ποῦ θὰ χωριστοῦμε, πρόσεξε καλὰ στὴ στερνὴ
σου ἐντύπωση...

ΙΧ

Φαίνεται, ὦ ἑαυτέ μου, πῶς τὴν χαρὰ τὴν ἄδολη δὲ θὰ γνωρίσης ποτέ.

Ἄποψε ποῦ ὅλα εἶναι τόσο ἡσυχᾶ, ποῦ μπόρεσα μακρὰ ἀπ' ὅλα κι ὅλους νὰ βρεθῶ μόνος μὲ τὴν ψυχὴν μου, πῶς ἤθελα νὰ τρέξω σὲ στιγμῆς ποὺ λέρασαν εὐτυχισμένες, σὲ στιγμῆς π' ἀφήσανε μιὰ φρωτεινὴ ἐντύπωση στ' ἀνήσυχό μου πνεῦμα.

Θᾶτανε μιὰ μεγάλη χαρά!

Ἄλλὰ χαμένες πᾶνε οἱ προσπάθειές μου...

Ἡ ψυχὴ μου κλαίει γιὰ αἰτίες ἄγνωστες κ' εἶναι τόσο θλιμμένη ἢ διάθεσή μου, ποῦ κ' ἢ τόλμη τοῦ χαμογέλοιου μου ἀλλάζει τόνο ἀμέσως, καὶ παίρνει μιὰν ἔκφραση πόνου.

Τὸ ξαίρω. Ποτὲ δὲ θὰ μπορέσω, ποτέ, ποτέ, νὰ σηκώσω ἐλεύθερα τὸ κεφάλι. Ἡ χαρὰ μέσ' στὸ βάθος τῆς κρύβει μιὰν ἀνεξήγητη λύπη.

X

Ἐγὼ εἶμαι ἢ Ἀ ρ χ ἢ καὶ τὸ Τ ἑ λ ο ς.

Τὴ στιγμῇ ποῦ πρωτόειδα τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, τότε μόνο τὰ πράγματα πῆραν σημασία, τὴ σ η μ α σ ί α μ ο υ.

Χωρὶς τὸν ταπεινὸ ἐμένα, Δημιουργέ, πῶς θὰ νοοῦνταν οἱ κόσμοι σου ;

Ἄπὸ μένα λοιπὸν ἔχει πλαστῆ καὶ καταχτηθῆ τὸ ἄπειρο.

Εἶμαι ἢ ψυχῇ καὶ τὸ κέντρο τοῦ σύμπαντος !

XI

Ἄνθρωπε ! γιὰ τὴ ζωὴ τὴν ἐλεύθερη καὶ τὴ δίχως ὄρια μήπως δὲν ἔχεις πλαστῆ ; Γιατί λοιπὸν νὰ σκοντάφτης σὲ κάθε σου βῆμα, γιατί τόσα ἐμπόδια νὰ σὲ πνίγουν ;

Δυστυχισμένε, δυστυχισμένε τί ἔκαμες ;

Ἡ ζωὴ σου ἦτανε τόσο συντονισμένη ἐκεῖ μὲ τοὺς ἀνοιχτοὺς ὀρίζοντες κ' ἢ ψυχῇ σου ποτὲ δὲ κηλιδώνονταν ἀπ' τὰ ἔργα σου.

Ἄλλα σου ἦτανε φυσικά. Δὲν ὑπῆρχαν οἱ πολιτεῖες, οἱ συνήθειες, τὰ καθήκοντα.

Δυστυχισμένε, δυστυχισμένε· τί ἤθελες μὲ τὰ χέρια σου νὰ δημιουργήσης τὴν κόλασή σου ;

ΜΗΤΣΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ

ΣΚΛΑΒΟΙ ΔΟΥΛΩΝ

Ὁ γέρος θὰ μιλοῦσε. Θὰ διηγούνταν ἀνέκδοτο ἐποχῆς ποῦ ὅλοι νόμιζαν πὼς πέρασε, πὼς πάει. Καὶ παραπάνω ἀπὸ ὅλους οἱ νέοι ποῦ δὲν εἶχαν αἰστανθῆ ἀκόμη τὸν καῦμό τῆς ἄσπρης τρίχας.

Οἱ χουρμαδιές ἔρριχναν τὶς δαντελωτὲς σκιὲς πάνω τους καὶ τ' ἀγεράκι ἔκανε στὸ διπλανὸ χωράφι τὰ χρυσᾶ στάχυα νὰ τραγουδοῦν τὸ ἀργὸ τραγοῦδι τῆς γαληνεμένης φύσης. Κάποτες κοπάδια ἀπὸ ἀγριοπερίστερα καὶ σπουργίτια διασχίζαν ἀθόρυβα τὸν αἰθέρα. Ὅχι ὅμως καὶ τὰ κοράκια ποῦ πετοῦσαν διαλαλώντας ἐγωϊστικά τὶς ἐπιθυμίες τους.

Κι ὁ γέρος ἄρχισε.

— Δὲ θυμᾶμαι παιδιὰ μου πόσα χρόνια γραφῆκαν στὴν ἀνθρώπινη μνήμη ἀπὸ τότε. Μὰ φαίνεται πὼς θὰ ἦμιον μικρὸ παιδί. Ἴσως καὶ νὰ μὴν εἶχα γεννηθῆ ἀκόμη.

Στὸν καιρὸ ποῦ ζοῦσεν ὁ Ἁγιούμπ Μπέης, οἱ σκλάβοι πλημμυροῦσαν τὶς ἀγορὲς τῆς Ἀνατολῆς κ' οἱ Μαιμελοῦκοι μεσουρανοῦσαν στὸ Μισίρι. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου δὲν εἶχε προκηρυχθῆ κ' ἡ ἀρχοντιά δὲν προδίνονταν μόνον ἀπὸ τὰ γιδοπρόβατα καὶ τὰ χτήματα μὰ κι ἀπὸ τοὺς σκλάβους καὶ τὶς σκλάβες.

Τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα ἄκμαζε στὴν Αἴγυπτο κ' οἱ κρατικοὶ ὑπάλληλοι χρησίμευαν μόνον γιὰ τυφλὰ ὄργανα τῶν μεγάλων τοιφλικούχων ποῦ ἐξουσίαζαν καὶ κυβερνοῦσαν ἀνθαίρετα τὶς περιφέρειές τους.

Ἔτσι στὸ χωριὸ τῆς ἱστορίας μας ὑπέρτατος ἄρχοντας λογιζόνταν ὁ Ἁγιούμπ Μπέης μ' ἀπέραντα χωράφια καὶ χτήνη κ' ἔχοντας γυναῖκα μέσα ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ σεράγι τοῦ Καίρου. Ὅλοι οἱ διοικητικοὶ καθὼς καὶ οἱ φελλάχοι τρέμαν τὴν ἀσύνορη δύναμή του ἂν κι ὁ Μπέης ἀπὸ ἀγαθὴ τύχη λάχαινε φιλοδίκαιος μὴ χρησιμοποιοῦντας τὴν ἐξουσία του παρὰ σ' ἐξαιρετικὲς περιστάσεις.

Στὸ ἴδιο τὸ χωριὸ εἶχεν ἀποκατασταθῆ πρὶν ἀπὸ χρόνια τώρα, ὁ Κιαζήμ Ἀγᾶς. Μὲ χαμένο τὸ ἓνα μάτι στὸν πόλεμο, Τουρκαρβανίτης, ἀπὸ τοὺς στρατιωτικoὺς ποῦ τοὺς δόθηκε μετὰ τὶς ἐκστρατεῖες ἓνα κομμάτι γῆς καὶ μερικὰ φλουριά γιὰ νὰ περάσουν ἐφρηνικὰ τὶς ὑπόλοιπες μέρες τους.

Ἐθνότητῃ λοιπὸν ἢ περηφάνεια τοῦ Ἀγᾶ γιὰ τὴν καταγωγή κ' ἡ καταφρόνια γιὰ τοὺς φελλάχους. Μόνον ἓνα λογάριάζε καὶ

πίσμωνε σάν τόν ἀνάφερνε. Τόν Ἁγιούμ Μπέη, τόν Αἰγύπτιο μὰ παντοδύναμο στήν περιοχή.

Κ' ἕνας ἀπὸ τοὺς τέσσερες σκλάβους πού ἀνῆκαν σ' ἀρχοντό-
σπιτο τοῦ Ἁγᾶ ἀνάμεσα στίς φοινικές, στήν ὄχθη τοῦ μεγάλου πο-
ταμοῦ, ὁ Μέλεκ. Γεννημένος χριστιανὸς καὶ πουλημένος ἀπὸ παιδί,
παρουσίαζε τέλειο τύπον ὑποταχτικοῦ. Γιατὶ ἀπὸ τότες ὅπου ἄρ-
χισε νὰ ξεχωρίζη ἡ διάνοιά του τοὺς ἀνθρώπινους κώδικες, ὥσπου
ἔφτασε τὴν ἀντρικὴν ἡλικία, δὲν ἀντελήφθηκε σπουδαιότερο ἀπὸ
τὴν ἀνάγκη τῆς ὑποταγῆς σὲ κυρίους. Κι ἀνάμεσά τους παρατήρησε
δυσὸ ἀπόλυτους. Τὸν ἕνα ἀόρατο κι ἀθάνατο. Αὐτὸν φυσικὰ δὲ θὰ
τὸν ἀγνάντευε ποτές. Τὸν ἄλλο θνητό, μὰ περισσότερο σκληρὸ κι
ὄχι λιγώτερο παντοδόναμο, ἔννοιωθεν ὀλημερίς ἀπὸ πάνω του.
Ἦταν ὁ Κιαζήμ Ἁγᾶς.

Ἐργατικὸς κι ὀλοπρόθυμος ὁ Μέλεκ ποτὲ δὲ δείχνουσαν κυ-
θρωπὸς μῆτε βαρῦθυμος. Εἶχε συναίσθηση πὼς τέτοια θεωρία δὲ
θὰ καρποῦσε παρὰ μαστίγωμα. Γιατὶ λοιπὸν τὸ καλλιέργημα τῆς
ἀνταρσίας κ' ἡ ἄρνηση τοῦ ριζικοῦ; Αὐτὸ τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα
τοῦ ἀπαγόρευε νὰ ξανοίξη νέους ὀρίζοντες προσπαθώντας νὰ τὸν
νανουρίζη μὲ τὸ ὄπλο τοῦ ἀδύνατου, τὴν ἐγκαρτέρηση.

Κι ὁ Μέλεκ κοντὰ στίς ἄλλες ὑπόφερνε ἀγόγγυστα μιὰν ἀνώ-
δυνη μ' ἀνείπωτα ἐξευτελιστικὴ προσβολὴ ὅταν κάθε Παρασκευὴ
κοντόγνωμα φορτώνουνταν τὸν Ἁγᾶ στοὺς ὄμους γιὰ νὰ τὸν μετα-
φέρει στὸ τζαμί νὰ προσκυνήση.

Ἄμετρος φανατισμὸς, γιὰ ἀπέραντος ἐγωῖσμὸς, ἔσπρωχνε τὸν
Κιαζήμ νὰ προτιμᾷ τὸ ἀνθρώπινο ὑποζύγιον ἀπὸ τὸ ἀραβικὸ ἄτι μὲ
τὴ χρυσοκέντητη σέλα καὶ τὸ κουτσουνᾶτο διαλεχτὸ γαδοῦρι μὲ τὸ
βελουδένιο σαμάρι, πού περίμεναν στὸ σταῦλο τίς προσταγές του,

Ἄλυτον ἔμεινε γιὰ πάντα τὸ αἶνιγμα.

Μὰ ταχτικὰ τὴν Παρασκευὴ ἔπρεπε νὰ διασχίσῃ τὰ σοκάκια
τοῦ χωριοῦ τὸ παράξενο ζευγάρι καὶ φθάνοντας τὰ σκαλοπάτια τοῦ
τζαμιοῦ ν' ἀποθέσῃ ὁ Μέλεκ προσεχτικὰ τὸν καθαλλάρη παίρνοντας,
μόλις ἐλευθερόνουνταν ἀπὸ τὸ φόρτωμα, τὸ τσιμποῦκι καὶ τὸ μα-
στίγιον ἀπὸ τ' ἀρχοντικὰ χέρια.

Ὅπως ἄνοιγε βαθειὰ πληγὴ στὰ στήθια τοῦ σκλάβου κάθε
φορὰ πού ἀναγκάζονταν σ' αὐτὴν τὴν ταπεινώση, ἔτσι ἀντίθετα
εὐφραίνονταν ὁ Ἁγᾶς μὲ τὴν πρωτοτυπία κι ἀγάλλονταν μὲ τὸν
ἐξευτελισμὸ πού ἐπέβαλλε σ' ἕνα ἄπιστο κορμί. Ἡ ἀντίληψή του
μάλιστα τὸν ἀλλικοντοῦσε καὶ νὰ μιλήσῃ ἔστω στὸ ἀντράποδο. Ἐ-

φτανε λοιπόν νά ὑψώσῃ τὸ μαστίγιον κ' ἡ κίνησις δὴλῶνε πὼς ἔπρεπε τὸ δῖποδο ὑποζύγιον νά ταχύνῃ τὸ βάδισμα, καὶ πάλι νά κατεβάσῃ τὸ τσιμποῦκι γιὰ νά φανερώσῃ πὼς ἔπρεπε νά σταθῇ.

Δούλευε καὶ στ' ἀρχοντικὸ τοῦ Ἁγᾶ βαρεῖα ὁ Μέλεκ. Ἐκ τὸ γλυκοχάραγμα ὅσπου ξεθώριαζε καὶ τὸ τελευταῖον βυσινὶ φάδι τοῦ σούρουλου. Μὰ ποιὸς ἔφταιγε ἂν δὲν παραβάλλονταν τὸ ξυλίκιασμα καὶ τὸ σκάψιμο, τὸ κλάδεμα καὶ τὸ πότισμα, μήτε κι αὐτὸς ὁ ἐξευτελισμὸς τῆς Παρασκευῆς μὲ τὸ βασάνισμα ποὺ τὸν τυρραγοῦσε σὰν ἔμενε ἐλεύθερος μέσα στὸ σκοτάδι τῆς νύχτας καὶ πάνω στὴν τραχεῖα ψάθα ποὺ χρησίμευε γιὰ στρώμα ; Ποιὸς ἔφταιγεν ἂν τότες ὁ πλάνος νοῦς τὸν παίδευεν ἀλόπητα κι ἀσύγκριτα σπρώχοντας νά κηρυγᾷ φανταστικὰς σκιὰς ;

Γιατὶ ὁ Μέλεκ κηρυγοῦσε τ' ἄφθαστα.

Μὰ ποιὸς δὲν τὰ λαχτάρησεν ἔστω μιὰ φορὰ ;

Ποιὸς δὲ μελαγχόλησεν ἀπὸ αὐτὰ ἔστω δυὸ φορές ;

Ποιὸς δὲν ξενύχτησε ἀπὸ τὸ ζήτημά τους ἔστω τρεῖς φορές ;

Εἶπα πὼς ὁ Μέλεκ κηρυγοῦσε τ' ἄφθαστα.

Θῦμα στὰ ξύπνια καὶ στὸν ὕπνον, τῆς συλλογῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ.

Θῦμα μιᾶς ὀπτασίας. Μιᾶς σιλονέτας μαυροντυμένης ποὺ δὲ φανέρωσε παρὰ δυὸ μάτια μόνο κ' ἓνα ἀχνὸ προσωπάκι βιαστικά καὶ φοβισμένα κάποιον δειλινὸ πρὶν ὁ ἥλιος κρυφτῆ πίσω ἀπὸ τὸ δάσος τῶν φοινικόδεντρων.

Τὴν ἀπάντησε στὸ δρόμον σταλμένος σὲ θέλημα.

Τῆς εἶχε ξεφύγει τὸ μαντῆλι καὶ σκύβοντας παραμέρισε τὸ πικρὸ φάδι ποὺ προφύλαγε τὴ θεωρίαν τῆς ἀπὸ βέβηλες ματιές. Ἡ κίνησις ὅμως πρόδωσε τόσο τὰ πάγκαλα χαρακτηριστικά της ὅσο καὶ τὴν εὐχάριστη ἐκκλήξι ἀπὸ τὸ συναπάντημα τοῦ ταπεινοῦ μὰ εὐρωστοῦ χριστιανοῦ. Κῦμα μεθυστικὸ, τρανταχτὸ, πλημμύρισε σύνωρα τὰ ἔρμα σωθικὰ καὶ τῶν δύο.

Ἡ ἑκείνη προχώρησεν ὡς τὴ γωνιὰ τοῦ δρόμου καὶ πρὶν ἐξαφανιστῆ, στράφηκεν ἐναντία στὸ νόμον καὶ ξανακύτταξε τὸν σὰν ἀπολιθωμένον σκλάβον. Αὐτὸ ἦταν ὅλον. Ἐκ τὸ τότες ὁ Μέλεκ ἀγνάντευε παντοῦ τὰ δυὸ μάτια ποὺ τὸν ἀτένισαν τόσον ἐπίμονα. Λιγώτερον παραστατικὰ μὲ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, περισσότερον ζωηρὰ μὲ τὸ ἀντιφέγγισμα τοῦ φεγγαριοῦ.

Θεὲ μου ! Πῶς θὰ μποροῦσε ποτὲ νά γιαιτρευτῆ ἀπὸ τὶς σαϊτίες τοῦ ἄγνωστοῦ σ' αὐτὸν μικροῦ θεοῦ ;

Πολλὰς φορές ζητοῦσε νά διαγράψῃ τὰ ὄρια τῆς ἐπιθυμίας

του. Δὲν τὸ κατώρθωνε. Σὰν τὸ γιατρὸ ποῦ ἀντικρύζει ἄρρωστο μὲ πρωτόφαντα συμπτώματα κι ἄπορεῖ στὴ διάγνωση τῆς ἀρρώστειας ἔτσι κι αὐτὸς βεβαιωμένος πὼς ἔπασγεν ἄλλὰ καὶ γεμάτος ἐπίδραση τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς γενιᾶς του, μάταια πάλευε μὲ τὸν ἀδόκητο πόνο γυρεύοντας τὸ ἀνεύρετο βάλσαμο.

“Ὅσες φορὲς κι ἂν ἔκλεψε λίγη ὥρα ἐλευθερίας μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ συναπαντήση, νὰ μάθη ἔστω κάτι γιὰ τὸ φευγαλέον ὄραμα, ἔμεινε μόνο μὲ τὴν πίκρα τοῦ ἀνεκπλήρωτου πόθου.

Μιά μέρα θαρρεύτηκε πὼς τὴ γνώρισε σὲ μιὰ περαστική. Γεμάτος χαρὰ τὴν ἀκολούθησεν. Ἦταν ἄλλη.

Μὰ ἡ θερμὴ ιδιοσυγκρασία του δὲν τὸν ἀπέλειπε. “Ἄν κάποιες ὕστερα τὴ νύχτα στὴ σκοτεινὴ γωνιά του ἔχυνε δάκρυα ἀδυναμίας, οἱ πρῶτες ἡλιακὲς ἀχτίδες τῆς ἄλλης ἡμέρας τὸν δυνάμωναν πάλι στὸν ἀγῶνα.

Ἔτσι κατάντησεν ἀπὸ τὴ μιὰ ὁ νοῦς νὰ σφυροκοπᾷ τὶς ὑποχρεώσεις στὶς σκληρὲς ιδιοτροπίες ἑνὸς ἀλλόθρησκου ἀφέντη κι ἀπὸ τὴν ἄλλην οἱ αἰσθήσεις νὰ βροντοφωνοῦν τὰ δικαιώματα κάθε ὑπαρξης στὴ ζωὴ.

Κι ὁ καιρὸς κυλοῦσεν ὅσπου ξημέρωσε κάποια μοιραία Παρασκευή.

“Ὅπως πάντα τὸ κοντόγιομα φορτώθηκε ὁ Μέλεκ τὸν Ἁγᾶ. Ἐξω τὰ σοκάκια ἐρημικὰ καὶ τὰ μαγαζιά κλειστά. Οἱ πιστοὶ πηγαινάν βιαστικοὶ στὴ μεσημεριάτικη προσευχήν, οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ ἔννοια μὴ λογαριαστοῦνε ράθυμοι στὸ θρησκευτικὸ τους χρέος, ἄλλοι ἀπὸ συνήθειο καὶ λιγστοὶ ἀπὸ αἰσθηματικὴν ἀνάγκη.

Τὴν πλατεία τοῦ χωριοῦ ποῦ ἀπλώνουνταν μπροστὰ ἀπὸ τὸ τζαμί νεροκουβαλιτῆς ἀπὸ ὥρας τώρα εἶχαν φροντίσει νὰ καταβρέξουν γερὰ, προκαλώντας ἔτσι εὐχάριστη δροσιά στ’ ὀλοκάθαρο τέμενος ὅπου ὀλόκληρο πλῆθος πρόσφερε τὴ δοξολογία του στὸν Ἐνα Θεό.

Πάνω λοιπὸν ποῦ πρόβαλεν ὁ πιστὸς τοῦ Μοχάμετ καθάλλα στὸ σκλάβο χριστιανό, μιὰ γυναικεία μορφή καλὰ τυλιγμένη στὰ μαῦρα τῆς φάδια, φάνηκεν ἀπὸ τὴν ἀντίθετη γωνιά προχωρῶντας βιαστικά.

Μὰ τί ἦταν αὐτὴ ἡ ἐμφάνιση; Μήδε κεραννὸς δὲ θὰ τρομοκρατοῦσε τόσο τὸ φτωχὸ λάτρη τοῦ σταυροῦ. Γιατὶ δὲ γελιόνταν πλειά σ’ αὐτὰ τὰ ζωντανὰ μάτια ποῦ ἀγνάντευε. Τότες ἔγεινε τὸ κακό. Μιὰ ἀδέξια κίνηση νὰ σκύψη στρέφοντας τὸ πρόσωπο ἄλ-

λοῦ κ' ἔτσι ν' ἀποφύγη τὴν ἀναγνώριση, τὸν ἔκαμε νὰ γλυστρήσῃ πάνω στὴ βρεγμένη γῆ πέφτοντας γονατιστά, ἐνῶ σύνωρα ὁ Ἄγᾶς κυλιόνταν προύμωτα πάνω στὶς λάσπες καταστρέφοντας τὴ γιορτάσιμη φορεσιά ποῦ ντύνονταν πάντα κάθε Παρασκευή.

Μ' ἂν ὕσοι ἔτυχαν κατὰ τὴ σκηνὴ ξεκαρδιζόντουσαν στὰ γέλια, μ' ἂν σηκώνοντας τὸ κεφάλι ὁ Μέλεκ καὶ βλέποντας τὴν κατάντια τοῦ Ἄγᾶ χαμογέλασε ἀδιόρατα αὐτὸ δὲ βάσταξε παραπάνω ἀπὸ ὅ,τι τὸ ἀνοιγοκλείσιμο τῆς φτερούγας τοῦ χελιδονιοῦ στὸ τρομαγμένο πέταγμά του.

Πρὶν συνέλθῃ ἀπὸ τὸ ξαφνικὸ καὶ σηκωθῆ ἀπὸ τὴν κωμικὴ στάση τοῦ ὁ Ἄγᾶς, τὸ ἐνστικτο ὑπόδειξε τοῦ Μέλεκ τὴ συνέλεια τοῦ λάθους.

Κρούοντας τὸ πρόσωπο μὲ τ' ἀριστερὸ του μπράτσο καὶ ὑπακούοντας στὸ νόμο ποῦ καλεῖται αὐτοσυντήρηση ἀνασηκώθηκε βιαστικά καὶ τῶθαλε στὰ πόδια. Δὲ φαντάσθηκε κανένα καταφύγιο, δὲν πίστεψε σὲ καμμιά σωτηρία. Ἔπρεπε μόνον αὐτῇ τῇ στιγμῇ νὰ τρέξῃ μακρὸν ἀπὸ τὸν ἐξαγριωμένο ἀφέντη κερδίζοντας ἔστω καὶ λίγες ἀνώδυνες στιγμὲς πρὶν ἀπὸ τὴν ἀμείλιχτη τιμωρία.

Κ' ἔτρεξε.

Στὰ δευτερόλεπτα ποῦ ἀκολούθησαν, σὰν ἀστραπὲς φώτισαν τὸ μυαλό του ἡ βαρβαρότητα τοῦ ἀφέντη κ' ἡ δική του ἀδυναμία. Ἀμέσως ὅμως μιὰ ἀντίδραση ἐκδηλώθηκε. Στὴ φορητὴ του κατάσταση ὅπου οἱ ρίζες τῶν μαλλιών του σιγότερμαν σὰν ἀπὸ ἠλεκτρικὴ ἐπίδραση, ξεχάσθηκε κάθε ὑποβολὴ χριστιανικῆς διδασχῆς κ' ἐξαφανίσθηκε κάθε σημάδι κληρονομικότητας. Ἔσφιξε τότες ἀπειλητικὰ τὴ γροθιά, δείχνοντας μ' αὐτῇ τῇ χειρονομία τὴν καινούργια ἀπόφαση νὰ πολεμήσῃ κάθε ἀντίπαλο, νὰ ὑπερασπισθῆ τὰ δικαιώματά του στὴ ζωὴ. Μὰ σύνωρα σὰν ἀναμέτρησε τὸ μέγεθος τῆς προσβολῆς ποῦ ἄθελα ἔκαμε στὸν περιήφανο κ' ἐγωϊστὴ ἀφέντη, δίχως τὸ σφίξιμο τῆς γροθιάς νὰ χαλαρωθῆ, βιάθηκε νὰ τρέξῃ περισσότερο.

Ἦταν καιρὸς γιὰ τ' αὐτιά του βοῦζαν ἀπὸ παράδοξους ἤχους ποῦ ὄλο καὶ ζωήρευαν. Ἀδυνατώντας νὰ ξεχωρίσῃ ἂν τύχαιναν πραγματικότητες γιὰ γεννήματα φαντασίας διπλασίασε τὸ θάρρος του. Ὅμως δὲ γελιόνταν ἡ ἀκοή του.

Ὁ ἐχθρὸς πλάκωνε πηλαλώνοντας καὶ μὲ φωνὲς ποῦ γέμιζαν τὸ χωριό. Καὶ ξεδιάκρινε τώρα τὰ ξεφωνητά.

— Κατάρτα στὸν ἄπιστο ποῦ πρόσβαλε τὸν Ἄγᾶ μας.

— Πιάστε τον, πιάστε τὸν Ἀγαρηνό.

Κάθε φοβέρα τοῦ ἔκοβε τὰ ὑπάτα καὶ νομίζοντας πὼς σ' ὄλα τὰ σοκάκια πού ὀδηγοῦσαν στὰ χωράφια τοῦ στήθηκαν παγίδες, σταμάτησε ξαφνικὰ λαχανιασμένος καὶ μουσικίδι στὸν ἰδρωῖτα, σὰν παγιδευμένο λιοντάρι πού δὲν ξεχωρίζει διέξοδο. Ἐπρεπε τώρα νὰ σκεφθῆ. Βρίσκονταν σ' ἓνα σοκάκι ἀπὸ τὰ πλειὸ πλατεῖα καὶ σιμὰ ἐκεῖ δεξιὰ ἀνοίγονταν διάπλατα μιὰ μεγαλόπρεπη αὐλόπορτα χρωματισμένη πράσινα καὶ μὲ δυὸ μεγάλα φανάρια στὰ πλευρά της. Πολλὲς φορὲς εἶχε διαβεῖ ἀπὸ δῶ μὲ κρυφὸ χτυποκάρδι κι ἀνεξήγητο φόβο. Ἡ αὐλόπορτα τοῦ σεραγιοῦ τοῦ Ἁγιοῦμπ Μπέη φόβιζε τὸν κάθε περαστικὸ φελλάχο.

Ἐπρεπε νὰ ξανασκεφθῆ, μὰ δὲν τὸ κατῴρθωνε. Καὶ ἡ ἀντάρα σίμωνε.

Μιὰ δύναμη τότε πού δὲ σχετίζεται καθόλου μὲ τὸ συνειδητὸ τὸν ἔσπρωξε νὰ περάσῃ τὴν αὐλόπορτα. Βρέθηκε μέσα σ' ἓνα εὐρύ-ρῆχορο χαλικοστρωμένο αὐλόγυρο μὲ συντριβάνι στὸ μέσο πού ἔβρεχε μὲ τὰ νερά του μιὰ δεξαμενὴ σκεπασμένη μὲ λωτούς καὶ τριγυρισμένη ἀπὸ γλάστρες μὲ φανταχτερά πολύχρωμα λουλούδια. Στὸ βάθος ὑψώνονταν τὸ σεράγι μὲ τὶς μαρμαρίνες σκαλωσιές του, μὲ τοὺς καφασωτοὺς ἐξῶστες καὶ τὰ κατὰλειστα παράθυρα τοῦ χαρμεμοῦ. Πάνω ἀπὸ τὰ σκαλοπάτια σχηματίζονταν μιὰ ἀνοιχτὴ βεράνδα μὲ δυὸ στύλους πρὸς τὰ ἔξω, ἀραβικοῦ ρυθμοῦ, ὑποστηρίζοντας τὸ μεσαῖο ἐξώστη. Στὶς δυὸ πλευρὲς τῆς βεράνδας, ἀναπλαυτικά διέάνια ἔδειχναν τὰ βαρύτιμα στρωσίδια τους. Καθισμένος σταυροπόδι στὸ δεξιὸ ἀπὸ αὐτὰ, ἓνας πλούσιος ντυμένος καὶ μὲ σοβαρὴ τὴν ὄψη μιλοῦσε σὲ μερικοὺς φελλάχους πού μὲ προσοχὴ καὶ σεβασμὸ τὸν ἀκουαν ὄρθιοι.

Ὁ Μέλεκ ἀναγνώρισε τὸν Ἁγιοῦμπ Μπέη.

Τὴν ἴδια στιγμή οἱ φυλαχτάδες τῆς αὐλόπορτας πού τὸ ξαφνικὸ καὶ γρήγορό του πέρασμα δὲν ἔδωκε καιρὸ νὰ τὸν ἐμποδίσουν, ἔτρεχαν πρὸς αὐτὸν μὲ διαθέσεις ὄχι φιλικές. Οἱ ἄνθρωποι πού στεκόντουσαν πάνω στὴ βεράνδα ἔστρεφαν κι αὐτοὶ ἀνήσχο βλέμμα πρὸς τὸν ἀπρόσκλητο ἐπισκέπτη.

Ὁ ἴδιος ἀναρωτιῶνταν τώρα τί γύρευε ἐκεῖ μέσα. Μὰ δὲν ἄργησεν ἀπορῶντας. Μιὰ φωνὴ ἀπ' ἔξω τὸν ἔφερε στὴν πραγματικότητα.

— Πιάστε τον, πιάστε τὸν Ἁγαρηνό.

Τὸ λογικὸ τὸν ἄφισε καὶ βάζοντας τὴν τελευταία του δύναμη, δίχως νὰ ἐξετάσῃ, προχώρησε ὡς τὶς σκαλωσιές. Ἐκεῖ μὲ ὑπεράνθρωπη προσπάθεια ἀνέβηκε ὡς τὸ πάνω σκαλοπάτι. Κάθε ὄμως

άντροχή ἔχει τὰ ὄριά της. Ἡ κούραση, ἡ συγκίνηση, ὁ φόβος τὸν ἐξάντλησαν πλειά. Καὶ σωριάσθηκε βουθὸς μπροστὰ στὸ Μπέη πού εἶχε σηκωθῆ ἀπὸ περιέργεια.

— Ποιὸς εἶνε καὶ τί γυρεύει, ρώτησε.

Κανεῖς δὲ μπόρεσε ν' ἀπαντήσῃ στὴν ἀπλή αὐτὴ ἐρώτηση.

Τότες τάραξε τὴ μικρὴ σιωπὴ πὺν ἀκολούθησε ἕνας μανιωμένος γέρος μὲ καταλασπωμένη φορεσιά πὺν μὲ ὑψωμένα καὶ κινούμενα ἀπειλητικὰ πρὸς τὸν οὐρανὸ τὰ χέρια μπῆκε μέσα στὴν αἰθρὴ καὶ δίχως νὰ χαιρετήσῃ τὸν παντοδύναμο οἰκοδεσπότη, φώναξε,

— Ποῦνε ὁ Ἄγαρηγός, παραδῶστε μου τὸ καταραμένο σκυλί !

Στὴν ἀπρόοπτη προσβολὴ τοῦ Ἄγα, ὅπου δὲ λογάριαζε κανένα στὸ ζωηρὸ του πάθος, ὁ Ἄγιουμπ Μπέης ἔστρεψε τὸ βλέμμα ἀπὸ τὸν κατάχαμα ξαπλωμένο, πρὸς τὸν νεοφερμένο καὶ μόλις κρατῶντας τὴν ψυχραιμίαν του, ρώτησε,

— Τί συμβαίνει, τί τρέχει Ἄγα ;

Μὰ ἐκεῖνος ξαναφώναξεν ἀσυγκράτητα καὶ ζωηρά :

— Θέλω νὰ μου παραδοθῆ ὁ ἄπιστος σκλάβος μου ! Θέλω τὸ χτήμα μου, τὸ δίκαιό μου.

— Ἐξηγήσου Ἄγα, ξαναρώτησεν ὁ Μπέης, πές μας τί συμβαίνει.

— Σὲ κανένα δὲ θὰ δώσω λόγο, σὲ κανένα. Θέλω τὸ σκλάβο, θέλω τὸ βιό μου !

Τρομακτικὰ κινήθηκαν τὰ φρύδια τοῦ Μπέη.

— Ἄνθρωπε μικρέ, σιχαμερέ, εἶπε, δὲν ἀντέχω πλειὰ καὶ στρέφοντας τὸ πρόσωπο πρὸς τὸ Μέλεκ ὅπου εἶχε μισοσηκωθῆ στὰ γόνατα καὶ κάπως συνέλθη, μὰ σύγκαιρα ἔτρεμε,

— Πές μου, ρώτησε, τί ἔπραξες αὐτοῦ τοῦ ἀνάξιου ἀφέντη καὶ βγῆκεν ἀπὸ τὰ λογικά του ;

Μὲ τὴ ψυχὴ στὰ δόντια καὶ μόλις ἀνασαίνοντας, ὁ χριστιανὸς σκλάβος, ἀποκρίθηκε,

— Τρανὲ Ἄφέντη στὴ δικαιοσύνη σου καταφεύγω τὴν ἀμόλυπτη καὶ ξακουστή.

Βουλὴ Θεοῦ νὰ δουλεύω σκλάβος του — κ' ἔδειξε κατὰ τὸν Ἄγα — μὰ καὶ θέλημα Σατανᾶ νὰ μὲ χρησιμοποιῶ ὡς ὑποζύγιον. Κάθε εὐλογημένη Παρασκευὴ, στοὺς ὤμους πρέπει νὰ τὸν φέρω ὡς τὸ τζαμί. Μὴ δὲν ἀνήκω σύμφωνα μὲ τὸν νόμο, σ' αὐτὸν ὀλόσωμα ;

Ποτέ μου δὲν ἐπαναστάτησα γιατί ὁ Κύριος συμβουλεύει τὴν ὑπομονὴ καὶ τὴν ὑποχώρηση στὸ δυνατότερο !

Σήμερα ὅμως ἐκεῖ πού βαδίζαμε πάνω στὴ βρογμένη γῆ ἄθελα κι ἄσχερα γλύστησα ρίχνοντάς τον χάμω. Αὐτὸ εἶνε ὄλο τὸ κρῖμα. Γνωρίζοντας τί μὲ προσμένει ἔτρεξα. Νὰ ξεφύγω δόλοτα ; κάθε ἄλλο. Δὲν τὸ φαντάσθηκα μήτε μιὰ στιγμή. Εἶπα, τὸν ξεύρω. Κατάγεται ἀπὸ τὴ γεννὰ τῶν ἀφεντάδων πού δύναμή τους τὸ ἄκαμπτο. Ὅμως θὰ προστρέξω, σκέφθηκα, στὸ ἔλεός του ἀφοῦ περᾶση ἢ πρώτη μπόρα. Ἴσως καλὴ διάθεση περιορίσει τὴν τιμωρία.

Ἔσκυψε ὁ Μέλεξ τὸ κεφάλι συντριμένος. Ὅσα μίλησε πρωτόφαντα σ' αὐτόν. Ποιὲς δὲν εἶχεν ἀποπειραθῆ στὰ περασμένα χρόνια νὰ καταφύγῃ σὲ κριτῆ. Γιατὶ κανένας δὲ ζωγραφίζονταν στὸ νοῦ του ἀνώτερος ἀπ' τὸν Ἁγᾶ. Ἀφοῦ τὸν ὠρίζε τόσο ὅσο κ' ἔνα ἐπιπλο κ' ἔνα ὑποζύγιο, ζῶντας γιατί ἐκείνος τὸ ἤθελε, ποιὸς ὁ τρανώτερος καὶ ποιὰ ἢ ὑπεροχὴ του ;

Μήτε κι αὐτὸν τὸν Μπέη τὸν λογάρισε ποτέ. Ἡ περιορισμένη δράση του καὶ ἡ ἀσήμαντὴ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἀνθρώπους, προσθεμένη στὴ χριστιανικὴ κατήχηση πού δέχονταν κρυφά, ἐμπόδιζαν τὸ Μέλεξ νὰ ξελευθερωθῆ πνευματικά. Ὑπόκυπτε μοιρολατρικά σὲ μιὰ κατάσταση πραγμάτων πού ὁ ἴδιος δὲν τολμοῦσε νὰ χαρακτηρίσῃ ἀνυπόφορη κι ὁ ἀφέντης του εἶχε κάθε συμφέρο νὰ διατηρήσει. Μὰ σήμερα τὸ γλύστημα τοῦ ξύπνησε κοιμισμένες δυνάμεις καὶ τοῦ βροντοφώνησε γιὰ κάποια ἱερά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀντικρύζοντας τὸ Μπέη ἀνακάλυπτε κάτι τι τὸ ἄγνωστο ὡς τότες. Πῶς τὸ κάθε τι ἔχει τὸν ἀνώτερό του στὴ γήινη ἐπιφάνεια. Ἀφοῦ ὁ Ἁγᾶς δὲν τολμᾷ, σκέπτονταν, ν' ἀπλώσῃ χέρι πάνω μου, μπροστά σ' αὐτὸν ἐδῶ, σημεῖο πῶς ἀδυνατεῖ νὰ τὸ πράξῃ. Ἔτσι αὐτὴ ἡ καινούρια γνώση τὸν δυνάμωνε ὅσο μιλοῦσε στὸ Μπέη καὶ δίχως νὰ ξεχωρίσῃ τὸ ἀποτέλεσμα ἀνάσανε πλειά μὲ μεγαλύτερη ἐλευθερία.

Κι ὁ Μπέης πού ἡ παρουσία τοῦ σκλάβου δὲν τὸν συγκινοῦσε, γιατί ἔπρεπε νὰ μὴ τὸν συγκινῇ, ἀγαστατώνονταν ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ τὸ φέροσιμο τοῦ Ἁγᾶ ὅπου μπῆκε δίχως νὰ χαιρετήσῃ. ὅπου τὰ δικαιώματα γιὰ τὸν ὑποτακτικὸ τὸν ἔκαμαν νὰ λησμονήσῃ τίς ὑποχρεώσεις του στὸν ἀνώτερο ἄρχοντα. Ὑστερα ἄς προστεθῇ καὶ κάτι ἄλλο. Ἀντίκριζεν ἕνα κατατρεγμένο τῆς ἴδιας του φυλῆς πού τὸν χόριζε μόνον ἢ θρησκεία κ' ἕνα ὀμόθηροσκο πού ἀνῆκε σ' ἄλλη

φυλή. Καί τὸ φυλετικὸ αἶσθημα ἐρεθισμένον ἀπὸ τῆς ὑπερβασίης τῶν Μαμελούκων συγκρατοῦνταν μέσα του ζωηρότερα.

Σύνωρα θυμῆθηκε τὸ σοφὸ Σολομῶντα καὶ τὸ ἀνέκδοτό του ποῦ διάβασε κάπου. Θέλησε τότε νὰ φανῆ δίκαιος κριτῆς πνίγοντας κάθε αἶσθημα :

— Ἄγᾶ μου εἶπεν, Ἄγᾶ μου συχώρεσε τὸ σκλάβο σου γιὰ τὸ ἀκούσιο λάθος του μιά καὶ προσέτρεξεν ὡς ἐδῶ καὶ ὑποσχέσου πὼς θὰ μείνῃ ἀτιμώρητος.

Ἐὖ Ἄγᾶς γιὰ μιὰ στιγμή σὰ νὰ δίστασε στὴν ἀπόκριση ποῦ ἔπρεπε νὰ δώσῃ, μὰ μόνο γιὰ μιὰ στιγμή. Σὰν ἔβριξε τὸ βλέμμα στὰ λασπωμένα του ρούχα, σὰ θυμῆθηκε τὰ γέλια τῶν συχωριανῶν του ὅπου ἀχολογήθησαν στὸ πέσιμό του, ἡ φωτιά τοῦ θυμοῦ του συδαυλίσθηκε.

— Μπέη, θέλω τὸ σκλάβο μου δίχως ὄρους, δίχως καμμιά ὑπόσχεση. Ἀνήκει σ' ἐμένα καὶ δικαίωμά μου νὰ ἐπιβάλω κάθε τιμωρία γιὰ τὴν προσβολή ποῦ διάπραξε καὶ λέγοντας αὐτὰ κίνησε νευρικά τὰ χέρια του.

Ἐὖ Μπέης πρώτη φορὰ ἀντίκρουξεν ἀντίστασι ἀπὸ κάτουκο τῆς περιφέρειας σὲ μιὰ του παριάληση. Τὸ πρᾶγμα σοδάρεινε περισσά. Τί θὰ μουμοῦριζαν οἱ μάρτυρες στὸ ἐπεισόδιο ἂν αὐτὸς ἄφρινε νὰ νικηθῆ τόσο εὐκόλα ἀπὸ ἓνα χωρικό ἔστω καὶ τῆς φυλῆς τῶν κατακτητῶν; Μιὰ τρικυμία ἄρχισε νὰ ξεσπᾷ στὰ σωθικά του. Ἐὖ σοφὸς Σολομῶντας ξεχνιόταν καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀξιοπρέπειας ὑποδείκνυε πὼς ἓνα ἦταν τὸ χρέος του.

— Ἄγᾶ, ξαναμίλησε μ' ὅλη τὴ δυνατὴ ψυχραιμία, ἐγὼ τὸ ἀπαιτῶ, ὁ Ἄγιούμπ Μπέης, συχώρεσε τὸ φτωχὸ σκλάβο σου.

— Ποτέξ, ἀποκρίθηκεν ὀρμητικά ὁ Ἄγᾶς, ποτέξ, ποτέξ!

Τὰ φρύδια τοῦ Μπέη, ἀναταράχθηκαν νευρικά.

— Ἄγᾶ, εἶπε πάλι, ἐπιμένω νὰ τονίζω νὰ συχωρεθῆ ὁ σκλάβος.

— Ποτέξ, ἦλθε γοργή ἡ ἀπάντησι.

— Λοιπὸν αὐτὴ εἶνε ἡ τελευταία σου ἀπόφασι ; ρώτησεν ὁ Μπέης τρέμοντας ὀλόκληρος ἀπὸ θυμό.

— Ναὶ ποτέξ μὰ τὸ Θεό, ἀπάντησε πεισματικά ὁ Ἄγᾶς.

— Τότεξ ἐλάτε ἐδῶ ἐσεῖς ἐκεῖ κάτω, φώναξε στοὺς ραβδούχους ποῦ χρησιμοποιοῦνταν στὴν ἀπόδοσι τῆς δικαιοσύνης στοὺς φελλάχους.

Οἱ ραβδοῦχοι πλησιάσαν.

— Γυμνώσατέ τον και να τοῦ μετρήσετε ἐδῶ ἀμέσως ἐξήντα μαστιγώσεις, μπροστά σ' ὄλους, διάταξεν ὁ Μπέης.

Ὁ Ἄγαῖς κιτρίνισε χάνοντας τὸ χρῶμα του, μὰ δίχως ν' ἀποπειραθῆ ν' ἀπαντήση. Καὶ πρὶν ἀκόμη νοιώση καὶ πιστέψη καὶ πρὶν προλάβῃ ἔστω καὶ μιὰ τυπικὴ ἀντίσταση βρέθηκε ξεγυμνωμένος προύμωτα στὴ χαλικόστρωση καὶ γερὰ κρατημένος. Ἀμέσως τὸν ἄερα δόνησε τὸ σφύριγμα τῆς πρώτης μαστίγωσης.

Ἀπαθὴς ὁ Μπέης γύρισε στὸ ἀναπαυτικὸ διθάνι του. Οἱ φελλάχοι τῆς βεράνδας καὶ μερικοὶ ἄλλοι ποῦ εἶχαν μαζευτῆ στὴν αὐλόπορτα, τρομαγμένοι παρακολουθοῦσαν τὴν ἐκτέλεση μὴ τολμῶντας νὰ ἐπέμβουν.

Ὅσο γιὰ τὸ Μέλεκ, ὁ πρωτόφαντος ἐξευτελισμὸς τοῦ ἀφέντη τοῦ ἔκοβε καὶ τὴν τελευταίαν ἀνάσα καὶ νέες ἰδέες ξεφύτρωναν σὰ μανιτάρια ὕστερα ἀπὸ μαγιάτικη βροχὴ. Θανάμαζε τώρα τὴν ἀπαντοχὴ τοῦ Ἄγαῖ ποῦ δὲν ἔβγαζε ἓνα στεναγμὸ καὶ παράξενο σὰ νὰ μετάνιωνε ὅπου ἔγεινεν ἀφορμὴ νὰ πονέση τόσο ἐκεῖνος. Καμμιά χαρὰ δὲ τὸν θέρμαινε, καμμιά ἐκδικητικὴ πνοὴ δὲν τὸν δυνάμωνε πλειά. Ἐφτασε νὰ αισθάνεται βαθεῖα λύπη καὶ θὰ προτιμοῦσε νὰ δέχονταν ὁ ἴδιος τὴν τιμωρία ὅπου ἐπιβλήθηκε στὸ γέρο του ἀφέντη. Οἱ ἐπαναστατικὲς ἰδέες ξεθώριαζαν γοργὰ κ' οἱ ἀλυσσίδες τῆς κληρονομικότητος καὶ τῆς ἀνατροφῆς ἔδεναν τὸ φτωχὸ μυαλό του.

Δὲν τόλμησεν ὅμως τίποτε γενναῖο.

Μὲ τὴν ἐξηκοστὴ μαστίγωση ὁ ραβδοῦχος ἔσκυψε πρὸς τὸ ἀναίσθητο κορμὶ βάζοντας τὴν παλάμη του πρὸς τὸ μέρος τῆς καρδιάς. Καὶ σὰ δὲν ξεδιάκρινε κανένα παλμό, πλησίασε πρὸς τὰ σκαλοπάτια τ' ἀνέβηκε ἀργὰ καὶ φθάνοντας στὸ Μπέη ἔσκυψε καὶ κάτω τοῦ ψιθύρισε στ' αὐτὶ.

Δὲν ταράχθηκεν ἐκεῖνος. Ἴσως καὶ νὰ τὸ περίμενε.

— Κισμέτι του, ἀποκρίθηκεν ὕστερα ἀπὸ λίγες στιγμὲς σιωπῆς καὶ γυρίζοντας κατὰ τὸν παραζαλισμένο Μέλεκ.

— Σήκωσε ἄφοβα, εἶπε, γιὰ στερνὴ φορὰ στὸν ὤμο τὸν ἀφέντη σου ὡς τὸ κατῶφλι του καὶ γύρισε κατοπινὰ ἐδῶ.

Καὶ πρόσθεσεν αὖσιτηρά,

— Ἀπὸ σήμερα λογαριάζεσαι δικὸς μου ἀγορασμένος ἄνθρωπος.

Κι ὁ γέρος σώπασε....

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ BERGSON (*)

Κυρίες και Κύριοι,

Φαντάζομαι τὴν ἔκκληξή σας στὸ ἄκουσμα τοῦ τίτλου τῆς ἀποψινῆς διαλέξεως. Ἔχομε ποτισθῆ ποῖος ἴλιγο, ποῖος πολὺ ἀπὸ ἓνα κακῶς νοούμενο ἐπιστημονικὸ θετικισμὸ καὶ ἀσυνείδητα σχεδὸν ἐπαναλαμβάνομε καθημερινῶς πῶς τὸ νῦ φιλοσοφῆ κανεὶς μέσα στὸν 20ῦ αἰῶνα εἶνε ἀνόητο ἢ κατὶ παραπάνω : γελοῖο ! Ὁ δογματικὸς ὅμως αὐτὸς ἀφορισμὸς προδίνει μιὰν ἀσύγγνωστη ἄγνοια καὶ κάθε ἄλλο παρὰ φωτεινὴν ἐπιστημονικὴ συνείδηση. Ἡ φιλοσοφία εἶνε ἡ ἀνώτερη ἐκείνη σύνθεση τῆς σκέψεως, τῆς τεμαχισμένης στίς πολυώνυμες διακλαδώσεις τοῦ ἐπιστητοῦ, ἡ ὁποία εἶνε ἀπαραίτητη σὲ κάθε πραγματικὸν ἐπιστήμονα. Ἡ φυσικὴ ὄρεξη τοῦ εἶδεναι, ποῦ διακρίνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ κτῆνος, δὲν ἱκανοποιεῖται μὲ τίς μερικότητες τοῦ κάθε εἰδικοῦ ἐπιστημονικοῦ κλάδου, ἀλλὰ διψᾷ τὴν ἀνώτερη ἐκείνη σύνθεση ποῦ καταναγάζει τὴν συνείδηση καὶ ἐξηγεῖ τὸ αἶνιγμα τῆς Ζωῆς. Καὶ ἡ σύνθεση αὐτὴ εἶνε ἡ φιλοσοφία. Εἶνε μιὰ πολὺτιμη δέσμη ἀπὸ ἀκτίνες φωτεινῆς - τίς μερικῆς ἀλήθειες κάθε εἰδικῆς Ἐπιστήμης, τίς ὁποῖες συμπλέκει, ἑναρμονίζει καὶ μὲ αὐτῆς συναποτελεῖ μιὰν στήλη Φωτός. Φωτὸς τῆς Γνώσεως, ποῦ ἀκτινοβολεῖ τὴν θαλπωρὴ τῆς Ἀληθείας.

Ἄν ὅμως χλευάζεται ἡ Φιλοσοφία, σ' αὐτὸ ὑπεύθυνη δὲν εἶνε μόνον ἡ στενὴ διανοητικότης μερικῶν δῆθεν θετικῶν ἐπιστημόνων. Συνυπεύθυνοι εἶνε καὶ οἱ φιλόσοφοι, ποῦ μὲ ἀνεξήγητο φανατισμὸ ἀπέχρυσαν ὡς τώρα ἀπὸ τὰ βέβηλα μάτια τῶν ἀμνήτων τὰ πολὺτιμα μυστικά των, μὲ τὴ καταπληκτικὴ συσσώρευση ἀκατάληπτων φιλοσοφικῶν ὄρων, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἀπαρτίσθηκε ἡ ἀπρόσιτη στὸς πολλοὺς φρασεολογία των. Ἔτσι τὸ πολὺ κοινὸν ἔμεινε ἀνεπηρέαστο ἀπὸ τίς ἐκάστοτε φιλοσοφικῆς ζυμώσεις, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἔμμεσα μόνον ἐπακόλουθα στὴν καθόλου φορὰ τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ἐφαντάσθη δὲ καὶ φαντάζεται (δικαίως) ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶνε μιὰ ἐξαιρετικὰ δύσκολη καὶ ἀξιογέλαστη ματαιοπονία !

Εὐτυχῶς ὁ αἰῶνας μας, Κύριοι, ἐγκαινιάσθηκε μὲ ὄλως διόλου διαφορετικῆς ἀντίληψης ἀπάνω στὸ σημεῖον αὐτό. Συστηματικῶς κατεβλήθη προσπάθεια ν' ἀπλοποιηθῆ ὅσον εἶνε δυνατὸν ἡ φιλοσοφία

(*) Διάλεξη ὀργανωμένη ἀπὸ τὰ «Γράμματα» στὸν «Αἰσχύλον» Ἀρίονα [16 τοῦ Μάρτη 1924].

κή φρασεολογία και να εκλαϊκευθούν οί πολυμερείς ἐπόψεις της. Οί πόρτες τοῦ φιλοσοφικοῦ φροντιστηρίου ἀνοίχθηκαν και σύντομα εὗρηκαν τήν θέση των μέσα στίς φιλοσοφικές φάλαγγες ἐπιστήμονες κάθε κατηγορίας. Νομικοί και Θεολόγοι, Φυσιολόγοι και Αἰσθητικοί, Παιδαγωγοί και Οἰκονομολόγοι ἐερίχθησαν στόν φιλοσοφικό στίβο με προσπάθεια κοινή. Ἡ μεταρρύθμιση αὐτή τῆς Φιλοσοφίας, ποῦ ἔγραψε στίς σημαῖές της τήν ἀπλοποίηση τῶν καθιερωμένων ὄρων και τήν ἐκλαϊκευση τῶν αἰωνόδοιων φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ὀφείλεται σέ τρεῖς μεγάλες κορυφές τῆς σύγχρονης Φιλοσοφίας : τόν μεγάλο Ἀμερικανό Ψυχολόγο William James, τόν θελκτικό φιλόσοφο τῆς Γένας Rudolf Eucken και τόν δαιμόνιο Γάλλο Μεταφυσικό Henri Bergson, τοῦ ὁποίου τὰ φιλοσοφήματα θά μᾶς ἀπασχολήσουν ἰδιαίτέρως ἀπόψε.

Ἄν ἐδιάλεξα ὡς θέμα τῆς συζητήσεως αὐτῆς τήν φιλοσοφία τοῦ Bergson, τὸ ἔκαμα γιά τούς ἀκόλουθους δύο λόγους : α) Ὁ Μπερζονισμός εἶνε ἡ φιλοσοφία τοῦ συρμού στή Γαλλία. Ἡ αἴθουσα τῶν παραδόσεων τοῦ καθηγητοῦ Bergson στοῦ Collège de France ἦταν πάντοτε κατάμεστη ἀπό πλῆθος ποῦ ἐμαζεύεοταν ν' ἀκούση τόν εὐγλωττο διδάσκαλο, πρὸς τόν ὁποῖο δὲν ἄφινε καμμιά παρουσιαζόμενην εὐκαιρία χωρὶς νά ἐκδηλώσῃ τόν θανμασμό του, με κωμικό μάλιστα μερικές φορές τρόπο. Λέγεται πῶς ὅταν μιὰ φορά στο τέλος ἑνὸς μαθήματος συνέστησαν στόν Bergson μιάν κυρία τῆς παρισινῆς ἀριστοκρατίας ποῦ παρακολουθοῦσε ταχτικά τὰ μαθήματά του, και ὁ Bergson τήν ἐρώτησεν ἂν τήν ἐνδιαφέρει πολὺ ἡ Φιλοσοφία του, ἐκείνη ἀποκρίθηκε ἀφελέστατα : «εἶνε δυνατὸ νά μὴ με ἐνδιαφέρει ἀφοῦ εἶνε τῆς μόδας ;» Βλέπετε οἱ κυρίες ἔβαλαν μόδα και στή Φιλοσοφία ἀκόμη !

β) Ὁ δεύτερος λόγος γιά τόν ὁποῖον ἔκρινα καλὸ νά μιλήσω ἀπόψε γιά τόν Bergson, εἶνε ὅτι ὁ περίφημος Γάλλος Φιλόσοφος ὑπῆρξεν ἐξαιρετικά ἄτυχος στήν νεώτερη ἑλληνική διανόηση. Ἡ φιλοσοφική βιβλιοθήκη Φέξη ἐξέδωκε σέ μετάφραση τὸ ἀσημότερον ἀπό τὰ ἔργα του : «Le Rire»—Τὸ γέλιο. Ἡ ὥραία διᾶλεξη τοῦ κ. Ν. Καζαντζάκη γιά τὴ φιλοσοφία τοῦ Bergson στόν Ἐκπαιδευτικὸν Ὅμιλον τῶν Ἀθηνῶν (1912) ἐπέρασεν ἀπαρατήρητη ἀπ' τοὺς πολλοὺς χωρὶς νά διαβαστῇ σέ εὐρὺ κύκλο. Ὅταν δὲ στὰ 1916 στὰς Ἀθήνας ὁ δικηγόρος κ. Ἡλίας Ἀναστασιάδης σέ μιάν ἐνδιαφερόουσαν ἀνακοίνωσή του στόν Δικηγορικὸν Σύλλογον Ἀθηνῶν, ἐζήτησε νά προσαρμόσῃ τίς βάσεις τῆς Νομικῆς Ἐπιστήμης στίς κεφαλαιώδεις ἀρχές τοῦ Μπερζονισμοῦ, ὁ καθηγητῆς τοῦ Πα-

γεπιστημίου κ. Χρ. Ἄνδροῦτσος ἀνάπτυξε σὲ μιὰ διάλεξή του τὸν φιλολογικὸν Σύλλογον «Παρνασσὸς» τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Bergson, ἀλλὰ καὶ τὴν κατακερμάτισε μὲ τοὺς κεραινοὺς τῆς ὑπερκοιτικῆς του! Στὸ περιοδικὸν «Γράμματα» ἐπίσης ἐδημοσιεύθη κατὰ μετάφρασιν τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Vérité et Réalité» ἄρθρον τοῦ Bergson, μιὰ ἀρκετὰ ἐπιτυχὴς ἐπίσης μελέτη κάποιου ξένου (Cohen) γιὰ τὴν φιλοσοφίαν του, ἀλλὰ καὶ μερικὰ ὄχι ὀλίγα μάλιστα σκόμματα πειραγματικὰ γιὰ τὸν Bergson, παρμένα ἀπὸ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ Γαλλικὰ, σὰ ὅποια ἐπὶ πολὺ ἦταν θέμα συζητήσεως ὁ Μπερζονισμὸς. Ἐὰν προσθέσωμεν σ' αὐτὰ καὶ τὸ βιβλίον «Εὐθύνη καὶ Ἐλευθερία» τοῦ μακαρίτου Καίρινον ἰατροῦ Γιαννολά, μέσα σὸ ὅποιο δίδεται κάποιον στοιχειώδη περίληψιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Bergson, θὰ ἔχωμεν ὅλα τὰ ἴχνη ὅσα ἄφηκε στὴν νεοελληνικὴν διανόησιν ἡ ἀξιόλογη αὐτὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία, ὀφείλομεν νὰ τονίσωμεν, θὰ ἔπρεπε ν' ἀπασχολήσῃ περισσώτερον τοὺς νεοελλήνες διανοούμενους.

Καὶ μετὰ τὴν σύντομην αὐτὴν εἰσήγησιν ἔρχομαι εὐθὺς σὸ θέμα μου, μὲ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ προσπαθῆσω νὰ εἶμαι ὅσον τὸ δυνατόν ἀπλούστερος καὶ εὐληπτότερος, γιὰτὶ ὁμολογῶ πῶς ἡ ἀνάπτυξις ἑνὸς φιλοσοφικοῦ συστήματος δὲν εἶνε εὐκόλον νὰ γίνῃ μέσα σὰ στενὰ ὄρια μιᾶς ἐκλαϊκευτικῆς διαλέξεως.

Ἡ προσοχὴ σας θὰ μὲ διευκολύνῃ στὴν στενόχωρον αὐτὴν θέσιν καὶ θέλω νὰ πιστεύω ὅτι δὲν θὰ μοῦ ἀρνηθῆτε τὴν χάριν αὐτὴν.

Ὁ Ἑρρίκος Bergson, εἶνε μὲν πολωνικῆς καὶ ἰρλανδικῆς καταγωγῆς, ἐγεννήθηκεν ὅμως στὸ Παρίσι τὸ 1859. Ἰσραηλίτης τὸ θρησκευμα εἶνε Γάλλος στὴ γλώσσα καὶ στὴ συνείδησιν· παρὰ τὰ βῶ χρόνια του εἶνε θαλλερὸς καὶ ἐργάζεται ἀκατάπαντα γιὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ συστήματός του. Οἱ πρώτες σπουδῆς του ἦσαν οἱ Φυσικῆς Ἐπιστῆμης καὶ τὰ Μαθηματικά, σὰ ὅποια νεώτατος διέπρεψε. Φιλοσοφίαν ἐσπούδασεν ὁ Bergson στὴν École Normale καὶ τὸ 1888 ἀνακηρύχθηκε διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων, σὸ ὅποιον εἶχεν ὑποβάλει δύο περίφημες διατριβῆς, τὴν πρώτη μὲ τὸν τίτλον: *Essai sur les données immédiates de la conscience* - Λοκίμιον περὶ τῶν ἀμέσων δεδομένων τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν δευτέραν λατινιστὶ μὲ τὸν τίτλον: *Quid Aristoteles de loco senserit* - Τί ἐφρόνει περὶ τοῦ χώρου ὁ Ἀριστοτέλης. Ὁ Bergson ἐδίδαξε τὴν Φιλοσοφίαν σὲ πολλὰ ὀνομαστὰ Γαλλικὰ Λύκεια, τελευταῖα δὲ εἶχε κληθῆ στὸ Collège de France,

ὅπου ἐπὶ εἴκοσι συναπτά χρόνια ἐδίδαξε τὴν Φιλοσοφίαν καὶ ἀπὸ ὅπου παραιτήθηκε τὸ 1921, γιὰ λόγους ὑγείας. Στὰ 1901 ἔγινε *membre de l'Institut* καὶ στὰ 1914 Ἀκαδημαϊκός. Ὁ Bergson ἐδημοσίευσε πολλὰ-πλεῖστα ἄρθρα (ἀνακοινώσεις καὶ προλόγους), τὰ ὅποια ἐξέδωκε σ' ἓνα τόμο μὲ τὸν τίτλο : *L' énergie spirituelle*. Τελευταῖα δὲ στὰ 1922 ἐξέδωκεν ἓνα λαμπρὸ βιβλίον-τὴν *Durée et simultanéité*, ὅπου σχολιάζει τὶς θεωρίες τοῦ Einstein καὶ τὶς συσχετίζει μὲ τὰ ἴδικά του φιλοσοφήματα. Τὰ περιφημότερα ὅμως συγγράμματα τοῦ Γάλλου φιλοσόφου εἶνε τρία: Τὸ *δοκίμιον περὶ τῶν ἀμέσων δεδομένων τῆς συνειδήσεως* (1888), *Ἕλη καὶ Μνήμη* (*Matière et mémoire—Essai sur la relation du corps à l'esprit*), (1896), καὶ τὸ πραγματικῶς ἀριστούργημά του «*L'évolution créatrice*» (Ἡ Δημιουργὸς ἐξέλιξις) (1907). Τώρα ἐργάζεται γιὰ νὰ ἐκδώσῃ τὴν Ἠθικὴν καὶ τὴν Αἰσθητικὴν, γιὰ νὰ συμπληρώσῃ τὸ σύστημά του.

Τὰ εἰεῖλιά του Bergson διακρίνονται γιὰ τὸ συναρπαστικὸ ὕφος των, τὶς ποιητικὰς καὶ εὐστοχὰς ἀλληγορίας των, τὴν πρωτοτυπία των εἰκόνων των καὶ γιὰ τῶν φιλοσοφημάτων των τὸ βάθος. Δὲν μοιάζουν μὲ τὰ συνήθη φιλοσοφικὰ συγγράμματα, τὰ ὀγκώδη καὶ στρυφνά, ἀλλ' εἶνε σωστὰ ποιήματα, ποῦ δικαιολογοῦν ὅ,τι εἶπε γιὰ τὴν Μεταφυσικὴν ὁ Anatole France, πῶς εἶνε δηλαδὴ *le roman de l'univers*. Οἱ σκέψεις τοῦ Bergson εἶνε βαθεῖς καὶ σαφεῖς· καταπλήσσουν μὲ τὴν παράδοξον πρωτοτυπίαν των καὶ αἰχμαλωτίζουν μὲ τὸ θελκτικὸν ὕφος, στὸ ὁποῖο διατυπώνονται. Χάρις σ' αὐτὰ τὰ προτερήματά του ἀκριβῶς ὁ Bergson εὐτύχησε νὰ ἔχη πολλοὺς καὶ ἀφωσιωμένους ὀπαδοὺς στὴ διεθνῆ Φιλοσοφίαν καὶ μάλιστα μεταξὺ τῶν διακεκριμένων συγχρόνων φιλοσόφων. Ἐμεῖς ἀπόψε θὰ μελετήσωμε τὴν φιλοσοφίαν του ὅπως ἀναπτύσσεται στὰ τρία κλασσικὰ συγγράμματά του, μέσα στὰ ὅποια ἡ σκέψις τοῦ φιλοσόφου μας περνᾷ τρία διαδοχικὰ στάδια μὲ συστηματικότητα ἀξιοθαύμαστη. Στὸ πρῶτον ἐξετάζεται τὸ ἐγὼ καθ' ἑαυτό, ἡ συνείδησις ὅπως ἔχει καθ' ἑαυτήν· στὸ δεύτερον διερευνᾶται τὸ ἐγὼ στὶς σχέσεις του πρὸς τὸ μὴ-Ἐγώ, ἡ συνείδησις δηλαδὴ ὅπως σχετίζεται μὲ τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον τῶν ἀντικειμένων· καὶ τὸ τρίτον μελετᾷ τὸ μὴ-ἐγώ, τὴν ἔξωτερικὴν, δηλ. τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα. Τὸ πρῶτον λοιπὸν εἶνε ἡ Ψυχολογία τοῦ συστήματος καὶ τὸ τελευταῖον ἡ Μεταφυσικὴ του, τὸ κορυφωμα δηλ. ἡ τὸ μεσουράνημα τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Bergson.

"Ὡς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸ δοκίμιον περὶ τῶν ἀμέσων δεδ'ομένων τῆς συνειδήσεως. "Ἄμεσα δεδομένα τῆς συνειδήσεως (données immédiates de la conscience) ὁ Bergson ἐννοεῖ τις ἀπ' εὐθείας ἀποκαλύψεις τῆς συνειδήσεως, κάθε τι δηλ. τοῦ μᾶς δίνει ἐρωτωμένη ἢ συνείδηση, πρὶν ἀκόμα ἢ διάνοια μὲ τις κατηγορίες, τις ἐννοίες καὶ τὰ ἄλλα λογικά της μέσα ζυμώσῃ καὶ ἀλλοιώσῃ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς τῆς συνειδήσεως. Στὸ βιβλίον αὐτὸ ὁ Bergson ἐξετάζει τρία θεμελιώδη προβλήματα. Πρῶτο τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου. Τὸ μεγάλο αὐτὸ ζήτημα μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Bergson δὲν εἶχεν ἀξιωθῆ μεγάλης προσοχῆς ἀπὸ τοὺς κατὰ καιροὺς φιλοσόφους, γιὰ μιὰ ἰσχυρὰ παράδοση, ποῦ ἡ φιλοσοφία ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἔκαμε τοὺς φιλοσόφους νὰ λατρεύουν τὴν αἰωνιότητα καὶ τὴν ἀκινήσια, νὰ περιφρονοῦν δὲ κάθε ἐν χρόνῳ μεταβολὴν ὡς κατὰ τι τὸ φαινομενικόν, τὸ ἐπιφανειακόν, τὸ πρόστυχον καὶ ἀνάξιον λόγου. Ἀντίθεση ἀποτελεῖ ὁ προσωκρατικὸς Ἡράκλειτος, τοῦ ὁποίου ἡ μεγαλοφυΐα ἐπρόλαβε τις περὶ ἐξελίξεως θεωρίας τῆς ἐπιστήμης· ἀλλὰ τὰ ρητά, τὰ σοφὰ καὶ ἀποφθεγματικά τοῦ Ἡρακλείτου : «Τὰ πάντα ρεῖ», «Δις ἐν τῷ αὐτῷ ποταμῷ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι» ἐνωρίς, πολὺ ἐνωρίς ἐλησημονήθησαν. Ὁ Κάντιος σοβαρὰ ἐμελέτησε τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου, ἀλλὰ τὸν συνέδεσε τόσο στενὰ μὲ τὸν ἰδικὸν μᾶς τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, ὥστε ἐδίδαξε ὅτι ὁ χρόνος καθ' ἑαυτὸν δὲν εἶνε ὄντοτης ξεχωριστή, ἀλλ' ἀπλῶς ἐμεῖς δὲν ἠμποροῦμε μὲ κανένα τρόπον νὰ σκεφθοῦμε χωρὶς τὸν χρόνο, γιὰ αὐτὸς φανερώσει τὴν διαδοχὴν, τὴν ἀνέλιξιν τῶν διανοημάτων μας. Στὸ σημεῖον αὐτὸ εὗρηκε τὸ ζήτημα ὁ Bergson, σ' αὐτὸν δὲ πρῶτον ἀνήκει ἡ μεγάλη τιμὴ ὅτι ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῶν φιλοσοφούντων στὸ πρόβλημα τοῦ χρόνου, ποῦ ἐπρόκειτο μὲ τις σύγχρονες θεωρίες τῆς σχετικότητος νὰ μεταρρυθμίσῃ ὀλόκληρον τὴν ἐπιστήμην. Τότε μόνον, λέγει ὁ Bergson, θὰ ἀποκτήσωμεν ἰδέαν σαφῆ τοῦ χρόνου, ὅταν σκύψωμε προσεκτικὰ ἀπάνω στὴν συνειδησίην μᾶς καὶ σχηματίσωμε περὶ αὐτῆς γνώσιν ἀκριβῆ.

"Ὅλοι γνωρίζομε ποιῆς λέγονται καταστάσεις τῆς συνειδήσεως· μία σκέψις, μία ἀνησυχία, μία ἐπιθυμία, μία εὐχαρίστησις, ὅλα αὐτὰ εἶνε καταστάσεις τῆς συνειδήσεως. Αἱ καταστάσεις λοιπὸν τῆς συνειδήσεως, λέγει ὁ Bergson, δὲν εἶνε μεγέθη ἀλλὰ ἐντάσεις, δὲν εἶνε ποσότητες ἀλλὰ ποιότητες, δὲν εἶνε τέλος πράγματα μετρητά, ἀλλὰ μόνον ἀντιληπτά, συναισθητά. "Ὅταν μετροῦμε τις καταστάσεις τῆς συνειδήσεώς μας, δὲν μετροῦμε παρὰ μόνον τις ἐξωτερικὰς αἰτίαι, ποῦ τις προκαλοῦν, οἱ ὁποῖαι ἐπει-

δὴ ἀνήκουν στὸ χῶρο, στὸ διάστημα μετροῦνται. Οἱ καταστάσεις τῆς συνειδήσεως γιὰ νὰ μετρηθοῦν πρέπει νὰ συνυπάρχουνε ταῦτο-χρόνως—πρᾶγμα ποῦ εἶνε ἀδύνατο, γιατί ἡ συνείδηση εἶνε ἓνα συνεχὲς καὶ ἀδιάκοπο ρεῦμα, τοῦ ὁποίου τὸ ἀνεπίστροφο καὶ ἡ διηνεκῆς διαφόρωση εἶνε τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικά. Κάθε τι ποῦ μετρεῖται ὑπάρχει στὸν χῶρο: *L' espace est la condition du nombre !*

Οἱ καταστάσεις τῆς συνειδήσεώς μας δὲν μετροῦνται γιατί εἶνε ξένες πρὸς τὸν χῶρο. *Ἀλλὰ τί εἶνε χῶρος, διάστημα; Τὸν χῶρο φανταζόμεθα ὡς περιέχον κενὸ καὶ ἄποιο. Κενὸ μὲν, ἀδειανό, γιατί ἂν ἦταν γεμάτο θάταν ἀντικείμενο καὶ θὰ εἶχεν ἀνάγκην ἐνὸς ἄλλου χώρου, γιὰ νὰ διαληφθῆ μέσα σ' αὐτόν. *Ἄποιο δέ, χωρὶς ποιότητες δηλ. γιατί τότε μόνο μπορεῖ νὰ εἶνε τόπος κοινὸς καὶ καθολικὸς σύνδεσμος ὄλων τῶν ἀντικειμένων. Χρόνος δὲ τί εἶνε; Τὸν χρόνο φανταζόμεθα, λέγει ὁ Bergson, ἐσφαλμένως. Νομίζομε δηλ. (ὅπως ὁ Κάντιος ἐδίδασκεν) ὅτι εἶνε ἕκταση μὲ μιὰν μόνην διάσταση, μία εὐθεῖα γραμμὴ δηλαδὴ κατὰ μῆκος τῆς ὁποίας τοποθετοῦμε τὶς καταστάσεις τῆς συνειδήσεώς μας, τὴν διαδοχικὴν δηλ. σειρά τῶν. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶνε ὀρθό· γιατί αὐτὴ ἡ γραμμὴ, ποῦ τὴν νομίζομε χρόνο, εἶνε ἀπλουστάτα χῶρος, ἕκταση, διάστημα. *Ἐπειτα οἱ καταστάσεις τῆς συνειδήσεώς μας δὲν ἠμποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν ἢ μιὰ κοντὰ στὴν ἄλλη, γιατί δὲν εἶνε μεγέθη, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ παρατεθοῦν (*se juxtaposer*), ἀλλ' εἶνε ποιότητες ῥέουσες ἀκατάσχετα μέσα στὴν συνεχῆ διάρκειαν, διηνεκῶς νέες καὶ διηνεκῶς ἀλλάσσουσες, οἱ ὁποῖες *δ ι ε ι σ δ ὄ ο υ σ ι ν ε ι ς ἀ λ λ ἰ λ α ς, se compénétrent mutuellement*. Νὰ λοιπὸν τὸ ζήτημα: Δὲν ἔχομεν ὀρθὴν ἰδέαν τοῦ χρόνου· συγγέουμε χρόνο καὶ χῶρον· ὅτι νομίζομε ὡς χρόνο δὲν εἶνε παρὰ μόνον ἓν *fait* *l'ome d'espace*. Ὁ χρόνος ὅμως δὲν εἶνε σὰν τὸν χῶρο κενὸ καὶ ἄποιο περιέχον, ἀλλὰ πολλαπλότης ποιοτικὴ (*multiplicité qualitative*), πολλαπλότης δηλ. χωρὶς ποσότητα.

*Ἀλλὰ πῶς εἶνε δυνατόν αὐτό; Πολλαπλότης χωρὶς ποσότητα εἶνε ἀντίφασις· τὸ πολλαπλοῦν προϋποθέτει τὸ ποσό! Καὶ ὅμως, λέγει ὁ Bergson, αὐτὴ εἶνε ἡ συγκεκριμένη πραγματικότης, τὴν ὁποίαν ἡ "δική μας διάνοια δὲν ἠμπορεῖ ν' ἀντιληφθῆ, γιατί ἐξ αἰτίας τῆς κατασκευῆς τῆς ἀναφέρει ὅλα τὰ πράγματα στὸ διάστημα, ἀδυνατεῖ λ. χ. ν' ἀντιληφθῆ τὴν κίνηση, χωρὶς νὰ φαντασθῆ ἓνα κινητὸ κινούμενο· μετρεῖ τὸν χρόνο μὲ τὶς ἀποστάσεις τῶν δεικτῶν ἀπάνω στὴ πλῆκτα τοῦ ὥρολογίου. Ἡ διάνοια λοιπὸν δὲν

ἔμφορεῖ νὰ ἀντιληφθῆ τὴν κίνηση, τὸν χρόνον· ἄρα εἶνε ἀνίκανη νὰ ἐννοήσῃ τὴ ζωὴ, ἀφοῦ ζωὴ δὲν εἶνε ἄλλο παρὰ μιὰ ἀκατάσχετη κίνηση, μιὰ ἀδιάκοπη ροή, ἓνα συνεχὲς γίγνεσθαί!

Δὲν ἠμπορεῖτε νὰ φαντασθῆτε, Κύριοι, τί μεγάλην σημασίαν ἔχει γιὰ τὴν φιλοσοφίαν ὁ ἀφορισμὸς αὐτὸς τοῦ Bergson! Ἡ διάφορα εἶνε ἀνίκανη νὰ ἐννοήσῃ τὴ ζωὴ! Ὡς τώρα ἡ Φιλοσοφία ἐλάτρευε τὴν διάνοια, τὸν Λόγον. Ὁ Πλάτων ἐθεοποίησε τῆς διανοίας τὰ πλάσματα, τὶς ἔννοιαι. Τοὺς ἔδωκεν ὄντοτητα ξεχωριστὴ καὶ ἀνεξάρτητο, ἔξω τοῦ χρόνου, μακρὰ ἀπὸ τὴν μεταβολήν, στὴν αἰωνιότητα, ἀπάνω σ' ἓνα κόσμον ἰδεώδη καὶ ἀσάλευτο. Τώρα τὸ κρηπίδωμα αὐτὸ τῆς Μεταφυσικῆς, ἡ διάνοια γκρεμίζεται. Ποιὰν σημασίαν ἔχει τὸ πρᾶγμα, θὰ δῆτε ἀπὸ τὶς συνέπειαι αὐτῆς τῆς ἀνταρσίας, τὶς ὁποῖαι, μὲ εὐστοχίαν ποῦ θέλγει, συνάγει ὁ Bergson ἀπὸ τὴν βαισικὴν αὐτὴν ἀρχήν. Μετὰ τὰ δύο ζητήματα αὐτὰ τοῦ χρόνου καὶ τῆς συνειδήσεως ὁ Γάλλος φιλόσοφος διερευνᾷ ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας: τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως!

Γνωρίζετε ὅλοι τὶς δύο θεμελιώδεις λύσεις τοῦ προβλήματος αὐτοῦ. Ἄλλοι μὲν πιστεύουν πῶς εἴμαστε ἐλεύθεροι στὶς ἀποφάσεις μας, ὅτι ἡ θέλησή μας δὲν δεσμεύεται ὅταν πρόκειται νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ πολλῶν ἐνδεχομένων, ἀλλὰ προτιμᾷ ἐλεύθερα τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. Οἱ ἀντίπαλοι ὅμως τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, οἱ ντετερμινιστ πιστεύουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε ἐλεύθερος στὶς προτιμήσεις του· κίνητρα ἀδυσώπητα καὶ δεσποτικὰ ἄγουν καὶ φέρουν τὴ θέλησή μας, ἡ ὁποία ὑποτάσσεται στὸν γενικὸ νόμον τῆς αἰτιότητος, ποῦ ἀξιολί ν' ἀκολουθῆ σὲ κάθε αἰτία ἓνα ὀρισμένον ἀποτέλεσμα. — Ὁ Bergson λύει τὸ πρόβλημα αὐτὸ κατὰ ἓνα πολὺ πρωτότυπον καὶ εὐφυῆ τρόπο: τὸ πρόβλημα λέγει τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως διαιωνίζεται γιὰ τὸν λόγον ὅτι ἔχομε σχηματίζει περὶ τῆς ψυχῆς μιὰν ἰδέαν σ τ α τ ι κ ή ! Φανταζόμεθα δηλ. μιὰ ψυχὴ Α π. χ. καὶ δίπλα σ' αὐτὴν δύο κίνητρα (mouifs) Β καὶ Γ, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὅρια τελείως διακεκριμένα καὶ εἶνε ἀνεξάρτητα ἀναμεταξύ των καὶ ἀπὸ τὴν ψυχὴν. Νομίζομε λοιπὸν ὅτι τὰ κίνητρα αὐτὰ τραβοῦν τὴν ψυχὴ πρὸς τὸ μέρος των καὶ στὸ τέλος τὸ ἓνα ἀπ' αὐτὰ ὑπερισχίζει καὶ τραβᾷ τὴν ψυχὴ πρὸς τὴν διεύθυνσίν του. Ἡ ἰδέα ὅμως αὐτὴ δὲν εἶνε ὀρθή, γιατί στὴν πραγματικότητα τὰ κίνητρα (les mouifs) δὲν εἶνε ὄντοτιτες ἀνεξάρτηται καὶ ἐξωτερικῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ψυχὴν, ἀλλ' εἶνε παρὰ σ τ α σ ε ι ς, ἰδέαι καὶ σὰν τέτοιαι ὑπάρχουν μέσα στὴ ψυχὴ μας. Ὅταν τὸ ἐγὼ συλλαμβάνῃ μιὰν ἰδέαν, δὲν εἶνε πλέον

τὸ ἴδιο ἐγὼ ὅπως καὶ πρὶν, γιατί ἡ ἰδέα αὐτὴ θὰ τοῦ δώσῃ τὸ χρωμὰ της, τὴν ποιότητά της, τὴν ἔντασή της. Ὅταν κατόπιν ἀναφανῆ μέσα στὴ συνείδηση ἡ ἀντίθετη ἰδέα, πάλι τὸ ἐγὼ χρωματίζεται διαφορητικά, παίρνει μιὰν νέα διάθεση. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ ψυχὴ δὲν εἶνε ἀσάλευτη, ἀλλὰ βρίσκεται σὲ ἀδιάλειπτη κίνηση. Μέσα της ὀργᾶ μιὰ ἀδιάκοπη δραστικότητα, τὰ ἐρεθίσματα συγχέονται μέσα στὸ ρευστὸ μέταλλο τῆς συνειδήσεως καὶ ἀπ' ὄλην αὐτὴ τὴν ὀδεύουσαν ἐνέργεια ἐκκολλάπεται στὸ τέλος ἡ ἀ π ὀ φ α σ η. Κατ' αὐτὴν ἡ συνείδηση δὲν ἐκινήθηκε πρὸς τοῦτο ἢ πρὸς ἐκεῖνο τὸ κίνητρο, ἀλλ' ἄλλαξε χρωματισμό, διάθεση, ποιότητα. Δηλαδή δὲν ἔγινε ἀλλαγὴ θέσεως στὸ διάστημα, ἀλλαγὴ ποσοτικὴ, ἀλλὰ συνέθηκε μιὰ ποιοτικὴ μεταβολή, μιὰ πρόοδος στὴ διάρκεια, μιὰ ἀλλοίωση χ ρ ο ν ι κ ῆ. Νά ! ὁ κόμπος τοῦ προβλήματος. Παραμένει ἄλυτο καὶ διαιωνίζεται ἡ πάλι γιὰ τὸν λόγον ὅτι ντετερμινιστ καὶ ἐντετερμινιστ συγχέουν τὸν χῶρο μὲ τὸν χρόνο. Νομίζουν πῶς ἡ ψυχὴ ἀλλάσσει θέση στὸ διάστημα καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἤμποροῦν νὰ ἐξηγήσουν πῶς εἴμαστε ἐλεύθεροι στὶς ἀποφάσεις μας, πῶς δηλ. ἀναιτίως φερόμαστε πρὸς τοῦτο ἢ πρὸς ἐκεῖνο τὸ κίνητρο. Ἀλλαγὴ ὅμως θέσεως δὲν γίνεται, ἀπλῶς ἡ ψυχὴ ἀλλάσσει χρωματισμό, μεταβάλλεται ἐ ν χ ρ ὀ ν ο ς. Ἐμεῖς γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὸ πρᾶγμα τὸ ἐ ν τ ο π ἰ ζ ο μ ε, τὸ ἀνάγομε στὸν χῶρο — γιατί εἶνε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο κατασκευασμένη ἡ διάνοιά μας — καὶ ἔτσι οὐδέποτε φθάνομε σὲ συμπέρασμα ὀρθό. Βέβια — λέγει ὁ Bergson — δὲν εἴμαστε πάντοτε ἐλεύθεροι στὶς ἀποφάσεις μας, γιατί ἡ μακροχρόνια κοινωνικὴ συμβίωση ἐδημιούργησε τὶς συνήθειες, τὶς ἔξεις, τὴν ἐθιμοτυπία. Ὅλα αὐτὰ ἐσκέπασαν ἓνα μέρος τοῦ Ἐγὼ μας, τὴν ἐπιφάνειά του, ἢ ὅποια ἀναφέρεται στὸν χῶρο καὶ τὴν λυμαίνεται φυσικὰ ἢ αἰτιότης. Τὸ ἐνδόμυχον ὅμως Ἐγὼ μας — *notre moi fondamental* εἶνε ἐλεύθερο στὶς ἀποφάσεις του καὶ γι' αὐτὸ στὶς κρίσιμες περιστάσεις τῆς ζωῆς γίνεται ἓνας σεισμὸς δυνατὸς μέσ' τὴν συνείδησή μας, ὁ ὁποῖος σπάζει τὴν κρούστα αὐτῆ τῆς αὐτοματότητος, τοῦ μηχανισμοῦ, ποῦ μᾶς κάνει ἀνδρείκελλα κοινωνικά, καὶ ἔτσι ἀναβλύζουν μέσα ἀπὸ τὸ ἐσώτερό μας Ἐγὼ οἱ αἰφνίδιες ἐκεῖνες καὶ ἰσχυρὲς ἀποφάσεις ποῦ καταπλήσσουν καὶ ἐμᾶς τοὺς ἴδιους. Σὲ τόσην ἀντίθεση βρίσκονται πρὸς τὸ παρελθόν μας.

Βλέπετε λοιπόν, Κύριοι, μὲ τί νέον φῶς καταναγάζει τὰ μεγάλα φιλοσοφικὰ προβλήματα ὁ Μπερζονισμός, ὁ ὁποῖος μᾶς ἀλλάσσει αὐτὸν τὸν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι. Θὰ πεισθῆτε ἀκόμη περισσότερο, ὅταν προχωρήσωμε στὴ Φιλοσοφία τοῦ Bergson. Ἄς ἔλθωμε

στο δεύτερο σύγγραμμα του Γάλλου Φιλοσόφου, στην «Υ λ η κ α ι Μ ν ή μ η» (Matière et Mémoire — Essai sur la relation du corps à l'esprit). Στο βιβλίο αυτό ο Bergson μελετᾷ τις σχέσεις σώματος και πνεύματος, παίρνει δὲ ὡς ἀφετηρία τὸ στοιχειῶδες ψυχολογικὸ φαινόμενο τῆς ἀντίληψως. Ἡ ἀντίληψη, λέγει, δὲν ἀπαντᾷ μοναχὰ στὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ παντοῦ ὅπου ὑπάρχει ζῶσα πραγματικότητα. Ζῆν και ἀντιλαμβάνεσθαι εἶνε ἓνα και τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Ἡ ἀντίληψη εἶνε μιὰ πλέον ἐξελιγμένη μορφή τῆς ζωικῆς ἀντιδράσεως τῆς ἐρεθιστικότητος, ποῦ ἀναφαίνεται ἀμέσως μὲ τὸ πρῶτο πρωτοπλασμικὸ κύτταρο, στήν πρώτη ἐκδήλωση τῆς ζωῆς του. Στὶς ἀρχές τῆς οργανικῆς ζωῆς ἡ ἀντίδραση εἶνε αὐτόματη, μηχανική, ὁμοίμορφη. Ὅσο ὅμως προχωροῦμε στήν ἀνάδραση τῆς κλίμακος τῶν ὄντων, τόσο οἱ ἀντιδράσεις των γίνονται ἀπρόβλεπτες, ποικίλες, ἐλευθερόβουλες. Ἡ αὐτοματότης μεταβάλλεται σιγά-σιγά σὲ ἐλευθερία. Πῶς αὐτὸ; Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐγκεφάλου. Τὸ πρᾶγμα αὐτὸ ἀκριβῶς κάνει πολλοὺς νὰ πιστεύουν πῶς ὁ ἐγκέφαλος εἶνε ἡ ἔδρα τοῦ πνεύματος-τοῦ Λόγου. Ὅτι ὅμως αὐτοὶ ποῦ νομίζουν ἓνα τέτοιο πρᾶγμα δὲν σκέπτονται ὀρθά, ἡ ἀπόδειξη δὲν εἶνε δύσκολη. Ἐξακριβωμένα πειράματα μᾶς πείθουν ὅτι ὁ αὐτοματισμὸς τοῦ σώματος ἐδράζεται στὸν νωτιαῖο μυελό. Ἐὰν τώρα συγκρίνωμε τὴν σύσταση τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς τὴν σύσταση τοῦ νωτιαίου μυελοῦ θὰ δοῦμε πῶς οἱ λειτουργίες τοῦ ἐγκεφάλου εἶνε μὲν πολυπλοκώτερες ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀντανακλαστικὴ δραστικότητα τοῦ μυϊκοῦ συστήματος, δὲν διαφέρουν ὅμως ἀπ' αὐτὴν κατὰ τὴν φύσιν. Σὲ τί λοιπὸν χρησιμεύει ὁ ἐγκέφαλος μέσα στὸν ὀργανισμό μας; Ἀπλούστατα ὁ ἐγκέφαλος εἶνε ἓνα εἶδος κεντρικοῦ τηλεφωνικοῦ γραφείου, τοῦ ὁποίου ἔργον εἶνε νὰ δίνη τὴν συγκοινωνία. Son rôle est de donner la communication. Ὁ ἐγκέφαλος δὲν προσθέτει τίποτα σ' ὅ,τι δέχεται ἀλλὰ καθὼς τὰ δεκτικὰ ἐρεθισμῶν ὄργανα τοῦ σώματός μας ἔχουν στὸν ἐγκέφαλο τὰ ἀκροτελεύτια των καὶ οἱ κινητικοὶ μηχανισμοὶ μας παίρνουν διαταγὰς ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον, ἔργον αὐτοῦ πρῶτεῦον εἶνε νὰ σχετίζη κάθε περιφερικὸ ἐρέθισμα πρὸς τὴν ἀνάλογη κινητικὴν ἀντίδραση. Τίποτα περισσότερο.

Ἄς προχωρήσωμεν ὅμως ἀκόμη περισσότερο στήν ἀνάλυση αὐτῆ τῶν ἐγκεφαλικῶν ἀντιδράσεων. Ἐλέγαμεν ὀλίγο προῖτήτερα ὅτι ἡ ἀντίληψη δὲν εἶνε παρά μιὰ μορφή τῆς ἀντιδράσεως, ποῦ παρατηρεῖται τόσο στήν ὀργανική, ὅσο και στήν ἀνόργανον ὕλη. Ἡ Φυσική μᾶς διδάσκει πῶς ὅλα τὰ σώματα μέσα στοῦ σύμπαν

ἐνεργοῦν καὶ ἀντενεργοῦν πρὸς ἄλληλα. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι καθὲ μέρους τοῦ κόσμου μας αἰσθάνεται, ἀντιλαμβάνεται τὴν παρουσίαν καὶ τὴν ἐπίδραση τῶν ἄλλων μερῶν; Ἐναμφιβόλως! Ἐπάσχει ὁμως μιὰ οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῆς τυφλῆς αὐτῆς ἀντιλήψεως τῆς ὕλης καὶ τῆς ἀντιλήψεως τῶν ἐνοργάνων ὄντων καὶ μάλιστα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐνέργεια περνᾷ μέσα ἀπὸ τὰ ἀνόργανα, τὰ ὕλικὰ σώματα χωρὶς καθόλου νὰ σταματᾷ. Τὰ σώματα αὐτὰ μοιάζουν μὲ τὸ διαφανὲς γυαλί, ποῦ ἀφίνει νὰ περνοῦν οἱ εἰκόνες, χωρὶς νὰ τὶς σταματᾷ μιὰ στιγμή γιὰ νὰ γίνουν θεατὲς ἀπὸ τὸν παρατηρητὴ. Ἀντίθετα ὅ,τι χαρακτηρίζει τὴν ἀντιληψη τῶν ἐνοργάνων ὄντων καὶ μάλιστα τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἡ ἐκκλῶγη. Τὰ ὀρθὰ μας ὄργανα ἀντιλαμβανόμενα σταματοῦν τὶς ἐντυπώσεις ἄλλὰ πῶς; Μόνον ἐκείνες, οἱ ὁποῖες μᾶς ἐνδιαφέρουν ἀμέσως καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων μποροῦμε νὰ ἀντιδράσωμε, σταματοῦν. Οἱ αἰσθήσεις μας λοιπὸν προσηλώνονται ἀπάνω σ' ὅλα τὰ πράγματα, ἀλλὰ ἔμεις δὲν ἀντιλαμβανόμεσθε παρὰ μόνον τὶς ἀπόψεις τῶν πραγμάτων αὐτῶν, οἱ ὁποῖες μᾶς ἐνδιαφέρουν. Ὁ ἐγκέφαλος ἄρα δὲν εἶνε τὸ διαφανὲς γυαλί, ποῦ ἀφίνει νὰ περνοῦν ἐλεύθερα οἱ εἰκόνες, ἀλλὰ ὁ καθρέφτης ποῦ σταματᾷ τὶς εἰκόνες. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως ὅτι σταματᾷ ὅσες ἀκτῖνες τὸν ἐνδιαφέρουν ἀμέσως, σὲ τρόπον ὥστε ἡ σχηματιζομένη παράσταση δὲν εἶνε πιστὴ καὶ ἀντικειμενικὴ τῶν πραγμάτων εἰκόν, ἀλλ' εἶδωλο ποῦ ἐσηματίσθηκε μὲ ὅσα στοιχεῖα, μὲ ὅσες ἀπόψεις τῶν πραγμάτων μᾶς χρειάζονται καὶ μᾶς ἀναγκαιοῦν.

Ἀπὸ τὴν τόσο γόνιμη σὲ συμπεράσματα θεωρίαν αὐτὴ περὶ τοῦ ἐγκεφάλου συνάγει ὁ Bergson τὸ ἀκόλουθο σπουδαιότατο συμπέρασμα. Ἀφοῦ οἱ παραστάσεις μας δὲν εἶνε πιστὲς καὶ ἀνιδιοτελεῖς τῶν πραγμάτων εἰκόνες, οἱ ὁποῖες παθητικῶς ν' ἀντανακλῶνται στὴν συνείδησίν μας, ἀλλ' εἶνε εἶδωλα τεχνητά, ποῦ ὁ ἐγκέφαλός μας κατασκευάζει, αὐθαίρετα ἐκλέγοντας, μεταξὺ τῶν στοιχείων τῶν ἀντικειμένων, τόσα μόνον ὅσα τοῦ χρησιμεύουν γιὰ τὴν δράση, κατὰ φυσικὸν λόγον συνάγεται ὅτι οἱ ἔννοιες δὲν εἶνε μέσα ἀσφαλῆ γνώσεως καθαρῆς καὶ ἀντικειμενικῆς, ἀλλ' ὄργανα μόνον κατάλληλα γιὰ τὴν δράση μας ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος, ποῦ μᾶς περιστοιχίζει. Μὲ τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἀνατέλλει ὁ σκεπτικισμὸς τοῦ Bergson, ἡ δυσπιστία του πρὸς τὶς μεθόδους τῆς γνώσεως τῆς ἐκ παραδόσεως φιλοσοφίας. Ἀπὸ τὸ συμπέρασμα τοῦτο ὠδηγήθηκεν ὁ Γάλλος Φιλόσοφος νὰ χαράξῃ νέαν ὁδὸν γνώσεως, ὁδὸν

ποῦ φέρει πρὸς τὴν ἀλήθεια. Ποιὰ εἶνε ἡ ὁδὸς αὐτή, θὰ δοῦμεν ἀρξότερα.

Κι αὐτὰ μὲν περὶ τῆς διανοήσεως καὶ τῆς θέσεως τοῦ ἐγκεφάλου στοῦ σώμα. Τί διδάσκει ἄρα περὶ πνεύματος ὁ Bergson ;

Ἡ μ ν ἢ μ η, λέγει, τὸ θεμελιῶδες αὐτὸ ψυχολογικὸ φαινόμενο, ὅταν μελετηθῇ προσεκτικὰ θὰ διαφωτισθῇ τὸ μεγάλο πρόβλημα τῶν σχέσεων σώματος καὶ ψυχῆς, ὕλης καὶ πνεύματος. Μὲ τὴν μνήμη, λέγει, ἀποκτοῦμε συνείδηση τῆς προσωπικότητός μας, χάρις σ' αὐτὴν γεννιέται μέσα μας ἡ ἰδέα τοῦ ἐγώ. Τὰ πολὺ μικρὰ παιδιὰ παύουν νὰ μιλοῦν περὶ τοῦ ἀτόμου των κατὰ τρίτο πρόσωπο καὶ ἀρχίζουν νὰ λέγουν ἐ γ ώ, ὅταν ἀναπτυχθῇ ἀρκετὰ ἡ μνήμη των καὶ μάθῃ νὰ συγκρατῇ τὴν συνέχεια τῆς ἀτομικότητός των.

Ἡ μνήμη λοιπὸν αὐτὴ θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς φυσιολόγους ὡς ἡ πλέον ὕλική— ἄς ποῦμε — ἀπὸ τῆς ψυχικῆς λειτουργίας. Τὴν ἐντοπίζουν μάλιστα ἀπάνω στὴν ἐγκεφαλικὴν οὐσία : στὸν πόδα τῆς τρίτης ἀριστερῆς μετωπιαίας ἑλικος ἐδράζεται ἡ ἀνάμνηση τῶν κινήσεων τοῦ ἐνάρθρου λόγου· στὴν πρώτη καὶ δευτέρην ἀριστερὴ κροταφικὴ ἑλικά διατηρεῖται ἡ μνήμη τοῦ ἤχου τῶν λέξεων· ἀπάνω στὴ δευτέρην ἀριστερὴ βρεγματικὴ ἑλικά φυλάγονται οἱ ὀπτικῆς εἰκόνας τῶν λέξεων καὶ τῶν γραμμάτων. Ἐὰν λοιπὸν— λέγει ὁ Bergson — ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ τόσον ὕλική αὐτὴ ἐνέργεια — ἡ μνήμη εἶνε ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον, ὅπου οἱ φυσιολόγοι τὴν ἐντοπίζουν, πειστικώτερον ἀπόδειξη τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ψυχῆς ἀπὸ τοῦ σώματος, τῆς ὕλης ἀπὸ τοῦ πνεύματος δὲν θὰ ἐπιτύχουμε ποτέ. Γιὰ νὰ ἀποδείξῃ αὐτὸ ὁ Bergson ἐμελέτησε σοβαρὰ τὴν μνήμη τῶν λέξεων ἢ μᾶλλον τὴν μνήμη τοῦ ἤχου τῶν λέξεων, ἐξώδευσε δὲ πέντε ὀλόκληρα χρόνια στὴν μελέτη τῶν ποικίλων παθολογικῶν περιπτώσεων τῆς ἀ φ α σ ί α ς. Τὸ συμπέρασμα στοῦ ὁποῦο κατέληξεν εἶνε σύντομα τὸ ἀκόλουθον : ἂν πράγματι οἱ ἀναμνήσεις μας ἦσαν τοποθετημέναι ἀπάνω στὴν ἐγκεφαλικὴν οὐσία, θὰ ὄφειλε νὰ ὑπάρχῃ γιὰ κάθε λήθη μιὰ ἀντίστοιχη καὶ ὀρισμένη βλάβη στὶς ἑλικες τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπου ἐντοπίζεται ἡ μνήμη. Ἐν τούτοις στὶς ἀμνησίες, κατὰ τῆς ὁποίας ἓνα μεγάλο μέρος τῶν ἀναμνήσεών μας ἐξαλείφεται, καμμιά βλάβη ἐγκεφαλικὴ δὲν ἐξακριβώθη ποτέ. Τούναντίον στὴν ἀφασία ἢ στὴν ἀπώλεια τῆς ἰκανότητος τῆς ὀπτικῆς καὶ ἀκουστικῆς ἀναγνωρίσεως, ὅποτε καὶ παρατηρεῖται ὀρισμένη ἐγκεφαλικὴ βλάβη, δὲν εἶνε σὰν ν' ἀποσπῶνται ἀπὸ τὸ μέρος ὅπου ἐδράζονται ὀρισμέναι ἀναμνήσεις, ἀλλ' αὐτὴ ἡ δεξιότης τοῦ ν' ἀνακαλῆ κανεὶς στὴν μνήμη του παρελθούσας παραστάσεις χάνει τὴν ζωτικὸ-

τητά της, ἔξασθενεῖ καὶ ὁ ἀσθενὴς ἀδυνατεῖ νὰ φέρῃ τὶς ἀναμνήσεις του σ' ἐπαφὴ μὲ τὴν παροῦσα διανοητικὴ του κατάστασις. Κατὰ ταῦτα ἡ μνήμη καθ' ἑαυτὴν εἶνε ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον· ὁ ἐγκέφαλος δὲν κάνει τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ συγχρονίσῃ τὶς ἀναμνήσεις· son rôle est d' actualiser le souvenir.

Μὲ τὸ συμπέρασμα αὐτὸ τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων σώματος καὶ ψυχῆς, ὕλης καὶ πνεύματος φωτίζεται καταπληκτικὰ. Ὁ ἐγκέφαλος δὲν εἶνε ὄργανο τῆς σκέψεως καὶ πολὺ περισσότερο δὲν γεννᾷ τὴ σκέψη. Ὁ ἐγκέφαλος προσαρμόζει τὴ σκέψη στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς. Ἡ σκέψη καθ' ἑαυτὴν εἶνε μιὰ σφαῖρα ἀπείρως εὐρύτερη ἀπὸ τὴν ἐγκεφαλικὴ διανόηση. Νὰ μιὰ ἀλληγορία εὐφυστάτη τοῦ Bergson : ὁ ἐγκέφαλος εἶνε ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν σκέψη ὅ,τι ἡ μπαγκέτα τοῦ ἀρχιμουσικοῦ-τοῦ μαέστρου ἐν σχέσει πρὸς τὴν συμφωνία καθόλου. Ἡ συμφωνία καθ' ἑαυτὴν εἶνε κατὶ πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὶς κινήσεις τοῦ ἀρχιμουσικοῦ, ὁ ὁποῖος γιὰ τὸν ρυθμὸ τὴν περιορίζει ἀπάνω στὴν ἐκτέλεση! Ἀπόδειξις δὲ τοῦ γεγονότος αὐτοῦ εἶνε ἡ παραφροσύνη. Τί ἄλλο εἶνε ἡ παραφροσύνη παρὰ τὸ νὰ λογικεύεται κανεὶς παρὰ τὴν πραγματικότητα ; ἔξω καθ' ὀλοκληρίαν ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, σὰν νὰ ὁραματίζεται ἓνα ὄνειρο ; Μὲ ἄλλα λοιπὸν λόγια τὸ πνεῦμα εἶνε μιὰ ὄντοτης ξεχωριστὴ ἀπὸ τὴν ὕλη· στὸν ἄνθρωπο ψυχὴ καὶ σῶμα εἶνε ἀνεξάρτητα· σημεῖο δὲ τῆς ἐπαφῆς εἶνε ἡ ἐγκεφαλικὴ διανόηση. Ὅποιος λοιπὸν ταυτίζει τὴν ἐγκεφαλικὴ δραστηκότητα μὲ τὴν νόηση καθόλου, παραλογίζεται ! γιὰτὶ ταυτίζει τὸ μέρος μὲ τὸ ὅλον, ἀφοῦ ἡ πρώτη εἶνε μέρος τῆς δεύτερης !

Βλέπετε, Κύριοι, πόσον ἐνδιαφέρουσα γίνεται ἡ φιλοσοφία τοῦ Bergson, ὅσο περισσότερο ξετυλίγεται. Στὸ μεσουράνημά της φθάνει στὸ κλασσικὸ πλεόν σύγγραμμα τοῦ Bergson : τὴν Δημιουργὸν Ἐξέλιξιν—L'évolution créatrice, ποῦ ὁμολογεῖται ὡς τὸ ἀριστούργημα τῆς σύγχρονης διεθνoῦς μεταφυσικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ διάνοια δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἀντιληφθῇ τὴν ζωὴ ! αὐτὸ εἶνε τὸ συμπέρασμα τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Bergson. Ἡ διάνοια εἶνε ἓνα μέρος μόνον τοῦ πνεύματος, αὐτὸ πάλιν εἶνε τὸ συμπέρασμα τοῦ δευτέρου βιβλίου τοῦ φιλοσόφου μας. Ἡ Δημιουργὸς Ἐξέλιξις παίρνει ὡς ἀφετηρία τὰ δύο αὐτὰ δόγματα καὶ σκοπὸν ἔχει νὰ τὰ συμπληρώσῃ, νὰ τὰ ὀλοκληρώσῃ σ' ἓναν τέλειο μεταφυσικὸν τύπο. Κάθε τι ποῦ δὲν εἶνε διάνοια, μέσα στὴν ψυχικότητά μας — λέγει ὁ Bergson — εἶνε ἔνοστικτο ! Τὸ

πνεῦμα, ὅταν πρωτοεκδηλώθηκε μέσα στους κόλπους τῆς οργανικῆς ὕλης, ἐδικάσθηκε σὲ δυὸ διαφόρες τάσεις: στὸ ἔνστικτο καὶ στὴν διάνοια! Ἐνστικτο καὶ διάνοια δὲν εἶνε δύο διαδοχικὲς φάσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐνέργειας, καθὼς μιὰ ἐσφαλμένη παράδοση μᾶς κάνει νὰ βλέπουμε στὴν διάνοια μιὰν πιο ἐξελιγμένη μορφή τοῦ ἀρχικοῦ ἔνστικτου, μιὰν πρόοδο δηλαδὴ πρὸς τελειότερην ἐκδήλωση τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ εἶνε δυὸ ταυτόχρονες, καὶ τόσο μολτατά διαφορετικὲς ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος μέσα στὴν οργανικὴν ὕλη. Διάνοια καὶ ἔνστικτο εἶνε μὲν τῆς αὐτῆς φύσεως, ἀλλὰ τείνουν πρὸς διευθύνσεις διαφόρες!

Ὅτι τὸ ἔνστικτον εἶνε πνεῦμα ἀποδεικνύεται εὐκολώτατα. Ὅποιοιδήποτε ὄρισμὸ καὶ ἂν δώσωμε στὸ ἔνστικτο, εἴμεθα πάντοτε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμε ὅτι αὐτὸ ποῦ ὀνομάζομεν ἔνστικτο εἶνε μιὰ δύναμη, μιὰ ὄψη, μιὰ ἰκανότης, ἡ ὁποία δρᾷ ἐπὶ τῆς ὕλης γιὰ τὴν ἐπίτευξη ἑνὸς ἐπιδιωκόμενου σκοποῦ. Εἶνε ἐξ ἄλλου τόσο ἀξιοθαύμαστη ἢ ἐφευρετικότης τοῦ ἔνστικτου σὲ πλεῖστες περιπτώσεις, εἶνε τόσο καταπληκτικοὶ οἱ πολύπλοκοι συνδυασμοὶ μὲ τοὺς ὁποίους φθάνει στὸν ποθούμενο σκοπὸ, ὥστε φαίνεται ὅπως διόλου ἀνεξήγητη ἢ ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἔνστικτο ὑπεροχὴ τῆς διάνοιας. Ἐνα καὶ μόνο παράδειγμα ἀπὸ τὶς θαυμάσιες ἀποκαλύψεις τοῦ μεγάλου ἔντομολόγου Fabre γιὰ τὸ ἔνστικτο τῶν ἐντόμων, θὰ πείσῃ ὄλους μας. Τὸ μικρὸ κολεόπτερο, ποῦ οἱ ἔντομολόγοι ὀνομάζουν Σίταρη ἀποθέτει τὰ αὐγά του στὴν εἴσοδο τῆς κυψέλης τῆς μέλισσης ποῦ ὀνομάζεται Ἄνθοφορος. Ἡ νύμφη τῆς Σιτάρεως παραμονεύει τὸν ἄρρενα Ἄνθοφορο καὶ προσκολλᾶται ἀπάνω του κατὰ τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴν κυψέλη γιὰ νὰ τὸν παρακολουθήσῃ στὸ γαμήλιο ταξίδι. Τότε περνᾷ ἀπὸ τὸ ἄρρεν στὸ θῆλυ καὶ περιμένει ὡς ὅτου αὐτὸ ἀποθέσῃ κάπου τὰ αὐγά του, ὁπότε προσκολλᾶται ἀπάνω σ' ἓνα αὐγὸ, τὸ καταβροχθίζει σιγά-σιγά καὶ ἐγκαθίσταται μέσα στὸ κέλυφός του. Μὲ τὸ κέλυφος αὐτὸ ἔξαπατᾷ τὶς μέλισσες καὶ ἡμπορεῖ εὐκολὰ νὰ τρώγῃ ὅσο μέλι θέλει. Καὶ μὲ τὸ μέλι ἀναπτύσσεται περὶφρημα καὶ ἐξελίσσεται σὲ τέλειον ἔντομο. Βλέπετε λοιπὸν μὲ τί πολύπλοκους καὶ εὐφρέστατους συνδυασμοὺς κατορθώνει τὸ ἔνστικτο νὰ φθάσῃ στὸ σκοπὸ ποῦ ἐπιδιώκει.

Ἐνα ἄλλο παράδειγμα: ἡ σφήκα.

Ὁ Fabre ἀπέδειξεν ὅτι ἡ σφήκα ξέρει ἀκριβέστατα νὰ κεντᾷ τοὺς σκαραθαίους καὶ τὶς κάμπιες, κατὰ τέτοιον τρόπον ὥστε νὰ τὶς παραλύῃ, ἀλλὰ ὄχι καὶ νὰ τὶς σκοτώνῃ, μὲ τὸν σκοπὸ νὰ προμηθεύῃ νωπὴ τροφή στὰ μικρά της, ὅταν πρωτοβοῦν ἀπὸ τὰ

αυγά. Γιὰ νὰ παραλύη τὰ θύματά της ἡ σφήκα πρέπει νὰ τὰ κεντήσῃ ἀκριβῶς στὰ κινητικὰ γάγγλια· ἂν λίγο πιὸ πέρα τρυπήσῃ τὸ κεντρί της τὰ ἔντομα πεθαίνουν. Ποῦ ὅμως ἐσπούδασε τὴν ἔντομολογίαν καὶ τὴ χειρουργικὴν γιὰ τὴν λεπτὴν αὐτὴν ἐγχείρησιν, τὴν τόσο δύσκολην, ἡ σφήκα; Τὸ πρᾶγμα ἐξηγεῖται, λέγει ὁ Bergson, ὡς ἑξῆς: μεταξὺ τῆς σφήκας καὶ τοῦ θύματός της ὑπάρχει μιὰ συμπαθία, κατὰ τὴν ἐτυμολογικὴν σημασίαν τῆς λέξεως. Ὑπάρχει δηλαδὴ σ' αὐτὰ κοινὴ ἡ αἰσθητικότης καὶ χάρις σ' αὐτὴν ἡ σφήκα διαισθάνεται τὴν ὀργανικὴν σύστασιν τοῦ θύματός της, ἀκριβῶς ὡς ἂν νὰ ἦτο στὸ ἐσωτερικόν του. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἄρα δὲν ἔχομε δυὸ ξεχωριστοὺς ὀργανισμούς, ἀλλὰ μιὰν ἀληθινὴν σύγχυσιν τῆς αἰσθητικότητος τοῦ ἑνὸς μὲ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἄλλου, σύγχυσιν ποῦ τὴν ἐπιτιγχάνει τὸ θαῦμα τοῦ ἐνστικτοῦ. "Ἄς ἔλθωμε τώρα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχολογίαν, γιὰ νὰ πιστοποιήσωμε τὸ πρᾶγμα συγκεκριμένον. "Οἱ οἱ ἔχομε δοκιμάσει τὸ περίεργον αὐτὸ φαινόμενον, ποῦ ἡ ψυχολογία ὀνομάζει ἀσυνείδητον ἔλξιν καὶ ἀσυνείδητον ἄπωσην. "Όταν γιὰ πρώτη φορὰ δοῦμε ἕνα ἄνθρωπον, πολλὰ φορὰς δοκιμάζομεν ἕνα παράδοξον συναίσθημα· αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος μᾶς τραβᾷ τὸν συμπαθοῦμε χωρὶς νὰ τὸν ξέρωμε· εἴμεθα βέβαιοι γιὰ τὰ εὐγενῆ του αἰσθήματα, γιὰ τὸν εὐθὺν του χαρακτήρα. Αὐτὴ εἶνε ἡ ἀσυνείδητη ἔλξις. "Αντίθετα ἀσυνείδητη ἄπωση εἶνε ἡ ἀντιπάθεια, τὴν ὅποιαν αἰσθανόμεθα πρὸς ἕνα ἄνθρωπον ποῦ πρῶτη φορὰ ἀντικρούζομε, ἂν καὶ ἔχομε πολλὰς φορὰς λόγους νὰ ἐγγνωμονοῦμε τὸν ἄνθρωπον αὐτόν· φανταζόμεθα ὅτι ἔχει χυδαίαν ψυχὴν, πανοῦργον καὶ πρόστυχον χαρακτήρα. Καὶ τὸ περίεργον εἶνε ὅτι σπανίως ἀπατώμεθα εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς τὸ μέλλον ἐπιθεβαιώνει κατηγορηματικὰ τὶς προβλέψεις μας. Εἰς τὰ φαινόμενα τῆς ἀσυνείδητης ἔλξεως ἡ ψυχολογία κάποτε κατατάσσει καὶ τὸν ἕρωτα ὡς μερικὰς φορὰς τὸ μῖσος εἰς τὴν ἀρχικὴν του γένεσιν στὰ φαινόμενα τῆς ἀσυνείδητης ἀπώσεως. Νά! λοιπὸν τὸ ἐνστικτόν. Διαισθανόμεθα τὸν χαρακτήρα ἑνὸς ἀνθρώπου χάρις τὸ ἐνστικτόν, τὸ ὅποιο συγγείει τὴν ἰδικήν μας ἐνέργειαν μὲ τὴν αἰσθητικότητα ἑνὸς ἄλλου καὶ μᾶς ἀποκαλύπτει τὸν χαρακτήρα του. "Ἐνα ἄλλο ἀκόμη παράδειγμα σχετικόν. "Ἡ μεγαλοφυΐα εἶνε ἕνα ἐνστικτόν· ὁ Σαίξπηρ, ὁ Ρακίνας, ὁ Μολιέρου, ὁ Δοστογιέφσκυ μᾶς ἔδωκαν εἰκόνας πιστὰς τὸσων χαρακτήρων ἐγκληματικῶν πῶς! ἔζησαν τὴν ζωὴν των; Βεβαίως ὄχι. "Ἄλλὰ χάρις εἰς τὴν συμπάθειαν τοῦ ἐνστικτοῦ διέγνωσαν ὅλες τὶς λεπτομέρειαι αὐτῶν τῶν φοβερῶν ἀλλὰ καὶ τὸσων ἀληθινῶν χαρακτήρων!

Τὸ ἐνστικτόν λοιπὸν εἶνε ἀναντιρρήτως πνεῦμα.

Ἐάν τώρα συγκρίνωμεν ἔνστικτο καὶ διάνοια, θὰ παρατηρήσωμε τίς ἐξῆς σπουδαιότατες διαφορές: 1ο Ἡ διάνοια ἐπιτυγχάνει τοὺς σκοποὺς τῆς μὲ μέσα τεχνητά· ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ὀνομάζεται homo sapiens, ἀλλὰ homo faber! Ἐντίθετα τὰ ὄργανα, τὰ μέσα τοῦ ἔνστικτου εἶνε φυσικά! 2ο Ἡ μὲ τὴν διάνοια γνῶσις ἀναφέρεται σ' ἓ ν α μόνον ἀντικείμενο ἢ ἀκριβέστερα σ' ἓνα μόνον μέρους τοῦ ἀντικειμένου, γιὰ τὴν διάνοια τεμαχίζει τὴν πραγματικότητα. Ἐντίθετα ἡ μὲ τὸ ἔνστικτο γνῶσις εἶνε γενικὴ καὶ πλήρης. Καὶ 3ο Ἡ διάνοια γνωρίζει τὴν ἐπιφάνεια—τὴν ἐπιπολὴ τῶν πραγμάτων, γιὰ τὸ μόνον τίς σχέσεις τῶν ἀντιλαμβάνεται· Ἐντίθετα τὸ ἔνστικτο γνωρίζει τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ, δρᾷ τὸ ἐσωτερικὸ τῶν, τὴν οὐσίαν τῶν. Γι' αὐτὸ ἡ μὲ τὴν διάνοια γνῶσις εἶνε πλατεῖα σ' ἔκ τ α σ η, ἐν ᾧ ἡ μὲ τὸ ἔνστικτο εἶνε μεγάλη σ' ἐ β ἰ θ ο ς!

Ἐκ τῶν μεταξὺ ἔνστικτου καὶ διανοίας διαφορῶν αὐτῶν προκύπτει σαφῶς ὅτι: ἂν ἡ διάνοια δὲν εἶνε ἱκανὴ νὰ ἀντιληφθῇ τὴν ζωὴν, τὸ ἔνστικτο μὲ τὰ ἀξιοθαύμαστα πλεονεκτήματά του, πρέπει νὰ εἶνε σὲ θέση νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν ζωὴν! Γιὰ τὴν ἔνστικτο γνῶσις ἡ ἐνέργεια ἐσωτερικεύεται εὐθὺς σὲ συνείδηση, τὸ ἔνστικτο ζῆ τὴν ἐνέργειάν του, ἡ ὁποία ἐξωτερικεύεται σὲ δύναμι, δύναμι γενεσιουργό, ζωὴ. Εἶνε τώρα ἄρα γε δυνατόν ν' ἀποκαλύψῃ τὸ ἔνστικτο καὶ σὲ μᾶς τῆς ζωῆς τὸ τόσο πολὺτιμο αὐτὸ μυστικόν; Πῶς ὄχι; Ἄπαντ' ὁ Bergson. Δὲν ἔχουμε πολλὰ φορὰς συνείδηση τῶν ἔνστικτων μας; Τὸ ἔνστικτο εἶνε ὄψη, τάση ἀλλὰ τάση ὄχι τυφλή. Ἐποδεικνύει ὅτι ὑπάρχει στὸν ἄνθρωπον ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργικότης, ἡ ὁποία εἶνε ἐνέργεια ἔνστικτώδης μὲν ἀλλὰ καὶ συνειδητὴ! Ὁ καλλιτέχνης εἶνε σ' ἂν νὰ ζῆ τὴν ἔμπνευσίν του, τόσο καλὰ κατέχει τὸ περιεχόμενό της. Μεταφέρεται μέσα στὴν ἐνδόμυχη οὐσίαν τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐμπνεύσεώς του μὲ ἓνα εἶδος συμπάθησις. Γνωρίζει ἐκ τῶν ἔσω καὶ τελείως. Βέβαια ἡ αἰσθητικὴ αὐτὴ γνῶσις εἶνε ἀτομικὴ· ἀλλ' εἶνε δυνατόν μὲ ἐπανειλημμένες προσπάθειες νὰ ἐπιτύχωμε γνῶσις τῆς αὐτῆς οὐσίας μὲ τὴν Τέχνην, ἀλλὰ ποῦ θὰ ἔχη ἀντικείμενο ὄχι μίαν ὠρισμένην ἀτομικότητα, ἀλλὰ τὴν ζωὴν ἐν γένει!

Ἡ γνῶσις αὐτὴ εἶνε ἐκείνη τὴν ὁποίαν ὁ Bergson ὀνομάζει: intuition· ὁ ὄρος ἐξελληνίζεται ἐνόραση ἢ διαίσθησις. Ἐνόραση εἶνε τὸ ἔνστικτο, ποῦ ἔλαβε συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του, ποῦ καταναγίσθηκε ἀπὸ τὸ φῶς τῆς σκέψεως! Ἡ ἐνόραση εἶνε κατὰ τὸν Bergson ἡ μόνη ὁδὸς τῆς Γνώσεως, ἡ ὁποία φέρει

πρὸς τὴν Ἀλήθεια τὴν πιστὴ καὶ ἀναντίρρητη. Μᾶς δίνει δὲ ὁ ἴδιος τὸν τρόπο καὶ τοὺς καρποὺς αὐτῆς τῆς νέας γνωσιολογικῆς μεθόδου του : ἄς συγκεντρωθοῦμε, λέγει, πάνω σ' ὅ,τι ἔχομε ὅλως διόλου ἄσχετο ἀπὸ τὴν ἐξωτερικότητα, ποῦ τὴν διαρρέει ἡ διάνοια· ἄς ζητήσωμε στὰ βάθη τῆς προσωπικότητός μας τὸ σημεῖο ἐκεῖνο, στὸ ὁποῖο θὰ εἴμεθα ὅσο τὸ δυνατό πλησιέστερα πρὸς τὴν ἐνδόμυχη ζωὴ μας. Ἔτσι θὰ ἐγκαταλείψωμε γιὰ πάντα τὸν χῶρο, θὰ βυθισθοῦμε στὴ διάρκεια (dans la durée) ὅπου ἕνα πάντοτε ὁδεῖον παρελθὸν πλατύνεται συνεχῶς μὲ τὴν συρροὴ ἑνὸς παρόντος ἀδιάκοπα νέου. Τότε θὰ παρατηρήσωμε ὅτι ἡ βούλησί μας τείνεται — τεντώνεται ἰσχυρότατα γιὰ νὰ συγκεντρώσῃ τὴν προσωπικότητά μας· νὰ δράξῃ τὸ παρελθὸν μας ποῦ ὀλοένα ἐξαλείφεται καὶ νὰ τὸ ρίξῃ συμπαγῆ καὶ ἀδιαίρετο μέσα στὸ παρόν, ποῦ αὐτὸ τὸ ἴδιο παρελθὸν καθὼς θὰ ριχθῇ θὰ τὸ δημιουργήσῃ. Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸ θὰ λάβωμε συνείδηση (μὲ τὴν ἐνόραση βέβαια) τῆς πνευματικότητός μας (de notre spiritualité). Ὅ,τι τὴν χαρακτηρίζει εἶνε τὸ τέντωμα αὐτό, la tension, ὁ τόνος — ὅπως ἔλεγαν στὴν ἴδια περίπτωσι οἱ Στωϊκοὶ τῆς ἀρχαιότητος. Ἐπειτα ἄς ἀκολουθήσωμε τὴν ἀντίθετην ὁδὸν· ἄς πέσωμε στὴν ἀπόλυτη παθητικότητα, ὅπου οὔτε μνήμη οὔτε βούλησι λειτουργεῖ. Ἐὰν ἀπομακρυνθοῦμε τότε εὐθὺς ἀπὸ τὴν διάρκεια καὶ θὰ περιορισθοῦμε στὸν χῶρον — στὸ διάστημα. Τίποτε δὲν θὰ αἰσθανώμεθα παρὰ ἕνα στιγμιαῖον παρόν ποῦ πεθαίνει καὶ ἀναγεννιέται ἐπ' ἄπειρον. Αὐτὴ εἶνε ἡ ὑλικότης (la matérialité). Ὅ,τι τὴν χαρακτηρίζει εἶνε ἡ χαλάρωσις — la détente, ἡ ὁποία ἐπιφέρει τὴν διάτασι καὶ τὴν ἔκτασι. Κατ' οὐσίαν ἄρα : πνευματικότης καὶ ὑλικότης δὲν εἶνε ὑπάρξεις οὐσιῶν διαφορῶν ἀλλὰ διάφορες φάσεις, διάφορες διευθύνσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὄντοτης : τοῦ πνεύματος, ποῦ χαλαρούμενο δίνει ὑπαρξὴ στὴν ὕλη· ὕλη δὲν εἶνε παρὰ πνεῦμα χαλαρωμένο !

Στὰ φιλοσοφήματα αὐτὰ καταφαίνεται σαφέστατα ὁ μυστικισμὸς καὶ ὁ πανθεῖσμός τοῦ Bergson. Εἶνε πανθεῖστος ὁ Bergson γιὰτὶ διαβλέπει παντοῦ αὐτὴν τὴν ἔντασι καὶ τὴν χαλάρωσι τοῦ πνεύματος — τῆς θεότητος. Ὁ μυστικισμὸς του ἔξ ἄλλου ἐκδηλώνεται στὴ γνωσιολογικὴ του μέθοδο, στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο δρᾷται τις ἀλήθειες μὲ τὴν intuition του !

Ἄς δοῦμε τώρα : τί νὰ ἀποκάλυψε ἄρα γε περὶ τῆς ζωῆς τὸ ἐνσυνείδητο αὐτὸ ἐνστικτο, ἡ διαίσησι — στὸν Bergson ; Στὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ φιλόσοφος μας

εκφράζεται με ἀλληγορίες, με εἰκόνες. Καί εἶνε πολὺ φυσικό. Οἱ εἰκόνες μιλοῦν ἀπ' εὐθείας στοὺ πνεῦμά μας, δὲν παραμορφώνονται μὲ τὰ λογικὰ μέσα—τις ἔννοιες τῆς διάνοιάς μας καί ἔτσι μᾶς μεταγγίζουν τὴν πραγματικότητα ζωντανὴ καὶ γνήσια. "Ὅχι νεκρή, ὄχι τεμαχισμένη, ὄχι κίβδηλη—ὅπως μᾶς τὴν παρουσιάζουν οἱ συλλογισμοί.

Νὰ μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐπιτυχέστερες καὶ παραστατικώτερες εἰκόνες τοῦ Bergson.

Ὁδαιωδέστατο φιλοσόφημα τοῦ Μπερξονισμοῦ εἶνε ἡ νεογόνος δύναμη τοῦ χρόνου. Ἡ ζωὴ εἶνε ἐvolution — ἐξέλιξη, ἀλλ' ἐξέλιξη δημιουργός — ἐvolution créatrice, ἡ ὁποία δηλαδὴ γεννᾷ τὸ νέον διαρκῶς καὶ ἀπρόβλεπτα. "Ὅπως ἀκριβῶς μιὰ δίδυμα, ἡ ὁποία ἔπαθεν ἔκρηξη καὶ ἐκομματιάσθηκε σὲ μικρότατα τεμάχια· τὰ τεμάχια αὐτὰ ἄς φαντασθοῦμεν ὅτι ἦταν κι' αὐτὰ εἶδος δίδυμων καὶ μοιράσθησαν σ' ἄλλα μικρότερα, ποῦ ἔπαθαν ἔκρηξη κι' αὐτὰ μὲ τὴ σειρὰ τῶν κ. ο. κ. ἐπ' ἄπειρο. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, χάρις στὴν δημιουργὸν ἐξέλιξη τῆς ζωῆς εἶδαν τὸ φῶς τὰ ἀναρίθμητα εἶδη τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ἐπήγασαν ὅλα ἀπὸ ἓναν ἀρχικὸ πυρῆνα, τὸν ὁποῖον ὁ Bergson ὀνομάζει élan vital. Αὐτὸ τὸ élan vital ὁ Γάλλος φιλόσοφος τὸ παρομοιάζει πρὸς τὸν ἄνεμον, ὅταν πνέῃ σ' ἓνα σταυροδρόμι, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀρχίζουν δρόμοι πολλοί. "Ὅσοι δρόμοι ὑπάρχουν, τόσα καὶ ρεύματα ἀέρος σχηματίζονται· μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι στὰ μικρὰ στενὰ εὐκόλα τὸ ρεῦμα ἐξαντλεῖται, ἐν ᾧ σὲ δυὸ-τρία μεγάλα τὸ ρεῦμα ἰσχυρὸ τραβᾷ ἀκάθεκτα ἐμπρός. "Ἔτσι καὶ τὸ élan vital αὐτὸ ἔλαβε κατ' ἀρχάς πολλὰς κατευθύνσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὅμως δύο ἢ τρεῖς ἀπέμειναν οἱ σημαντικώτερες· καὶ ἀπ' αὐτὰς μία, αὐτὴ ποῦ φέρνει ἀνάμεσα ἀπ' τὰ σπονδυλωτὰ στὸν ἄνθρωπο, ὑπῆρξεν ἀρκετὰ πλατειά, καὶ ἔτσι ἄφηκε νὰ περάσῃ ἀπὸ μέσα τῆς ἡ μεγάλης πνοῆς τῆς Ζωῆς. Ἡ παρομοίωση τῆς δίδυδος καὶ τῶν ρευμάτων τοῦ ἀέρος μᾶς δίνει νὰ ἐννοήσωμε πῶς ἐξηγεῖ τὸν κόσμον ὁ Bergson. Ἡ δίδυμα ξεσπᾷ γιὰ δυὸ λόγους: α) ἐξ αἰτίας τῆς ἐκρηκτικῆς δυνάμεως τῆς πυρίτιδος, τὴν ὁποίαν περικλείνει· καὶ β) ἔνεκα τῆς ἀντιτάσεως τοῦ μεταλλίου.

Τὸ ἴδιο πρᾶγμα συμβαίνει καὶ μὲ τὸν τεμαχισμό τῆς ζωῆς σ' ἄτομα καὶ εἶδη πολυάριθμα. Ἡ ἐκρηξὴ τῆς ὀφείλεται σὲ δυὸ αἰτίες: α) στὴν ἀντίσταση τῆς ὕλης· καὶ β') στὴν ἀσταθῆ ἰσορροπία τῶν τάσεων, τὶς ὁποῖες ἐγκλείνει μέσα τῆς ἡ ζωῆς. Τὸ élan vital λοιπόν, γεμᾶτο ἀπὸ τάσεις πρὸς πολυάριθμες καὶ πολυποικίλες διευθύνσεις, βρῖσκει στὴν ἐκτύλιξί του ἀντίπαλο τὴν ἄμορφην ὕλη, ἡ

ὅποια τοῦ ἀντιστέκεται, ἢ ὅποια τοῦ κλείνει τὸν δρόμο. Ἐπαράλλακτα καθὼς τὸ κῶμα ποῦ ὑψώνεται καὶ ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴν καθοδικὴν κίνησιν τοῦ νεροῦ. Στὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐπιφανείας του τὸ ρεῦμα σταματᾷ ἀπ' τὴν ἀντίρροπον δύναμιν τῆς ὕλης με συστροφὴν ἀνεμοστρόβιλου. Σ' ἓνα σημεῖο μονάχα κατορθώνει καὶ περνᾷ, σφύροντας μαζύ του τὸ ἐμπόδιον, τὸ ὁποῖον στὸ ἐξῆς θὰ βαραινῆ μὲν τὸ βῆμά του ἀλλὰ δὲν θὰ τὸ σταματᾷ. Στὸ σημεῖον αὐτὸ βρίσκεται ἡ ἀνθρωπότης· ἐξ οὗ καὶ ἡ προνομιούχος θέσις τῆς στὸ σύμπαν. Μόνη ἡ ὕλη, ποῦ σέρνει μαζύ του τὸ κῶμα αὐτὸ τῆς συνειδήσεως — τῆς ζωῆς, τὴν χωρίζει σὲ ἀτομικότητες. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο δημιουργοῦνται οἱ ψυχές, οἱ ὁποῖες τίποτα ἄλλο δὲν εἶνε παρὰ τὰ μικρὰ ἐκεῖνα ρεύματα, σὰ ὅποια μοιράζεται ὁ μέγας ποταμὸς τῆς ζωῆς, ποῦ ῥεεῖ ἀναμέσον τοῦ σώματος τῆς ἀνθρωπότητος !...

Καὶ διὰ τὰ τελειώνωμεν νά! ὁ ὄρισμός τῆς ζωῆς : *La vie est la conscience lancée à travers la matière !* εἶνε ἡ συνείδησις ποῦ ῥίχνεται ἀναμέσον τῆς ὕλης. Ὁ δὲ σκοπὸς τῆς ὁ ἀπώτερος ; Ἐπιούστατα : νὰ ἐλευθερωθῆ ἀπὸ τὴν καταθλιπτικὴν πίεσιν τῆς ὕλης, ν' ἀποσειση τὸν ζυγὸν τῆς ἀναγκαιότητος, ν' ἀπαστραφῆ ἀπὸ ἐλευθερίαν, ἢ ὅποια εἶνε αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ πνεύματος — τοῦ ὄλου — τῆς θεότητος !

Αὐτὴ, Κυρίες καὶ Κύριοι, εἶνε στίς γενικές — γενικώτατες γραμμές τῆς ἡ φιλοσοφίας τοῦ Henri Bergson. Ἐκὸμη καὶ στὴν σύντομον αὐτὴν περίληψιν ποῦ σᾶς ἔδωκα τῆς νέας καὶ πρωτότυπης φιλοσοφίας αὐτῆς, ὑποθέτω κάλλιστα ὅτι μπορεῖτε νὰ ἐκτιμήσετε τὸ βάθος τῶν φιλοσοφημάτων τοῦ Bergson καὶ τὴν ποιήσιν τῶν ἀλληγοριῶν του. Ὁ Μπερξονισμὸς, καθὼς εὔστοχα ἐχαρκτηρίσθηκε, εἶνε μιὰ ἐπανάστασις στὴν φιλοσοφίαν, εἶνε μιὰ ἀνταρσία κατὰ τῶν κρατούντων ἀπ' αἰῶνων, κατὰ τῆς μεγάλης φιλοσοφικῆς παραδόσεως. Μᾶς ἀλλάσει αὐτὸν τὸν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι, μᾶς ἀνοίγει νέους ἀνεξερευνήτους ὁρίζοντας· βάζει τὴν φιλοσοφίαν σὲ στενωπὴν ἐπαφῆς μετὰ τὴν πλέον πρόσφατον προόδον τῆς Ἐπιστήμης καὶ τὴν ἀνακαινίζει ἐξ ὀλοκλήρου με εὔστοχίαν καὶ πρωτοτυπίαν ἀναμφισβήτητον.

Λυποῦμαι πολὺν γιὰ τὸν χρόνον δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐπεκταθῶ περισσότερο στὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς καὶ ἰδίως στὴν ἐξερευνήσιν τῶν πηγῶν τῆς, τῆς ἱστορικῆς τῆς προελεύσεως. Ἀπὸ μιὰ τέτοια διερεύνησιν θὰ ἐβλέπατε τί ὀφείλει ὁ Bergson στὸν Πανθεϊσμὸν τῶν Στωϊκῶν καὶ στὸν Μυστικισμὸν τῶν Νεοπλατωνι-

κῶν καὶ ἰδίως τοῦ Πλωτίνου. Τόσο στοὺς μὲν, ὅσο καὶ στοὺς δὲ ὁ Μπερξονισμὸς ὀφείλει πολλά, χωρὶς μὲ τοῦτο νὰ θέλω νὰ διαμφισθητήσω τὴν δροσιὰ τῆς πρωτοτυπίας του. Ἐπίσης τὰ στενὰ ὅρια μιᾶς ὀριαίας διαλέξεως δὲν ἐπιτρέπουν καὶ τὴν κριτικὴ διο-
νύχιση τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Bergson, ποῦ δὲν εἶνε βέβαια ἀκόμη πλήρες· γιατί, ὅπως προηγουμένως σᾶς εἶπα, λείπει ἡ Ἠθικὴ καὶ Αἰσθητικὴ τοῦ συστήματος, στίς ὁποῖες ἄσκηνα τώρα ἐργάζεται ὁ συμπαθὴς Γάλλος φιλόσοφος.

Ὁ Μπερξονισμὸς ἐπροκάλεσε καὶ προκαλεῖ ἀκόμη θύελλες στὴν διεθνή φιλοσοφικὴ κριτικὴ. Ὅπως εὐτύχησε νὰ ἔχη πολλοὺς καὶ διακεκριμένους ὁπαδοὺς, ἔτσι ἐπολεμήθηκε καὶ ἀπὸ πολλοὺς καὶ φανατικοὺς ἀντιπάλους, ὅπως ὁ Fouillée, ὁ Berthelot καὶ ἰδίως ὁ ἀντισημίτης Julien Benda, ὁ βιαιότερος ἀντίπαλος τοῦ Bergson. Ἐχει βέβαια καὶ τὰ τρωτά του ὁ Μπερξονισμὸς, ὅπως ἐξ ἄλλου κάθε φιλοσοφικὸ σύστημα. Ὁ Πανθεϊσμὸς του λ. χ. εἶνε ἀμφισπητήσιμος· ὁ William James μὲ ἰσχυρότατα ἐπιχειρήματα ἐπολέμησε τὸν Πανθεϊσμὸ τοῦ Ἐγγέλου· τὰ ἴδια θὰ ἠμποροῦσεν εὐκόλα νὰ προβάλῃ κανεὶς καὶ κατὰ τῆς πανθειστικῆς μεταφυσικῆς τοῦ Bergson. Ἐπειτα ἡ κοσμολογία τοῦ Bergson ἔχει στὴ βάση της κατὰ τὸ ἀνεξήγητον· ἡ ὕλη δὲν εἶνε παρὰ πνεῦμα, λέγει ὁ φιλόσοφος μας, καὶ ὅμως τὸ πνεῦμα πολεμεῖ τὴν ὕλη· τὸ πνεῦμα ἐχαλαρώθη καὶ ἔδωκεν ὑπαρξὴ στὴν ὕλη· δὲν ἐξηγεῖται ὅμως γιατί νὰ δημιουργήσῃ τὸ πνεῦμα τὸν φοβερὸν αὐτὸν ἀντίπαλό του. Κατόπιν ἡ ὁδὸς τῆς γνώσεως, ἡ τόσο μυστικιστικὴ τοῦ Bergson δὲν φαίνεται ὅσον πιστεῖται ἀσφαλῆς. Ὅσον καὶ ἂν ὀχυρωθοῦμε στὴν intuition δὲν θὰ ἀποφύγομε τῆς διανοίας τὶς πλεξάντες. Τελείως ἄμμεσα ἀδεδομένα τῆς συνειδήσεως εἶνε ἀδύνατο νὰ ἐπιτύχωμε. Γιατὶ μόλις πλησιάσουν στὸ κατῶφλι τῆς συνειδήσεως οἱ ἀποκαλύψεις τῆς intuition, εὐθὺς ἡ διάνοια προσηλωμένη ἀπάνω των θὰ τὶς παραμορφώσῃ μὲ τὶς ἐννοίαις της!

Ὅπως δὴποτε ὅμως οἱ ἀδυναμίαι αὐτὲς δὲν ἠμποροῦν νὰ σκεπιάσουν τὸν πραγματικὸ θησαυρὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Bergson. Μερικὰ ἀπὸ τὰ φιλοσοφήματά του ὅπως π. χ. οἱ περὶ χρόνον καὶ χώρου ἰδέαι, οἱ θεωρίαι περὶ συνειδήσεως καὶ ἐλευθεροβουλίας, τὰ διδάγματα περὶ διανοίας καὶ ἐνστίκτου κ. τ. τ. πρέπει νὰ θεωρηθοῦν πολὺτιμα ἀποκτήματα τῆς σύγχρονῆς μας φιλοσοφίας, τῆς ὁποίας ὁ Bergson εἶνε ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ εὐνοοῦμενους ἱεροφάντες!

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΗΒΟΥ ΔΕΛΒΟΥ : ΠΟΙΗΜΑΤΑ—ΑΘΗΝΑΙ 1923

Στήν ἐμφάνισή του κράτησα σόφρονα ἐπιφύλαξη. Τώρα κι ἂν οἱ στίχοι του ἀναδίνουνε ποιητικό ἄρωμα, δὲ φταίει κανεὶς κι ἂν τυχὸν μὲ ὄλη τὴν καλὴ θέληση, δὲν αἰσθάνεται τίποτε. Ἡ ἀτύχαιρα εἶναι κορεσμένη καὶ συνήθισε ἢ ἀσφρησὶ μας στὶς δυνατὲς εὐωδιὰς τῶν Παλαμικῶν πλούσιων ἀνθρώπων.

Ἄλλὰ τότε θαρρῶ νεώτατο· πῶς κατορθώων νὰ στιχουργῆ ὅλα αὐτά; Ἡ ἀθρόα παραγωγή του μὲ φοβίζει. Δὲν πιστεύω σὲ ἰσχυρὸ ἄλγαντο ποῦ θὰ τὸν πλησιάζε στήν ἔγνοια τῆς μεγαλοφυΐας, γιατί πῶς θὰ ξηγόταν ἡ δουλική του μίμηση; Μόνη λοιπὸν κτηνότητι ἢ νεανικὴ του ἀπειρία. Ὅμως χρειάζεται, αὐτοπεριουλλογή.

Ἐνότητι στὸ βιβλίον δὲν ὑπάρχει. Πυξίδα του κι ὁ ἴδιος ἔχει τοῦ Λατίνου τῆ φράση. «*Homio sum et nihil humani a me alieno puto.*» Ἐρωτας, Φυσιολατρεία, Ρομαντισμός, γὰ νὰ περιοριστῶ μόνο στὰ κυριώτερα, καὶ ποῦ μὲ ἄλλα μαζί συγκρίζονται μὲ ἀχαρακτήριστη σταθερότητα.

Ἡ στιχουργία του ἀρκετὰ καλὴ ὄχι ἄριστη. Αὐτὸ προδίνεται ὅπου δοκιμάζει μορφὴ σονέτου. Ἴσως, ἂν κατόρθωνε αὐτό, ν' ἀναγνωρίζοταν μὲ τὴν τεχνικὴ του προσπάθεια καὶ ἡ οὐσία του. Ὅμως αὐτὸ ἀκριβῶς τοῦ λείπει, καὶ διακρίνης μιὰ ψευτοδιάθεση κι ἀνειλικρίνεια στήν ἔμνευσή του, τὴν ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸν Παλαμά, ποῦ ἀντίς ὁμως ν' ἀποδόση καλὸ ἔργο, θυμίζει Παρὰ σχισμὸ.

Τέλος ὑπάρχουσι καλὰ ποιήματα. Ἡ ἀρχὴ ἀπὸ τὸ «Πήλιο.» «Στὸν Ἄη Γιάννη» «Βρέχει» «Παλαιοὶ Περίπατοι.» Κι ἀπὸ τὰ «Τραγουδάκια τῆς Δαλιδᾶς» τὰ μὲ ἀριθμὸ, 7, 17, καὶ μερικὰ ἄλλα, ποῦ ὑπόσχονται γιὰ τὸ μέλλον μαζί μὲ το νεαρὸ τῆς ἡλικίας του. Κ' ἐπειδὴ στολιζή σχεδὸν κάθε σελίδα μὲ γνωμικὰ θᾶθελα νὰ τοῦ ὑπενθυμίσω τὸ Θουκιδίδη: Φιλοκαλοῦμεν μὲ τ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας.

ΧΡΗΣΤΟΥ ΛΕΒΑΝΤΑ : ΣΤΟ ΜΕΘΥΣΙ ΤΟΥ ΠΟΝΟΥ— ΑΘΗΝΑΙ 1923

Ἐπαινος ἢ κατηγορία δὲ θῆχανε ἰσορροπία εὐσταθὴ γιὰ μ' ἓνα λιγοσέλιδο βιβλιαράκι δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ μορφώση γενικότητα κρίσεως γιὰ νέο συγγραφέα. Ὅμως θέλω νὰ παρατηρήσω πῶς διήγημα δὲν εἶναι οἱ πεζοὶς του σελίδες. Στεροῦνται πλοκῆς κ' ἐνὸς ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου. Εἶναι κάποιες ψυχολογικὲς στιγμὲς παρουσιασμένες ὄχι πρωτότυπα οὔτε μὲ τίποτε ἐξαιρετικότητα ὕφους.

ΜΙΧΑΗΛ Γ. ΠΕΤΡΙΔΗ : ΕΞΑΣΤΙΧΑ—ΑΘΗΝΑ 1923

Δυστυχῶς δὲν ἔχω παρακολουθήση, σχεδὸν τίποτε ἀπὸ τὴν πολυσχιδῆ του ἐργασία τὴν ἀναγγελμένη στὴ στερνὴ σελίδα τοῦ βιβλίου του. Ἔτσι θὰ μόρφωνε κανεὶς μιὰ γνώμη τουλάχιστο γιὰ τὴ σκέψη του.

Τὸ μικρὸ του βιβλιαράκι δὲν ὑπόσχεται πολλὰ. Δὲν προσφέρει σχεδὸν τίποτε. Σὲ γνωστὰ θέματα ξανατραγουδεῖ, χωρὶς τὴν ἀπόλυτη τελειότητα

της μορφής που πρέπει ν' απαιτήσουμε από ένα ώριμο τεχνίτη και για ένα εξάστιχο.

Ὡς διάθεση ζωγραφική. Κάπου ρομαντική, κάπου ήθογραφική. Κ' ἐδώ πετυχαίνει ἀρκετά καλά, κ' είναι τὰ μόνα που μᾶς ικανοποιούν. Ἄλλὰ ὁ ἱερός του πατριωτισμὸς τὸν παρασέρνει σὲ κοινωνολογίες ἀρθρογραφικῆς.

ΕΙΡΗΝΗΣ ΔΕΝΔΡΙΝΟΥ : ΕΞΑΓΝΙΣΜΟΣ— ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, ΓΡΑΜΜΑΤΑ 1923

Ὅταν ἐπιχειροῦμε σὲ γνωστά πράματα νέα παραγωγή, τὸ ζήτημα στὸ βάθος, τὸ θεωρῶ δυσκολώτερο, παρά ἂν τὴ δοκιμὴ μας, τὴν διενεργούσαμε σὲ ἀτομικὴ μας πρωτοτυπία. Κινδυνεύουμε στὴν πρώτη περίπτωσι νὰ ἐπαναλάβουμε γνωστά πράματα δίχως τὸ κέρδος νέων ἀπόψεων, συνέπειαι τοῦ προσωπικοῦ μας ὕψους. Τὸ ὕψος αὐτὸ λείπει ἀπὸ τὴ σεβαστὴ Κερκυραία λογία, που μολαταῦτα σεβώμαστε πάντοτε τὴν ἐργασία της κ' ἐχτιμοῦμε τὴν προσπάθειά της.

Στὸ διήγημά της ἡ χωρὶς βαθειὰ ψυχολογία ἀναπαράστασι, κοινῶν εἰκότων κ' ἀσχολιῶν τῆς καθημερινῆς ζωῆς, καὶ οἱ συμπτωματοικὸι ἀλλεπάλληλοι θάνατοι που διευκολύνουσι τὴν ὑπολογισμένη τελικὴ λύσι δὲ μᾶς ικανοποιούσι. Στὸ τεχνικὸ μέρος θυμίζει τὸ λεχτικὸ τοῦ Κ. Θεοτόκη, ἀλλὰ στερεῖται τῆς ἀπλῆς ποιητικότητος τοῦ «Κατάδικου».

ΑΡΙΣΤΟΥ ΚΑΜΠΑΝΗ : ΝΑΟΙ ΚΑΙ ΤΑΦΟΙ— ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, ΓΡΑΜΜΑΤΑ 1923

Ὅσοι τυχόνμῳλησαν γιὰ τὸ διδαχτικὸ σκοπὸ τοῦ βιβλίου ἀπατήθησαν ἀπὸ τὴν ἐπικαιριότητα τῆς ἐκδόσεως του. Μὲ τὴν ἀνακάλυψιν ἑνὸς τάφου Φαραῶ, κατὰκλυσαν τὰ βιβλιοπωλεῖα, πλουσιώτατοι εἰκονογραφημένοι τόμοι κυρίως ἀγγλικοί, ἀναφερόμενοι στὸν Τοῦτ-ἄνχ-Ἀμμών, τὴν ἐποχὴ του, καὶ θρησκείαι τῶν Ἀρχαίων Αἰγυπτίων.

Ἄλλ' ὅμως, ὁ κ. Ἀριστὸς Καμπάνης δὲ θέλησε νὰ τυπώσῃ ὁδηγὸ χρήσιμοι τοῦς περιηγητῆς κ' ἐπισκέπτες οὔτε πάλι νὰ δώσῃ μαθήματα Αἰγυπτιολόγου. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ, μικρὴ, πολὺ μικρὴ, θᾶτανε ἡ συμβολὴ του. Θέλησε νὰ δώσῃ τὴν ἐκφραση τοῦ λυρικοῦ Ἐγὼ του, ταξιδεύοντάς το στὴν ποίησι τῶν ἐρειπίων καὶ τάφων τῆς Κοιλιάδας τῶν Βασιλεῶν. Κι ἀπὸ τὴν ἀποψη τούτῃ ὑψώνεται στὴ δημιουργίαν που ἀποβλέπει ἡ Τέχνη τοῦ Λόγου.

Ἀναλογίζομαι κάποτε μὲ τὴν ἀφάνταστη καταστροφῆ, που ζαιτίας τοῦ πολιτικοῦ μας διχασμοῦ μᾶς συνέβη, ἀναλογίζομαι καὶ μερικοῦς αὐτοκαταστραμένους. Μελᾶς, Χόρν, Καμπάνης. Ἀντιπροσωπεύουν μιὰ θλιβερῆ τριάδα διανοητικῶν ἀνθρώπων, ἀπὸ τοῦς ὁποίους περιμένε κανεὶς θετικὴ ἐργασία δημιουργίας κὶ ὄχι ἀρθρογραφήματα, που ἐξάπτουσι πάθη καὶ διαιωνίζουσι μίση, γεμάτα δημοσιογραφικὴ κοπρολογία! Λυποῦμαι ἐξαιρετικά, μὰ θαρᾶλλέα τονίζω τὴ γνώμη μου, πὼς ὁ πολιτικὸς φανατισμὸς κὶ ἡ κομματικὴ βαράθρωσι, ὀξειδώνουν καὶ τὸν πολῦτιμο μέταλλο χαρακτῆρα. Ἔτσι στὸ βιβλίον αὐτό, που διαβάζεται εὐχάριστα, μολοντι ὑπάρχουσι γλαφυρῆς σελίδες, μολοντι διανθίζεται ποιητικὰ ἀπὸ τὴν ποιητικὴν φυσιολατρικὴν ἰδιοσυγκρασίαν τοῦ κ. Ἀρ. Καμπάνη, τὸ δημοσιογραφικὸν ἐφήμερον, ἄφησε στὶς σελίδες του τὴ σφραγίδα του.

ΣΩΤΗΡΗ ΣΚΙΠΗ : ΠΡΟΤΟΥ Ν' ΑΡΑΞΟΥΜΕ.—ΑΘΗΝΑ 1924

Ὁ ποιητὴς δὲν προσφέρει τίποτε νέο, ἀλλὰ δρέπει τ' ἄνθη τοῦ κήπου του πού σὲ ὀλίγηρῃ τῇ ζωῇ του καλλιεργούσε. Κι ἀνακαλύπτει κανεὶς ὅλα τὰ μοτίβα τοῦ πολύμορφου ἔργου του. Εἶναι ἡ μικρογραφία τοῦ ποιητικοῦ του Ἐγώ, σὲ σημεῖο πού ἀπατάται κανεὶς, πέρνωντας τὸ νέο αὐτὸ βιβλίον γιὰ ἀνθολογία του.

Ὅμως ξανακερδίζει μ' εὐκολία πιά τὸν ἀγῶνα σχεδὸν σὲ ὅλα του τὰ θέματα κ' ὑπάρχουνε μέσα ποιήματα λυρισμοῦ, ἀγὰν στὴν ἔμπνευση κι ἄξια ὑπογραφῆς ἀπὸ κάθε ἄλλο ἀληθινὸ τεχνίτη.

ΠΕΤΡΟΥ ΧΑΡΗ : Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΝΥΧΤΑ ΤΗΣ ΓΗΣ ΚΙ ἈΛΛΑ ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ 1924

Φραστικά, θυμίζει κάπου τὸ Βουτυρά δίχως νάχη τὴν ἀρρυθμιστὴ τεχνολογία του, κι οὔτε τὸν ψυχικὸ του κόσμον. Ἀλλὰ ξεχωρίζει μέσα στὴ σωρεία τῶν νέων διηγηματογράφων καὶ τὸ στρωμένο ὕψος του δὲν εἶναι ἡ μόνη τιμὴ του. Ἐχει ἄριστη περιγραφὴν εἰκόνα πρωτότυπη καὶ παράξενη παρομοίωση. Ὅλα αὐτὰ ὑπόσχονται μέλλον. Κι ἀπ' ὅλα του τὰ διηγήματα πρὸ πολὺ μὲ σταμάτησαν : «Μιά ἐπιγραφή» καὶ «Δυὸ ὄρες φιλία».

Κ. ΡΩΤΑ : ΤΟ ΕΝ ΟΛΗΓΗ ΙΕΡΟΝ ΘΗΡΙΟΝ.—ΑΘΗΝΑΙ 1924

Ἀπὸ τὴν ἀφέρωση καταλαβαίνει κανεὶς ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ φαντασία. Ὅχι φαινομενικὴ καὶ συγγραφικὰ μόνο στηριγμένη καθὼς ἓνα ἔργο τοῦ Μπενουά, μὰ ἐπιστημονικὰ ὑποθετικὴ, δημιουργικὸς τρόπος τοῦ H. G. Wells.

Τὸ βιβλίον γραμμμένο σὲ γλῶσσα καὶ ὕψος προροϊδικῆς ἐποχῆς, προδιαθέτει κακὰ. Κι ὅμως διαβάζεται. Καὶ τώρα στὴν οὐσία τοῦ ἔργου.

Ποιὸς ὁ λόγος τῆς ἀρχαίας τελειότητος τῶν Ἀθηναίων ; Ἡ πολιτικὴ τους ἄνθησι, πού κατῴρθωσε ὑποδουλώνοντας τοὺς σύμμαχους νὰ δημιουργήσῃ τὴν εὐημέρεια τῶν κυρίων. Νομοθετικὰ σημερον οἱ σκλάβοι ἀπαγορεύονται. Ἀκόμα ἡ ἠθικὴ μας δὲν τὸ ἐπιτρέπει. Ἄρα γε θὰ κατορθώσῃ ποτὲ ἡ ἀνθρωπότητα ν' ἀπαλλαγῇ τοὺς βαρύτετους μόχθους τοῦ ἀγῶνα τῆς ζωῆς, μέσο τῶν μηχανῶν πού ὀλοένα τελειοποιοῦνται ἢ ἐφευρίσκονται ; Ἡ ζωηρὴ φαντασία τοῦ ἀγνωστου αὐτοῦ νέου τοῦ πολὺ μορφωμένου, δημιουργεῖ μιὰ χώρα στὴν ὁποία ἡ μηχανικὴ παντοκρατορία, θεοποιεῖται. Κατακρίνει τὴ μεταφυσικὴ ἔρευνα πού δὲν τείνει οὔτε ἔχει σκοπὸ τὴ ζωικὴ εὐτυχία. Κι ὅμως ἀκόμα σὰ νὰ μὴ μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ξεχάσουμε ὀλοτελα ἂν ὄχι τὴ μεταφυσικὴ τοῦ Πλάτωνα, ὅμως τὴ νεώτερη ἀνάλογη κλίση ἀντιπροσωπευμένη ἀπὸ τοὺς Τζέϊμς καὶ Μπέρκσνες. Δὲν μποροῖ με δηλαδὴ νὸ δεχτοῦμε πὼς κάτι τὸ ἀσύμφορον στὴ ζωῇ, καὶ γέννημα πλάνης, ἀντέχει καὶ δαιωνίζεται στοὺς κατακλυσμοὺς τῶν ἐποχῶν. Γιατὶ λοιπὸν νὰ ὑπάρχει ; Καὶ τ' ὅτι ἀκριβῶς ὑπάρχει δὲν εἶναι δικαιολογία τοῦ ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη ; Κ' ἡ μεταφυσικὴ λοιπὸν φιλοσοφία ἔχει αἰτία τὴ δυαδικότητα τῆς ἀνθρώπινης μας ὑπόστασις. Ἀκόμα ἡ καταδίκη τῆς μουσικῆς κ' ἡ μὲ ρητορικὸ λυρισμὸ ὑπεράσπιση τῆς γνώμης του, γιὰ τὴν περιττότητα τῶν πλαστικῶν τεχνῶν. Συμφωνῶ βέβαια ὅτι ὁ Λόγος εἶναι τὸ τελειότερον ἔκφραστικὸ μέσο μας, ὅμως γιατί νὰ περιοριζώμαστε σ' αὐτό ; Ἡ ψυχὴ ἐνὸς γλύπτη ἢ ἐνὸς ζωγράφου δὲν θὰ γνωρίσῃ ποτὲ τὸ βανκάλισμα τῆς εὐτυ-

χίας, ἂν τυχόν τῆς ἀπαγορεύαμε τὴν πλαστικὴ καὶ γραφικὴ δημιουργία, κι οὔτε ἄλλως πὼς ἴσως θὰ κατώρθωναν κάτι νὰ ἐκφράσουν. Πῶς λοιπὸν θὰ ἱκανοποιούμαστε ὅλοι ; Ἀκόμα κι ἡ καταφορὰ του γιὰ τὰ βιβλία. Πῶς παραδέχεται ὁμως Μουσεῖο Ἱστορίας τοῦ Ἀνθρώπου ; Καὶ ναί, διαφέρει κάπως αὐτὸ γιὰ τὴν ἐποπτικὴ διδασκαλία του, ἀλλὰ καὶ τὸ Μουσεῖο περιέχει ἱστορισμὸ περισσότερο ἢ ζωή.

Κάποιος θὰ χαμογελάσῃ ἐπιμένουμε συζητώντας γιὰ λεπτομέρειες μιᾶς φαντασίας ἐνὸς βιβλίου ! Ἀκριβῶς γιατί γεννοῦνται ἀμέσως οἱ ἀντιλογίες, ὄφειλε ὁ δημιουργὸς νὰ ἐξεύρη καλύτερα πειστήρια. Τοῦλάχιστο μὲ τὸ πρῶτο διάβασμα πείθοντας θὰ μᾶς ξεγελοῦσε. Καὶ τὰ σημεῖα ποῦ θίγω θὰ εἶναι ἡ μόνη του ἀδυναμία.

Ὁ Κ. Ρώτας ὡς διανόηση μπορεῖ νὰ προσφέρει πολλὰ. Παρουσιάζεται μὲ δυνατὴ σκέψη, μὲ τολμηρὴ φαντασία, μὲ πρωτοτυπία. Θαυμάζω τὸ ἰσχυρὸ του τάλαντο ! Κ' εἶναι νὰ ἐκφράσω τὴ θλίψη μου πὼς οἱ τόσο ἐκδοτικοὶ τῆς Ἑλλάδας μεγαλώνουν οἱ Οἴκοι, ἀφήνουν ἴσως ἀπροστάτετο ἓνα τέτοιο ἐργάτη, ἄξιο κάθε ὑποστήριξης, κι αὐτὸ συμπερασματικὰ ἀπὸ τὸ ἀτημέλητο τῆς ἄθλιας ἐκδόσεώς του.

Α. ΑΡΓΗΣ : ΣΤΙΧΟΙ.—ΑΘΗΝΑ 1924

Τὸ δεύτερο τοῦτο βιβλίον τῶν στίχων του κρίνεται αὐστηρότερα, καὶ ἱκανοποιεῖ πολὺ λιγότερο. Δὲν ἀρκεῖ ἐπὶ τέλους ἡ κάποια τεχνικὴ τελειότητα. Δὲν ἀρκεῖ ἀκόμα ἡ τυχαία μας συγκίνησις ν' ἀποκρυσταλλώνεται σὲ ποίημα. Ζητοῦμε κάποια πρωτοτυπία. Θέλουμε ἀτομικότητα. Γιατί σ' ὅλο του τὸ βιβλίον δὲ βρισκόμαστε τίποτε ποῦ νὰ μὴν ἔχει τραγουδηθῆ κι ἀπὸ ἀξιώτερος τεχνίτες καὶ σὲ ἀρτιότερη μάλιστα μορφῇ.

ΠΑΝΑΓ. ΜΑΥΡΕΑ : ΕΛΕΓΟΙ—ΑΘΗΝΑ 1924

Οἱ πρωτοφανερῶμένοι μᾶς πλησιάζουνε πάντοτε σὰν αἰνίγματα ! Κ' εἶναι θαρρῶ λογικώτερο νὰ κρατῆ κανεὶς ἐπιφύλαξιν παρὰ νὰ ἐγκωμιάξῃ ἢ κατακρίνῃ.

Στοὺς «Ἐλεγους» ἡ στριφνότητα τῶν φράσεων, τὸ ἀλλοπερόσβαλλο τῶν συχνῶν ἀσύνδετων εἰκόνων, ἀκόμα κ' ἡ λεχτικὴ δυσκολία [ν ὄ π η, ρ ἰ π η, σ π ι ν ὄ, ποῦ τοῦλάχιστο γιὰ μένα εἶναι ἀγνωστης σημασίας] βασανίζουνε τὴ σκέψιν μας ὅπως καὶ τὰ αἰνίγματα.

Ἐπενθυμίζει ἡ ἐχτέλεσις τὸ Γρυπάρη καὶ τὸν Πέτρο Βλαστό, δίχως τὴν τραχυὰ ἄρμονίαν τοῦ πρώτου, ἢ τίς καλὲς στιγμὰς τοῦ δευτέρου. Προσπάθεια πρωτοτυπίας, ναυαγημένη στὴ λεχτικὴ ἀνακολουθία καὶ στὴ δίχως εἶρμό λογικῆς καθόλου ἐκφρασεως.

Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ : ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΜΙΡΑΝΤΑΣ.—ΑΘΗΝΑ 1924

Θᾶθελα ν' ἀντιθέσω τὰ δύο βιβλία : τοῦ Δελφοῦ καὶ τοῦ Παναγιωτοπούλου. Σ' αὐτὸ δὲ συναντᾷ κανεὶς φανταχτερὰ χρώματα τοῦ ξέφωτου. Ὅλα ἀπλὰ, μισοδιάφανα, μουσικὰ, ὑποβλητικὰ. Κ' εἶναι εὐχάριστο νὰ διακρίνῃ κανεὶς σ' ὅλες τὰς σελίδες τοῦ νέου αὐτοῦ τὴν εἰλικρίνεια. Γιατί μετὰ τίς «Νοσταλγίες» τοῦ Κ. Οὐράνη, πολὺ μιμήθησαν τὸ ν ε ο ρ ο μ α ν τ ι κ ὸ

ντε καταντισμό του σὲ σημεῖο πού ν' ἀμφιβάλλουμε πιά γιά παρόμοια κατασκευάσματα.

Κι ὁμως τὸ Βιβλίο τῆς Μιράντας συγκινεῖ βαθύτατα, μὲ τὴ μουσικὴ του ἁοριστία, τοὺς μισοκομένους στίχους δηλωτικoὺς θλιμμένης ἁρμονίας, μὲ τὰ μοτίβα τῶν λέξεων πού ἐπαναλαμβάνωνται ὥστε νὰ μὴν αἰσθάνεσαι στὴν ἐπαναληπτικὴ τους γοητεία, τὴ ρίμα πού σχεδὸν πάντοτε λείπει.

Γενικά εἶμαι ἐνθουσιασμένος· δὲν μπορῶ ἢ νὰ τοῦ στειλῶ τὰ συγγραφήρια μου καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ θαυμασμοῦ μου. Ἡ ποίησή του εἶναι ἕνα λεπτὸ ἄρωμα φερμένο ἀπὸ τὶς χαϊδευτικὰς αἴρες τῶν ἔσπερινῶν ὠρῶν, σμιχτὸ μὲ τὴ συγκίνηση τῶν ἀπόκοσμων ὄνειρων.

Θ. ΜΟΣΧΟΝΑ : ΣΚΙΤΣΑ ΤΗΣ ΦΤΩΧΟΛΟΓΙΑΣ.--ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, ΓΡΑΜΜΑΤΑ 1924

Δὲν μπορῶ νὰ παραδεχθῶ γιά συγγραφέα τὸν Κο Γραμματέα τοῦ Προξενείου στό Μάντισεστερ κι Ἄντιπρόσωπο καὶ Μέλος κ.λ. κ.λ. Εἶναι πῶ πολὺ ὑπόλειμα τῆς γενειᾶς τῶν Ἐγκυκλοπαιδικῶν γιά νὰ μεταχειριστῶ διακριτικὸ ὄρο τοῦ σοφοῦ Παύλου Νιρβάνα. Κι ὁμως ἐκεῖνοι στὴ θλιβερῆ ἐποχῇ τους, κοντὰ στ' ἄλλα τους ἀξιώματα καὶ τίτλους, πού ἀράδιαζαν γιά νὰ ξεχωρίζουν ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς κοινούς ἀνθρώπους, ἴσως χρειάζονταν καὶ ὠφέλησαν ἀσφαλῶς. Ὁ κ. Δ. Θ. Μοσχονάς ἦρθε πολὺ ἀργά. Ἴσως αὐτὴ θάναι ἡ μόνη του ἀτυχία. Καὶ περιττεύει. Τουλάχιστον στὸν κύκλο τῶν Συγγραφέων, τῶν ὁποίων προσορισμὸς εἶναι, ἢ πρέπει νάνα, κάτι νὰ ἐκφράσουν στὴ διανοοῦμενη ἀνθρωπότητα.

Τὰ θέματα του καὶ τὸ ὄφος του ἴδιο ἀνταποκρίσεων τῶν ἡμερησίων φύλλων. Ἄλλὰ κάπου τὸ διανθίζει μιά ἐξυπνάδα.

ΦΙΛΑΛΛΗΘΗ : ΠΕΡΙ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΣ.--ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ 1924

Στὸ σορὸ τῆς ἀναγκαστικῆς μου βιβλιοκρισίας καὶ λίγη πολιτικολογία. Τουλάχιστο ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ μὲ ξεκούρασε. Μιά μελέτη γιά τὸν ἀπ' ὄλους ὑποθέτω ἐπιθυμητὸ σύνδεσμο τῶν Βαλκανίων. Μετρημένα ἐπιχειρήματα, πειστικὴ λογικὴ, μετριοπάθεια ἱκανὴ νὰ ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνη. Προσόντα τοῦ ἀρθρογράφου μας. Τονίζεται ἀκόμα ἡ σπουδαιότητα τοῦ ἔργου αὐτοῦ γιά τὸ κοινὸ συμφέρο τῶν Λαῶν, καὶ μάλιστα ὁ συγγραφέας πιστεύει στό ἀναπόφευχτο μᾶς τέτοιας λύσης. Εὐχαριστεῖται κανεῖς καταλαβαίνοντας πὼς ἔχει νὰ κάμῃ μὲ τίμιο ἄνθρωπο καὶ καλῆς πίστης συζητητῆ.

Συστῆνει ἀκόμα τὴν προπαγάντα στό λαὸ γιά τὴ σχετικὴ κατανόηση τῆς σημασίας της. Ἀλίμονο θάπρεπε πρῶτα νὰ συμφωνήσωμε οἱ Ἕλληνες μεταξὺ μας καὶ νὰ ὁμονοήσωμε φυλετικά.

ΛΑΡΑ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗ : Η ΤΣΙΓΓΑΝΑ --ΚΥΠΡΟΣ 1924

«Τὰ κακὰ ἔργα τὰ τιμωροῦμε μόνο μὲ τὴ σιωπὴ μας!» Σοφὴ γνώμη τοῦ Κοστῆ Παλαμά.

ΑΠΟ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

ΑΝΑΤΟΛ ΦΡΑΝΣ

[Ὁ μεγαλύτερος Συγγραφέας τῆς Γαλλίας δὲ ζῆ πιά. Γράφηκαν τόσα πολλά σχετικά μὲ τὸ ἔργο του καὶ τὴ ζωὴ του στὸν Ἑλληνικὸ καὶ Παγκόσμιον τύπον, ποῦ θὰ περιίτενε ἴσωςκάθε ἄλλο ἐγκώμιον τοῦ Σοφοῦ ποῦ μᾶς ἔφυγε. Βιβλία του μεταφράστηκαν ἀρκετὰ στὴ γλῶσσα μας. Ἀναδημοσιεύομε ἀποσπάσματα μελέτης, ἀπὸ τὸν Ἐλεύθερον Λογον.]

Τὸ μέταλλο τῆς τέχνης, τοῦ Ἀνατόλ Φράνς γίνεται ἀπὸ τὸ χῶνεμα πόσων καὶ πόσων ἀσυγκρίτων ἀποχτημάτων τῆς ὁμορφιάς καὶ τῆς ἀλήθειας ποῦ δοξάζομε! Μέσα του βρῖσκονται ὁ Ρενάν, ὁ Βολταίρος, ὁ Ρακίνας, ἀκόμα πλέον ἕνας γαργαντούας, ποῦ ξαφνίζει κάπως σὰ νὰ παρουσιάζεται γιὰ πηγὴ τοῦ μετρημένου αὐτοῦ ἀριστοτέχνη, ὁ ἀκαταμέτρητος Ραμπλαϊ πρόχωροῦμε ἀκόμα καὶ σταματοῦμε στὸν ἀλήτη ποιητὴ, στὸν πρόδρομον τοῦ Βερλαίν, στὸ Βιγιόν, στὸ πρῶτον μέσα στοὺς σὰ βαβραρωμένους καιροὺς ἐρωτικὸ χαμόγελο τῆς Πολύμνιας.

Καὶ δὲν εἶν' ἐδῶ τὸ τέρμα· ἡ τέχνη τοῦ Φράνς χωνεύει κόσμον δλάκαιρο, ποῦ τ' ὄνομά του στολίζει ἕνα ἀπὸ τὰ πολυάριθμα, καθὼς κίθε μεγάλου καρπεροῦ συγγραφέα, βιβλία του τὰ πολύτροπα καὶ μέσα στὴ μονοτονία τους, εἶνε ὁ «λατινικὸς νοῦς». Ἀλλὰ ὁ νοῦς αὐτὸς δὲν χωρίζεται ἀπὸ τὴ πρώτη ἀρχὴ του, ἀπὸ τὸ παντοεινὸν τοῦ ἀρχέτυπον ποῦ εἶναι ὁ ἑλληνικὸς ὁ νοῦς. Στὴν «Ἐπανάστασι τῶν ἀγγέλων», τὸ ἔργο ποῦ μὲ βίαιος κριτικοὶ τὸ θεωροῦν ὡς τὸ χαρακτηριστικώτερό του ἀριστούργημα ὑψώνεται ἕνας ἕνμος παράφραση λυρική καὶ πλαστική τοῦ ἕνμου τοῦ Ρενάν πρὸς τὸ «Ἑλληνικὸν θαῦμα» καὶ ὁ ἕνμος, ἀνέμεσα σὲ ἄλλα εἶσι μιλᾷ: «Ἀπὸ ποῦ πηγάζει τὸ μοναδικὸ τεράστιον φαινόμενον σὲ αὐτὴ τὴ γῆ; Γιατί τὸ ἔδαφος τὸ ἱερὸ τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς Ἀττικῆς, ἔθρεψε τὸ ἀπαράμιλλο τοῦτο λουλούδι;

Γιατί ἐκεῖ δὲν ὑπῆρχαν οὔτε κλήρος οὔτε δόγμα, οὔτε Ἀποκάλυψη γιατί οἱ Ἕλληνες δὲν τὸν γνωρίσανε ποτὲ τὸ ζηλότυπον θεοῦ τῶν Ἑβραίων...» (Λόγια ποῦ ἡ ἀλήθειά τους δυνατὰ φιλονεικῆθηκε, μὰ ποῦ ἔχουν ἐδῶ τὸν τόπον τους, γνωρίσματα τῆς ἄκρας ἑλληνολάτρειας, φαντασίας τοῦ πόσον συγκρατομένου στὴν τέχνη του, στοχαστὴ λογοπλόκου). Τὰ λόγια αὐτὰ συνεχίζει καὶ τὰ συμπληρώνει στὸν πρόλογον τοῦ «Λατινικοῦ νοῦ», τῆς ἀσάλευτης του πίστεως ἢ ὁμολογία, φαινί! «Καὶ πιστεύω καὶ λατρεύω τὴν ἑλληνικήν καὶ τὴν λατινικήν παράδωσι, ὅλη σοφία καὶ ὅλη ὁμορφιά ἔξω ἀπ' αὐτὴ δὲν εἶνε παρά πλάνη καὶ σύγχυσι. Φιλοσοφία, καλλιτεχνία, ἐπιστήμη, νομομάθεια, ὅλα τὰ χρωστοῦμε στὴν Ἑλλάδα καὶ στοὺς κυριάρχους τῆς ποῦ κυριαρχήθησαν ἀπὸ κείνη. Οἱ ἀρχαῖοι, πάντα ζωντανοί, μᾶς διδάσκουν ἀκόμη».

Ὁ Ἀνατόλ Φράνς εἶνε λογοτέχνης βιβλιακός. Τὸ βιβλίον, τὸ παλαιὸν ἐντυπον, κυριώτατον, εἶνε ἡ φύση του, τὸ στοιχεῖόν του. Ὁ θεὸς του, θὰ ἔλεγα

Ὁ πολυπρόσωπος αὐτὸς μαθητὴς μὲ τοὺς χίλιους μύριους του δασκάλους μένει μολαταῦτα ἀσύγκριτος, ὁ ἕνας ὁ ἴδιος κατεξοχὴν μαίτη καθὼς

οί φράγχοι συνθίζουσι νά βαφτίζουσι τούς ύπεροχους τῆς τέχνης. Ἐνας κριτικός μὲ νοῦ ὄρισεν τὴν πρωτοτυπία τὸ νόημα ποῦ δίνουσι κάποιου κοινωνιολόγοι στὸν ὄρο Κοινωνία. Ἡ κοινωνία δὲν εἶνε τὸ ἀθροιστικὸ ἀποτελεσμα τῶν ἀτομικῶν παραγόντων ποῦ τὴν ἀποτελοῦν. Πάει πρὸς πέρα καὶ πρὸς ἀπάνου ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποῦ φαίνονται πῶς τὴν κάνουν. Ἀνάλογα καὶ χωρὶς νά εἶναι τὸ μᾶνα τῆς ἐρημιᾶς, ἡ πρωτοτυπία. Καὶ χρειάζεται νά κλείσω τὸν παράγραφο μὲ τὸ τελειωτικὸ ἐπίγραμμα τοῦ κριτικοῦ: «Στὸ ἔργο τοῦ Φράνς βρίσκεις Ρακίνα, Βολταίρο, Φλομπέρ, Ρενάν καὶ ὅπως εἶναι πάντα ὁ Ἄνατόλ Φράνς. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἔχει τὴν ἐντέλεια μέσα στὴ χάρη. Εἶναι τὸ ἄνθος τὸ ὑπέριστα τοῦ λατινικοῦ νοῦ.»

Ὁ Φράνς εἶναι ὁ ἀριστοκρατικὸς σμιλευτὴς τοῦ ὕφους, ὁ σαρκαστὴς ποῦ σφάζει μὲ τὸ βελούδο, ἐκεῖνος ποῦ χάραξε στὸ λάβαρο τῆς τέχνης του τὸ σύνθημα τοῦτο «Χωρὶς τὴν εἰρωνεῖα ὁ κόσμος θὰ ἦτανε σὰ δάσος χωρὶς πουλιά».

Ἐἰρωνεῖα εἶνε ἡλιουμένη τῆς σκέψης καὶ ἡ χαρὰ τῆς σοφίας. Ἐκεῖνος ποῦ ἔπαιξε μὲ ὅλες τῆς ιδέες, καὶ σὲ ὅλες ἔδωκε σὰ ροῦχα λαμπριὰτικα, μιᾶς ὁμορφιάς, ἐκεῖνος ποῦ συνταίριασε τὴν εἰρωνεῖα μὲ τὴν συμπόνια, γιὰ νά μᾶς δώσῃ νά καταλάβουμε πῶς δὲν εἶχε τίποτε καλύτερο νά κάμῃ γιὰ ἓνα κόσμον καταδικασμένο στὴν πλάνη καὶ στὴν ἀθλιότητα. . . .

Καὶ τί περιέργο! Τὴ στιγμὴ αὐτὴ σκυφτὸς ὁ νοῦς μου πρὸς τὴν ἀνάμνηση καὶ πρὸς τὴν ιδέα τοῦ Ἄνατόλ Φράνς, ποῦ σὲ στιγμὲς τῆς ἰστορίας μας καὶ κρίσιμες καὶ θλιβερὲς στάθηκε ἐμπρὸς μας καὶ ἀπὸ τὸ ἀρχοντικὸ του βῆμα μίλησε γιὰ μᾶς μὲ συμπάθεια καὶ μὲ εὐγένεια, μὲ σύνεση καὶ μὲ οἴστρο φιλελληνικῆς ψυχῆς, θυμίζοντας κλασσικοὺς προγόνους τοῦ ποῦ πρέπει νά μᾶς εἶνε ἀλησιμόνητοι τὴ στιγμὴ αὐτὴ μὲ φέρνει ὁ νοῦς μου πρὸς τὴν ἀνάμνηση καὶ πρὸς τὴν ιδέα κάποιου ἄλλου μεγάλου Γάλλου. Εἶνε ὁ Βίκτωρ Οὐγκώ.

Πόσο διαφορετικὲς μεγαλοφυΐες ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, καὶ πόσο ἀξίες νά συνταιριαστοῦν καὶ νά συγκοιταχτοῦν τὴν ὥρα τοῦτη, ὄχι βέβαια, νά συγκριθοῦν, γιὰτὶ ἡ καθεμιά τους εἶναι ἀσύγκριτη, δὲ μοιάζει παρὰ μὲ τὸν ἑαυτὸ τῆς, νόμος ἡ καθεμιά στὸν ἴδιό της τὸν ἑαυτὸ. Ἀκριβῶς συμπληρώνονται σὲ λιγάκι σαράντα χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Οὐγκώ. Εἶμαι βέβαιος πῶς τὸ πένθος ποῦ θὰ γεμίσῃ τὸν ἀέρα τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους ὁ χαμὸς τοῦ Φράνς, θὰ εἶναι τὸ πένθος, τὸ ἴδιο, κάτι ποῦ πολὺ θὰ μοιάζῃ μὲ τὴν ἔκταση καὶ μὲ τὴν ἐνταση, τὸ πένθος ποῦ πρὸ σαράντα χρόνων ἄπλωσε ὁ ὕπνος ὁ ἀξέπνητος τοῦ κολοσσοῦ.

Γνωρισμένοι καὶ τιμημένοι καὶ ἀπὸ τοὺς λιγοστοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς πολλοὺς καὶ μὲ τὸ ἔργο τους καὶ μὲ τὸ ὄνομά τους μοναχοῦ, ἀξίζαν τὴν ἴδια ἀποθέωση ἀπὸ μέρους καὶ τοῦ Κράτους καὶ τοῦ ἐπισήμου γιὰτὶ καὶ οἱ δύο καλὰ καλὰ, τὸ νοῦ τὸ γαλλικὸ ἐκπροσωποῦν, ὁ καθένας μὲ τὴ σκέψη του καὶ μὲ τὴ τέχνη του ἀπαράμιλλα, ὁ ἓνας μὲ τὸν ὄγκο κάποιου Σινᾶ ποῦ ἀισθράφτει στὴν κορυφὴ του ὁ Κύριος τοῦ Προφητάναστος, ὁ ἄλλος μὲ τὸ ὕψος ἑνὸς βράχου ποῦ στέκεται στὴ μεση τοῦ ἐρειπωμένου ἢ θαυμαστά ξαναχτισμένου ἀδιάφορο - ἓνας Παρθενώνας.

Καὶ οἱ δύο τους ἀγνοοῦν ἀντιπρόσωποι τῆς γαλλικῆς νεολατικῆς ψυχῆς. Γιὰτὶ ὅ,τι ὀνομάζουμε ψυχὴς ἔθνων καὶ χαρακτῆρες φυλετικούς, εἶναι στὴν

οὐσία του, ἀφηρημένο, ἀκαθόριστο, εὐκολοσύγχυστο, κάτι σάν ἄλγεβρικό Χ. Τὰ στοιχεῖα του καὶ τὰ γνωρίσματά του ὅποσδήποτε θὰ τὰ ξεδιαλύνουμε, μὲ τὴν προσπάθεια κάποιου κατὰ προσέγγισιν καθορισμοῦ, ἀπὸ τὰ ἔργα καὶ τὶς φυσιογνωμίες τῶν μεγάλων ποιητῶν κ' ἐπιστημόνων πού μᾶς τὰ δηλώνουν τὰ ἔθνη τους. Ὁ Οὐγγὼ πού κάπως τὸν ἀντιπαθοῦσε ὁ Φράνς καὶ στὸ τέλος, ἀπὸ τὴ δύναμιν τῶν πραγμάτων, τὸν ἐδοξολόγησε, ὑποδέχεται τὸν ὁμόμιμο καὶ τὸν ὁμόφυλλο στὸν ἴδιο τὸν παράδεισο.

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

Σ. ΜΕΝΑΡΔΟΣ

Ἡ «Ἑλληνικὴ Ἀνθολογία». Τὴν ἀπαρτίζουν τὰ ἐπιγράμματα' αὐτά, σάν ἓνα νησόσπαρτο πέλαγο κυκλαδικό, πού μέσα του ἔγλυκοναστενάζουν καὶ βαρυβογγοῦν ἐρωτικά ταξεῖδια.

Πολὺ ξεχωρίζει ἀπὸ τὴν ποίησιν λ. χ. τῆς ἀττικῆς τραγωδίας πού εἶνε κορυφὴ ἑνὸς Ὀλύμπου, βέβαια, μὰ καθὼς διορατικὰ παραστάθηκε, κορυφὴ, πού σάν τὸ βιβλικὸ Σινᾶ, τὴν περισκεπάζει ἀνεφέλη καὶ ζόφος καὶ γνόφος πυρός», τὴν ἀττικὴ τραγωδία, καὶ μὲ ὅλη τὴν ἀνεξέταστα διαλαλημένην ἰλαρότητα καὶ γαληνότητα τῶν ἀρχαίων. Ὅμως καθὼς ὁ ἄνθρωπος δίνει τὴ σφραγίδα τῆ δικῆ του σὲ ὅ,τι κι' ἂν καταπιαστῆ, καὶ τὰ χαμηλότερ' ἀνεβάζοντας πρὸς τὸ ἦθος του, καὶ τὰ ὑψηλότερα κουτσουρεύοντάς τα, ἀνάλογα μὲ τὸ ἀνάστημά του, πὼς μπορεῖ νὰ τὴν ἀρνηθῆ τὴν ὡς εἶδος χριστιανικῆ, μέσα στὴν αἰσθηματικότητά της, ἀπεραντοσύνη τῶν τριῶν ἀράδ' ἀράδα ἐπιγραμμάτων αὐτοῦ;

Στοὺς ζωντανοὺς Αὐγερινὸς πρὶν ἔλαμπε ἢ μορφὴ της,
καὶ τώρα μέσα στοὺς νεκροὺς θὰ λάμπη Ἀποσπερίτης!

Καὶ τὸ δεύτερο:

Τᾶστρα θωρεῖς, ἀστέρι μου; Οὐρανὸς νᾶμουν, μόνο
μὲ μάτια ἐσένα ἀμέτρητα γιὰ νὰ σὲ καμαρώνω!

Καὶ τὸ τρίτο, τὸ καλύτερο:

Σάν σ' ἐφιλοῦσα, τὴν ψυχὴ στὰ χεῖλῃ εἶχα, Γλυκέρα.
Ἥρθ' ἢ φτωχοῦλα ὡς νᾶθελε νὰ διαβῆ πέρα-πέρα.

Γιατὶ καὶ τῶν τριῶν αὐτῶν, ἀχώριστα καὶ κλασικῶν καὶ ρομαντικῶν καλλιτεχνημάτων σμιλευτῆς, ὁ Πλάτων. Γιὰ τοῦτο καὶ τοῦ πρώτου μεταφραστῆς ἑνὸς ἄλλου θεῖου οὐρανοβάμονας, ὁ Σέλλεῦ, καθὼς πάλι μᾶς πληροφορεῖ ὁ κ. Μενάρδος.

Καὶ γιὰ τὶς καθοδηγήτρες γνώμες πρὸς μιὰ μετάφρασιν τέτοια, καὶ γιὰ τὸ μηχανισμό τῆς ἀκόμα στὰ καθέκαστα μᾶς μιλοῦν καὶ ὁ πρόλογος καὶ τὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα στὸ τέλος τοῦ βιβλίου. Καὶ ἀρμόζει γιὰ τὴν ἐκτίμησή του καθαρότερα νὰ βάζουμε στὸ λογισμό μας ὄχι τὴν ὅποια καθηγητικὴ πολυγνωσία, ἀκόμα καὶ τὴ μεταφραστικὴν ἐμπειρίαν τοῦ συγγραφέα του, ὅσο τὴ φαντασίαν ἑνὸς ποιητῆ, στὴν Κύπρῳ γεννημένου καὶ θρεμμένου, κυριώτατα μὲ τὴ γνώσιν καὶ μὲ τὴν ἀγάπην τοῦ λαϊκοῦ τραγουδιοῦ καὶ τῶν παραδομένων τῆς γῆς πού ἀκόμα θὰ τὴν παραστέκουν, ἀρχαῖες μετονομασμένες θεότητες, οἱ Ἀκρίτες καὶ οἱ Ἀροδαφνοῦσες.

Κ' ἓνας μὲ τὸ στίχο μεταφραστῆς πλάστης εἶναι κι' ὅποιο κι' ἂν εἶναι τὸ κάτι πού μεταφράζει, παίρνει ἀπὸ τὴν ἀξίαν του ἢ ἀπὸ τὴν ἀναξιότητά του.

Το πρώτο ύλικό του έργου των και οι πλέον πρωτότυποι το προμηθεύονται από άλλου και ό,τι για δικό μας λογαριάζεται στην τέχνη δέν είνε ό,τι συλλαμβάνεται, αλλά ό,τι εκτελείται, ανίσως δέν είναι και τὰ δυό άχώριστα. "Ας σκύψουμε συμπαθητικά επάνω στο βιβλίο που αντίθετα με τον περιβόητο στίχο του Άδρεά Σενιέ, μᾶς δίνει στίχους νέους επάνω σε αρχαίους λογισμούς.

(*Ελευθέρος Λόγος*)

Κ. ΠΑΡΑΜΑΣ

ΛΕΜΠΕΣΓΚ

Υπάρχουν άκόμη λειτουργοί του Λόγου που δίνουν όλο του τὸ νόημα στη λέξη συνε (ίδηση) που εργάζονται για τή χαρά τους τήν εσόφυχη και για τὸ καλὸ τῶν άλλων. Καταφρονούν τό, με κάθε μέσο κωμηγητό τῆς φήμης, βρίσκουν στο έργο τους τήν ανταμοιβή τους. "Ήθελα νὰ μιλήσω για τὸ Philléas Lebesgues, έναν αντιπρόσωπον του είδους τούτου. Ή σημερινή νεολαία, ή γενεά που τόσο τή φυλαγγορεύεται τήν όμορφιά της ή κάνει σαν νὰ μη τούς ύποψιάζεται ή σὰ νὰ θέλη νὰ τούς εξαφανίση από προσώπου τῆς γῆς τούς ανθρώπους αυτούς. 'Ο Λεμπέσγκε τριάντα πέντε χρόνια τώρα έχει που δουλεύει πόσο δραστήρια και πόσο άποτελεσματικά, διανοητικός πρεσβευτής τῆς Γαλλίας, του αντίληπτικου και συμπαθητικου της νοῦ, στὰ ξένα έθνη. Τήν έντολην αυτή δέν τήν έλαβε παρά από τή συνείδησή του και από τή πίστη του, από τήν εὐθύτητα και από τήν πολυμάθεια του. Τήν εκπληρώνει με προθυμία και με άνιδιοτέλεια, θαυμάσια. Στη λατινική 'Αμερικη τὸ πρόσωπό του είναι αγαπητό και σεβαστό τὸν τιμοῦν εκεί σαν ένα μεγάλο εργάτη πνευματικῆς συναδελφωσύνης. Στη Γαλλία, αν εξαίρεσουμε λίγους εκλεκτούς, άγνωστο και τ'όνομά του άκόμα. Αυτός φτάνει. Έχει ένα αγιάτρευτο ελάττωμα: Τή μετριοφροσύνη του σοφοῦ. Τέτοια μετριοφροσύνη επίμονη δέν ήμπορεί νὰ του συγχωρηθῆ σε καιρό που ή ρεκλάμα ψευτίζει και παραμερίζει όλες τις αξίες. Ίσοδυναμεί πρὸς βουβὸ πέισμα. Και όμως ό Λεμπέσγκε θὰ πρόσφερε στὴ σύγχρονη ξιπασιά τὸ γόητρο μὲς ιδιοφυΐας άρκετὸ παραξένης, γιὰ νὰ ξυπνήση τὴ θορυβώδη περιέργεια και τὸν άκρικο ένθουσιασμό της μόδας, εάν ή ξιπασιά τὸν ήξερε; μὰ δέν τὸν ξέρει. 'Ο Λεμπέσγκε είνε σωστός χωριάτης: όχι έρασιτέχνης χωριάτης, κύριος που παίρνει τάχα τρόπους χωρικούς. Κατοικεῖ στο χωριὸ Neuville-Yaull. Στὸν τόπο αυτό που ποτέ δέν τὸν άφησε, είνε δήμαρχος. Σπέρνει, όργώνει, θερίζει, φροντίζει τὰ ζῶα του, τραχιά δουλεύει όλο τὸ χρόνο για νὰ ζήση τὸν εαυτό του και τούς δικούς του. Ή όψη του λεπτή, γαλήνια, γαλανά, λαρά τὰ μάτια του, τὰ χέρια του ψηρομένα και παραιομορφωμένα από τὸ λισγάρι κι' από τὸ αλέτρι. "Αμποτε οί άδιάκριτοι ένθουσιασμοί νὰ μη ταράζουν, παρά πολὺ άργά, τὸν ερημίτη του Νεβίγιε-Βύλτ, καθώς έγινε για τὸ Φάμπρ, τὸν τρανὸν ερημίτη του Σερινιάν!

Φτάνει για τούς ανθρώπους αυτούς ή εργασία και ή περισυλλογή. Είνε σοί εύγενικές σωτηλιές ψυχές, τὸ ἄλλας τῆς γῆς», καθώς λέει ό Καρλαίλ.

'Ο άγρότης αυτός είνε λυρικός ποιητής με τρεῖς τόμους ποιημάτων που τραγουδοῦν τῆ γῆ και τήν πάλη του ανθρώπου με τὸ έδαφος τις χαρές και τις λύπες του, στο διάστημα τῶν εποχῶν, ποιήματα με συγκίνηση, με αίσθημα φυσιοκρατικό, με ρυθμική όμορφιά και με ύψος ύποβλητικό που

κάνει τὸ βιβλίον του «Οἱ σκλαβιές» ἐν' ἀπὸ τὰ ὀραιότερα—τὸ ξέρον ἢ ὄχι—στὴ σύγχρονη γαλλικὴ ποίηση. Μεταχειρίζεται ἀδιάκριτα τὸν κανονικὸ καὶ τὸν ἀκανόνιστο στίχο, ἀμερόληπτα, εὐλόγηστα, ἀσφαλιτα. Ἐδημοσίευσεν τρία μυθιστορήματα, μαρτύρια φυχῆς εὐαίσθητης καὶ γενναίας, ἓνα τόμο δραμάτων, διηγήματα, μελετήματα, προλόγους, ἄρθρα καὶ μιὰ πραγματεία «Στὰ παράθυρα τῆς Γαλλίας», ποὺ τὰ ψίχουλά της θὰ μπορούσανε πολλοὺς νὰ θρέψουν.

Αἰσθητικὰ καὶ ἐθνολογικὰ ζητήματα τὰ πραγματεύεται μὲ πρωτοτυπία καὶ μὲ δύναμη καταπειστικὴ ποὺ κανεὶς ἀκόμα δὲν ἔδειξε ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ συνέγραφε τὰ μεγάλα κριτικὰ του δοκίμια ὁ Ρερμύ Γκουρμόν. Ὁ Γκουρμόν ποὺ κάθε ἄλλο ἦταν παρά σπάταλος στὸν ἀστοχαστὸ ἑπαινο, θαύμαζε πολὺ τὸν Λερμπέσγκε. Καὶ σκάνταλο πρέπει νὰ λογίζεσαι τὸ ὅτι ἔργα τόσης ἀξίας εἶνε τόσο λίγο γνωστὰ ἐκεῖ ποὺ τόσες μετριότητες ἀποπλανοῦν.

(*Εὐλεύθερος Λόγος*)

Κ. ΠΑΛΑΜΑΣ

ΛΟΡΔΟΣ ΜΠΑΪΡΟΝ

Τὰ κληρονομημὲν' ἀπὸ τὸν πατέρα του φυσικὰ ἑλαττώματα καὶ τ' ἀπὸ τὸν ἀδερφὸ τοῦ πάππου του ὑλικὰ πλεονεχτήματα, εἶναι τὰ κύρια, ποὺ συντέλεσαν νὰ γνωρίσῃ ἔχθρους καὶ ἀντιπάθειες, ἢ ἔξοξη προσωπικότητά του. Συνελπώς, ἢ ἀναμφισβήτητη ποιητικὴ ἀρετὴ του, γνώρισ' ἐπίση τὴν πίκρια μοχθηρῶν κρίσεων. Κ' ἔτσι θὰ γίνεταί πάντοτε.

Τουλάχιστο οἱ σύγχρονοι τοῦ καλλιτέχνη δὲ φτάνουν ποτὲ στὸ σημεῖο νὰ θεωρῶσι καὶ κρίνωσι σὰ δυὸ ξεχωριστὰς ἐνότητιες τὸν ἄ ν θ ρ ω πο καὶ τὸν π ο ι η τ ῆ. Τὰ δυὸ συγχωνεύονται σὲ μοναδικὸ κράμα καὶ στήν πρὸ φωτεινὴ καὶ ἀμερόληπτη κρίση, ποὺ ἀδύνατο τῆς στέκεται νὰ μὴν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴ φυσικὴ ζωὴ τοῦ δημιουργοῦ.

Μετὰ τὸ «Ἄγγλοι Βάρδοι καὶ Σκῶτοι Ἐφημεριδογράφοι», κατὰ τὴ γνώμην τοῦ Γκαίτε, θάῤπελε νὰ σταματήσῃ. Ἀλλὰ πῶς;

Ἦταν ἡ ἐποχὴ ποὺ ἡ Ἀγγλικὴ ἀστικὴ κοινωνία, μετὰ τόσους αἵματηροὺς ἀγῶνες, νικηφόρος στὸ τέλος, κατὰ τῆς Γαλλίας, ἐπαναπαύονταν βυθισμένη στήν πατριαρχικὴ γαλήνη της. Ὁ Μπαΐρον φύση ἀντιθηρησκευτικὴ μὲ ὄργανο τὸ χεῖμαρρο τῆς εὐγλωττίας του ἢ τὸ πικρόχολο τῆς δεικτικῆς εἰρωνείας του, δυσυπόταχτος σὲ κάθε τι ξένο, ἀγέρωχος στὸν πόνο του καὶ ἀδάκρυτος στήν ἀπελπισία του, ἠδονιστῆς μέχρι ἀκολασίας καὶ πολυθρόλων σκανδάλων, περήφανος, μεγαλόψυχος, ἐπαναστάτης, ἦταν ἐπόμενο νὰ μὴ συμβιβάζεται κ' ἡ σύγκρουσὴ του, ἢ κοινωνικὴ ἀναπόφευκτη. Κι οὔτε κανεὶς θὰ φαντάζοταν ἱκανὸν τὸν ποιητὴ ποὺ ἡ ἐκκεντρικότητά του κ' ἡ ὀρηκτικὴ ἔξαρση τῆς φαντασίας κ' ἡ πολεμικὴ του διάθεση, ἀποτελοῦσαν τὸ γενικώτερο χαρακτηρισμὸ του, νὰ ταπεινώνεται σὲ κ ο π λ ι μ ἔ ν τ α ὑποχρεωτικῶς τυπικά, στὴ Βουλὴ τῶν Λόρδων. Ἐξἄλλου ἢ ὄχι αὐθόρμητη καὶ ἀμεση ἀναγνώρισή του, κ οἱ ὑπαινωμοὶ γιὰ τὸ ἔσημο τοῦ πατέρα του ἐξόργισαν τὸ φυσικὰ εὐερέθιστό του ἄτομο καὶ πρόσβαλαν τὴ φιλοτιμίαν του.

Πῶς λοιπὸν θὰ μπορούσε νὰ λογικευτῆ;

Ἀνατρέχουμε πάλι στὸ Γκαίτε. Παρ' ὄλο: τὸ θαυμασμό γιὰ τὸ ἔργο του, εἶπε: «Ὁ Μπαΐρον ὅταν σκέφτεται γίνεται παιδί». Ὁ βαρυσήμαντος αὐτὸς λόγος ἀποτελεῖ τὸ γενικώτερο χαρακτηρισμὸ τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ ἔρ-

γου. Ἐξακολούθησε τὸν πόλεμό του, ὅσο πὸν βγῆκε νικητῆς. Μερικοὶ τοῦ ἀρνήθησαν τὸ στέφανο τῆς νίκης, γιὰ τὴν αὐτόθελή του ἐξορία. Ὅμως ἡ ἐγοπάθεια τοῦ νέου αὐτοῦ Ἀλκιβιάδῃ δὲν ἱκανοποιήθη πληρῆστατα, μιὰ καὶ τὰ βλέμματα ὀλάκερης τῆς Εὐρώπης προσηλώνονταν πάνω του; Πέτυχε ἀκριβῶς τ' ὅτι ζήτησε. Κ' ἡ ἐπιστροφή στὴν Ἀγγλία, τοῦ ἦτανε θρίαμβος.

Στὴν πρώτη του αὐτῆ περιοδείᾳ, πᾶρχισε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1808, ἐπισκέφθη καὶ τὴν Ἑλλάδα, πὸν οἱ φυσικὲς τῆς καλλονὲς τότε γοήτεψαν. Τ' ὄνειρο τῆς ἀρχαίας εὐκλείας, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ δουλοφροσύνη τῶν τότε ραγιαδῶν, ζύπνησαν τὴν εἰρωνεία του καὶ δὲν εἶναι διόλου κολακευτικὸς γιὰ τὴ χώρα, πὸν ὅστερ' ἀπὸ λίγα χρόνια θὰ θαύμαζε τοὺς ἠρώες τῆς καὶ θάρχοταν ὁ ἴδιος νὰ προσφερτῆ στό βωμό τῆς.

Στὴν Ἀθήνα ζώντας εἶχε τὸ λιγοήμερο εἰδύλλιο μὲ τὴ μικρὴ Θηρεσία Μακρῇ πὸν γι αὐτῆνα ἔγραψε τὸ ἀξιοαγάπητο ποίημά του «Ἡ Κόρη τῶν Ἀθηνῶν» ἐν' ἀπὸ τὰ καλύτερα λυρικά του στὰ 1810:

Κόρη τῶν Ἀθηνῶν, πρὶν χωριστοῦμε
 δόσε μου, ἄχ, δός μου πίσω τὴν καρδιά μου!
 Ἦ μιὰ καὶ πέταξε μου ἀπὸ τὸ στήθος,
 φύλαχτη, πάρε καὶ ὅλα τὰ δικά μου!
 Πρὶν φύγω ἄκου τὸν ὄρκο πὸν θὰ πῶ,
 ζώη μου, σὰς ἀγαπῶ. (*)

Μὰ τίς λυτὲς πλεξοῦδες σου πὸν οἱ αἰῶρες
 τοῦ Αἰγαίου, τίς ἐρωτολογοῦνε·
 τὰ βλέφαρά σου πὸν μὲ μαῦρα κρόσσια
 τ' ἀνθισμένα σου μάγουλα φιλοῦνε·
 μὰ τ' ἀλαφίσιο βλέμμα σου τ' ἀγριωπὸ
 ζώη μου, σὰς ἀγαπῶ.

Μὰ τὰ χεῖλη πὸν θέλω ν' ἀπολάψω·
 μὰ τὴ μέση σου τὴ ζωνοσφιγμένη·
 μὰ τὰ λουλούδια, πὸν ποτὲ τὰ λόγια
 δὲ λὲν τὸ νόημά τους, τί σημαίνει·
 μὰ τὴν ἀγάπη πὸν μιὰ χαίρω, μιὰ πονῶ,
 ζώη μου, σὰς ἀγαπῶ.

Κόρη τῶν Ἀθηνῶν! Γρήγορα φεύγω·
 σὰ θῆσαι μόνη, σκέψου με γλυκειά μου!
 Ἄν καὶ πετῶ στὴν Πόλη, μὰ ἡ Ἀθήνα
 κρατεῖ καὶ τὴν ψυχὴ καὶ τὴν καρδιά μου·

(*) Ὁ τελευταῖος στίχος γραμμένος ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο ποιητῆ.
 Ἐμεῖς διατηρήσαμε καὶ τὴ λαθεμένη του ἀκόμη ὀρθογραφία.

μήπως νά πάψω τήν ἀγάπη σου μορῶ;
 Ζώη μου, σ' ἀγαπῶ.

Καί τὸ Μάρτιο τοῦ 1810 φιλοξενημένος στὸ μοναστήρι τῶν Καπουκίνων ἔγραψε τὴν «Κατάρτα τῆς Ἀθηνᾶς».

Εἶναι μιὰ διαμαρτυρία γιὰ τὸ ἀνοσιούργημα τοῦ συλητῆ Ἑλγίνου, ποῦ ἀπογύμνωσε τὸν Παρθενῶνα. Ἐπιμένω στὴν ἀνάλυσή του γιατί μ' ὄλο ποῦ ὑστερεῖ πολὺ τῶν καθ'αυτὸ ἀριστουργημάτων του, εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς νοστορπίας του. Περιέχει σὲ μικρὴ ἀναλογικὴ δόση, ὅλα του τὰ στοιχεῖα. Θαυμάσια περιγραφικότητα, θλίψη λυρικά ἐκφρασμένη, ἱστορικὲς παρέκβασεις, μακρολογίες ἢ ἐπανάληψες, λεπτὸ πνεῦμα καὶ δειχτικώτατο σκῶμμα, ποῦ τελειώνει σὲ πολεμικὴ πολιτικὴ. Εἶναι ἡ πολυσύνθετη φυσιογνωμία του.

Ὁ θρίαμβος τῆς ἐπιστροφῆς του δὲ διάρκεσε πολὺ. Ὁ ἴδιος εὗρισκε τὸν ἑαυτό του ἀκατάλληλο γιὰ τὴν Ἀγγλία ἢ καλύτερα τὴν Ἀγγλία ἀκατάλληλη γιὰ τὸν ἑαυτό του. Εἶναι ἡ δευτέρη καὶ τελευταία του ἀναχώρηση. Γιατί πῶς ἐβασίλευε ὁ Μπαῦρον ἀφοῦ «καμμιά γνήσια καὶ γόνιμη σκέψη δὲν ἀποκαλύφθηκε ἀπ' αὐτὸν στὸ ἀνθρώπινο γένος», κατὰ τὸν Κάρολαϊλ; Ἐβασίλευε μὲ τὴ γοητεία ποῦ ἐξασκοῦσε τὸ μεγάλο του ὄνομα, μὲ τὰ φλογερά του πάθη καὶ αἰσθήματα, μὲ τὸ μαγνητισμὸ τῆς προσωπικότητάς του. Κ' ἦταν φυσικὸ τὰ ἐλαττώματά του μεγαλοποιημένα ἀπὸ τοὺς ἴδιους του ἐκμεταλευτές, καὶ ἀπ' ὄσους ἢ δόξα τῶν ἄλλων τοὺς γεννᾶ φθόνου, ἦταν φυσικὸ νὰ μειώσουν τὸ γόητρό του, καὶ ἀκατάδεχτος ὅπως ἦταν κείνος νὰ μὴ τὸ ἀνέχεται. Ὅμως γιατί κατέβηκε στὴν Ἑλλάδα; Δὲ συμφωνῶ μὲ τὴν ἀπόλυτη γνώμη τοῦ Ἐλτζε, μ' ὄλο ποῦ καὶ ἄλλοι πολλοὶ συμφωνοῦνε καὶ ὁ Μ. Σχέρερ ποῦ κρίνοντας, τὸν βρῖσκει «κατὰ βάθος αὐτάρεσκο, καὶ ὅτι ἐπόξευε σ' ὅλη του τὴ ζωὴ».

Ἄλλὰ δὲ συμφωνῶ καὶ μὲ τὴν ἄποψη τῶν ἐγχειριδίων τῶν Ἑλληνικῶν Ἱστοριῶν! Ἀπὸ τὸ 1816 ποῦ περίφερνε τὴν «ὑπέρολαμπρη πομπὴ τῆς ματωμένης καρδιάς του» σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη, ὅλες οἱ ἀποτυχίες τοῦ Καρβοναρισμοῦ στὴν Ἰταλία, τὰ σκάνδαλα τῶν ἐρώτων του στὴ Γένοβα καὶ τὸ πάθος του πρὸς τὴν κόρησσο Γουιτζιόλη, ἡ ἀνησυχία του γιὰ τὸ πρόωρο γέραςμα, ἡ ἀνία τῆς ζωῆς, ἡ ἀμφιβολία τῆς σκοπιμότητος τοῦ ἔργου του, ὅλα θὰ βασάνιζαν τὴν κουρασμένη ψυχὴ του καὶ τὸν σπρώχνανε πρὸς κάτι τὸ ἐντελὸς νέο. Ἡ φιλία του ἐξᾴλλου μὲ τὸν ποιητὴ Σέλλεϋ τοῦ ξαναθύμησε τὴν Ἑλλάδα. Ἡ σύσταση τοῦ φιλελληνικοῦ Κομιτάτου στὸ Λονδίνο, ἡ πρόσκληση τοῦ Α. Μαυροκορδάτου εἰς τὴν Ὑδρα, καὶ ἡ ἀνεπίσημη προσφορά τοῦ βασιλικοῦ θρόνου τῆς Ἑλλάδας δὲν μπορούσε ν' ἀφίση ἀσυγκίνητο τὸ Μπαῦρον. Ἄλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ὁ ρομαντισμὸς ποῦ σὲ κάθε ἐπανάσταση ἔβρισκε τροφή, παρθένους τόπους, καὶ ἐξωτικά συμβάντα καὶ πρᾶματα. Ἔτσι ἐξηγεῖ τὸ φιλελληνισμὸ σὲ κάποιον ἄρθρο ὁ κ. Ζ. Παπαντωνίου: «Ἡ συγκίνησις καὶ ἡ ζωτικότης ποῦ ἠσθάνθη ἡ ρομαντικὴ ποίησις, στὴν ἔθνικὴ μας ἐξέγερσιν ποῦ ἀφθονοῦσε ἀπὸ τοπικὸ χροῖμα, παρᾶξενά ἦθη, δημοτικὴν ποίησιν καὶ κατορθώματα.» Ὁ Μπαῦρον εἶχε τελειώσει τὸν κύκλον τῶν ποιητικῶν ἔργων του. Ὁ «Τσαίλντ Ἀρονλτ», ἡ νύμφη τῆς Ἀβύδου», ὁ «Κουρσάρης», τὰ δράματά του καὶ τὸ ἀντιπροσωπευτικώτερό του ὁ «Λὸν Ζουάν». Κι ὁμως ἀνησχοῦσε γιὰ τὴν δόξα του.

Δέν ἔμμενε παρὰ ἡ ἔνεργη δράση, κι ἀποφάσισε ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγώνα.

Στὸ Μισολόγγι, στὴ χώρα τοῦ πεπρωμένου τῆ μέρα πού συμπλήρωνε τὰ τριανταἕξι του χρόνια ἔγραψε τὸ κύκνειό του ἄσμα καὶ μαζὺ τὴ διαφωτιστική του ἐξομολόγηση:

Καιρὸς πιά αὐτὴ ἡ καρδιά νάνα ἀσυγκίνητη
ἀφοῦ τίς ἄλλες δέν τίς συγκινῶ,
μ' ἂν καὶ τὸ ν' ἀγαπιέμαι μοῦ εἶναι ἀδύνατο
ἀφήστε με, ἄχ, ἀκόμη ν' ἀγαπῶ!

Οἱ μέρες μου εἶναι τώρα φύλλα κίτρινα·
τοῦ ἔρωτα πᾶνε τ' ἄνθη κ' οἱ καρποί·
τὸ σκουλίκι κ' ἡ θλίψη κ' ἡ φάγοςσα
τὰ μόνα πού δικά μου εἶναι στὴ γῆ!

Μοιάζει ἡ φωτιά πού καίει μὲς στὰ στήθια μου
μὲ νησιῦ ἡφαιστειώδικου ἔρημιά·
δέν ἀνάβει κανεὶς πυρσό ἀπ' τὴ φλόγα της—
σάν ἀπὸ νεκρική πυρά!

Ἐλπίδα, φόβο, ζήλεια δὲ μοιράζομαι,
κι οὔτε θεϊκὸ πόνο δυνατό.
μηδὲ τὸ πάθος τῆς ἀγάπης καὶ τὴ δύναμη,
κι ὁμως τὴν ἄλυσίδα τους φορῶ.

Μὰ τ ἔ τ οἰ οἰ στοχασμοὶ τ ὠ ρ α δὲ θάπρεπε
— κ' ἐδῶ — νά μοῦ ταράζουν τὴν ψυχὴ
ὅπου στολίζει ἡ δόξα ἡρώων φέρετρα
εἶτε τὸ μέτωπό τους στεφανεῖ.

Δὲς γύρω μου, σπαθιά, πολέμους, λάβαρα
τὴ Δόξα, τὴν Ἑλλάδα, τὴν ἀντρεία!
Ὁ Σπαρτιάτης φερόμενος στὴν ἀσπίδα του
πὸ λεύτερος δέν ἦταν ἀπ' αὐτά.

Ξύπνα! (ὄχι ἡ Ἑλλάδα — αὐτὴ σηκώθηκε!)
Πνεῦμα μου ξύπνα! Σκέψου τὴν πηγὴ
τῶν πατέρων π' ἀκολουθεῖ τὸ γαῖμα σου,
καὶ χτύπα, χτύπα, ἐσύ!

Τ' ἀναζωπυρωμένα, καταπάτα, πάθη σου
τ' ἀνάξια στὴν ἡλικία τὴν ἀντρική!
Στῆς ὁμορφιάς τὸ χαμογέλιο ἢ τὸ συνέφιασμα
μενε ἀδιάφορος ἐσύ.

Γιατί νά ζῆς μὰ καὶ θρηνεῖς τὴ νιότη σου!
 Τοῦ τιμημένου θανάτου ἢ γῆ
 ἐδῶ εἶναι:— ἐμπρὸς στὸν πόλεμο καὶ βγάλε
 τὴν τελευταία σου πνοή!

Ζήτα— λίγο ζητήθη ἀπ' ὅτι βρέθηκε—
 τάφο στρατιώτη, γιὰ σὲ τὸ πῶ καλό·
 δὲς γύρα τότε, διάλεξε τὸ μέρος σου
 καὶ βρῆς ἀναπαμό.

Ὁ ἐνδιάθετος ἄνθρωπος μᾶς φανερῶνεται γυμνός. Ἐξάλλου ὁ ἴδιος φρονοῦσε γιὰ τὴν πίστη, ὅτι στὴν ἀνώτερη ποιότητά της εἶνε ἡ λαμπρότητα τῆς εἰλικρινείας καὶ τῆς δύναμης. Τὸ ποίημά του περιέχει τὰ δύο συστατικά. Καὶ φωτίζεται ἀρκετὰ τὸ κίνημά του, γιὰ πολλοὺς ἀχαρκτηριστο κα ἀπονοημένο.

Ποιά εἶναι ἡ θέση του στὴν Ἀγγλικὴ ποίηση; Στὴν ἐποχὴ του θεωροῦταν ὁ μεγαλύτερος κα ὁ τρίτος κατὰ σειρά μετὰ τὸ Σαίξπηρ καὶ τὸ Μίλτον. Εἶχε φέρει στὴν ἀγγλικὴ λογοτεχνία «ἐν' ἀπέραντο πληθος, ἄξιων λόγου, νέων παραστάσεων, νέων χαρακτήρων, νέων σκηρικῶν καὶ διακοσμήσεων.....» κατὰ τὸν καθηγητὴ Σαίτςμουρ καὶ πρὸ πάντων ἦταν ἕνας ἐπαναστάτης.

Σήμερα ἔχουνε λησμονηθῆ κα' ἐξαῦλωθῆ τὰ φυσικὰ ἐλαττώματα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μαζὺ ἔπαψε ἡ γοητεία τοῦ προσώπου του. Τὰ πολλὰ τεχνικὰ ἐλαττώματα, ἡ σιχουρικὴ ἀκαταστασία του, ἡ ἐπανάληψη, ἡ παρεκβάση, ἡ ρητορικὴ σιχουργία, ἡ πολιτικὴ κα ἄλλα παρόμοια καταλογίζονται εἰς βάρος του. Δὲν εἶναι τῆς μόδας πιά ὁ Βυρωνισμός πού μὲ τὴν αἴγλη τοῦ ἀριστοκρατικοῦ ὀνόματός του ἀποτύφλωνε τόσους καὶ τόσους. Ὅμως πάντοτε μένει ἀπλησίαστος στίς καλὲς του στιγμὲς, τοῦ αὐθόρμητου λυρισμοῦ του στὰ ὑπέροχα ἀποσπάσματα τοῦ Τσαίλντ Ἀρολντ καὶ Δὸν Ζουάν, καὶ στὰ μικρὰ του ποιήματα πού ἴσως περνοῦσαν ἀπαρατήρητα, καὶ στὴν ἀλληλογραφία του πού θανμάζεται γιὰ τὸν εἰλικρινὴ τῆς τόνο.

Μεταφράζω λίγους στίχους του γραμένους σ' ἕνα λεύκωμα. Μὲ ὅλη τὴ ρομαντικὴ τους διάθεση ἔχουνε μιὰ βαθύτατη θλίψη πού συγκινεῖ :

Καθὼς στὸ ψυχρὸ μάρμαρο ἐνὸς τάφου
 τὸνομα σταματᾷ κάποιου διαβάτη,
 σὰ στὴ σελίδα αὐτὴ κοιτάξεις μόνη
 ἴσως σταθῆ τὸ σκεπτικὸ σου μάτι.

Κι ἂν τὸνομά μου ἐδῶ διαβάσης τότε,
 σὰ θάναι πολλοὶ χρόνοι περασμένοι
 σκέψου γιὰ μὲ σὰ γιὰ τοὺς πεθαμένους
 καὶ πὼς ἐδῶ ἡ καρδιά μου εἶναι θαμένη.

«Ο Μ. Ἄρνολντ τὸν θεωροῦσε, μὲ ὅλη τὴ σοβαρὴ αὐστηρότητα τῶν κρίσεών του, ὡς τὸ μεγαλύτερο ἄγγλο ποιητὴ τοῦ ΙΘ'. αἰῶνα καὶ καλὸ νὰ θυμούμαστε τὸν Ταίν: «Οἱ μεγαλοφυεῖς μπαίνουνε πρῶτοι σὲ κάποια χώρα ἀνεξερεύνητη.... τὴν κατακτῶσι καὶ φέρνει πὰ τ' ὄνομά τους. Ὁ Μπάϋ-ρον ἦρε τὴ δική του, ποῦ εἶναι ἡ χώρα τῶν περιπάθων καὶ θλιβερῶν αἰσθημάτων, εἶναι ἡ ἔρημη χώρα καὶ ἡ γεμάτη ἐρείπια, ὅμως εἶναι δική του καὶ εἶναι μόνος σ' αὐτή».

Ταχυδρόμος

ΓΛ. ΑΙΙΘΕΡΣΗΣ

ΠΑΝΑΓΗ ΙΣΤΡΑΤΙ

Πολὺς λόγος γίνεται τελευταία στὴ Γαλλία γύρω ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλληνο - Ρουμάνου λογοτέχνη Παναγῆ Ἰστράτι στὸν ὁποῖο δόθηκε τὸ ἐφετεινὸ γαλλικὸ «ἀνώνυμο» βραβεῖο. Ὁ συνεργάτης μας Γ. Πιερ, ἔπειτα ἀπὸ τὸ διάβασμα τῆς Κυρα-Κυραλίνας του ἔγραψε τὸ παρακάτω σημεῖομα :

Νῦ ἓνα βιβλίον ποῦ δὲ γράφτηκε μὲ σκοπὸ νὰ κἀνη φιλολογία. Ἐνα βιβλίον ποῦ δὲ θὰ γραφῶταν καθόλου ἂν ὁ συγγραφέας δὲν εἶχε μέσα του τὴν ἔνθετη μαγία νὰ ἐξομολογηθῆ καὶ νὰ μᾶς συγκινήσῃ. Δὲν ἔχει τὴν ἀξίωσι νὰ διδάξῃ οὔτε νὰ διορθώσῃ τὰ στραβὰ ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων ὑπόφερε πολὺ. Αἰσθάνεται μόνον τὴν ἀνάγκη νὰ τὰ εἰπῆ καὶ νὰ μᾶς τὰ φωνάξῃ. Εἶνε ἡ μόνη ἱκανοποίησι, ἡ μόνη εὐχαρίστησι ποῦ ἀπολαβαίνει.

Τὸν Παναγῆ Ἰστράτι θὰ ἔπρεπε νὰ προσέξουν οἱ Ἕλληνες διηγηματογράφοι, ὅσοι φιλοδοξοῦν νὰ γίνον Ἄντρείεφ, Κνουτ Χάμσουν, Δοστογιέφσκι, Μωπασάν κλπ. Νὰ προσέξουν ὄχι γιὰ νὰ τὸν μιμηθοῦν, ἀλλὰ γιὰ νὰ φράξουν, ὡπως ἐκεῖνον, μέσα τους καὶ νὰ μᾶς δώσουν — ἂν ἔχουν — κατὰ ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ τους κόσμον. Ἄν ἔχουν! Μὰ ἔχουν ἄραγε τίποτα ὅλοι ἐκεῖνοι ποῦ φανερόνονται μὲ ἀκατανόητα καὶ ψυχρὰ κακασκευάσματα μὲ τὴ δικαιολογία ὅτι μᾶς φέρνουν νέα τέχνη;

Τὸ βιβλίον του εἶνε γραμμὸ γαλλικόν, θὰ ἠμποροῦσε ὅμως νὰ ἦταν γραμμὸ σὲ ὁποιαδήποτε Βαλκανικὴ γλῶσσα. Ὅχι γιὰτὶ ὁ Ρομάν Ρολάν ὀνόμασε τὸν συγγραφέα του «Γκόρκι τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν», ἀλλὰ γιὰτὶ μέσα ἐκεῖ σαλεύει, σὰ θάλασσα, ὀλόκληρη ἡ Ἀνατολὴ μὲ τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἄπειρα ἐλαττώματά της.

Ἡ εὐθυμὴ καθὼς καὶ ἡ τραγικὴ ὄψις τῆς ζωῆς περνοῦν, στίς σελίδες τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, πλουσιώτατες σὲ ἐπεισόδια καὶ μὲ μιὰ ἀξιοθαύμαστη ψυχολογικὴ ἀκρίβειον. Τί εἶνε ἡ Κυρὰ Κυραλίνα; Μιὰ αὐτοβιογραφία ἐνὸς δυστυχισμένου ποῦ ἔκανε ὅλα τὰ τραχεῖα ἐπαγγέλματα ἐνῶ ἦταν γεννημένος μέσα σὲ μιὰν ἀτμόσφαιρα γλιδῆς καὶ ἀπροετοίμαστος νὰ ὑποφέρῃ. Εἶνε μιὰ ἀμείλιχτα εἰλικρινὴς βιογραφία ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν παραλείπεται τὸ ταπεινὸ μέρος τοῦ ἐγὼ μας, αὐτὸ ποῦ ἄλλοι συγγραφεῖς καταδικάζουν εἴτε ἀπὸ ἀδυναμίον εἴτε ἀπὸ διαφοροετικὴ ἀντίληψιν.

Υπάρχουν στίς διηγήσεις αὐτὲς τοῦ Ἀδριανοῦ Ζωγράφου ἐπεισόδια ποῦ παρμένα χωριστὰ καὶ ἀνεξάρτητα, θὰ μᾶς ἔφερναν ἴσως ἀηδία, μὰ ποῦ βαλμένα καθὼς εἶνε, μᾶς προκαλοῦν μιὰν ἀνατριχίλα τρόμου σάν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ ἐλαττωματικὸς ἢ διεφθαρμένους τύπους ποῦ εἶδαμε καὶ γνωρίσαμε. Ὁ

συγγραφέας είνε τόσο ἀμείλιχτος στὴν ειλικρινεία του ὥστε κανένας δὲ σκέφθηκε νὰ τὸν κατηγορήσῃ.

Μιλᾶ χωρίς περιστροφὲς καὶ βγάζει στὸ φῶς τὰ πιὸ σκοτεινὰ ἐνστιχτα τοῦ ἀνθρώπου. Μὴ νομίζετε ὅμως ὅτι μὲ τὸ νὰ εἶνε ειλικρινὴς γίνεται ἀναγκαστικῶς καὶ χυδαῖος. Κάθε ἄλλο. Ξέρει νὰ σύρῃ τὴ φαντασία τοῦ ἀναγνώστη ὡς τὴν πόρτα ἐνὸς δωματίου ὀργίων ἢ ὡς τὰ παρατετάσματα μιᾶς ἐρωτικῆς κλίνης. Ἐκεῖ σταματᾷ μὲ διακριτικότητα καὶ ἀφήνει ἐλεύθερη τὴ φαντασία.

Εἶνε τόσο προσεχτικὸς στὴν ἔκφρασή του, φανερώνει μὲ τέτοια εὐγένεια καὶ τὴν πλέον ποταπὴ σκέψι ἢ πρᾶξι τοῦ Σταύρου, τοῦ ἡρώα του, ποῦ ὁ ἀναγνώστης συμπεραίνει ὅτι ποτὲ δὲν ἐγνώρισε τὴν προστυχιὰ τῆς κατωτέρας τάξεως. Αὐτός, ποῦ ἦρθεν ἀντιμέτωπος, μὲ τὴ φτώχεια, τὴ βία καὶ τὴν ἀπόγνωση! Μολονότι οἱ διηγήσεις του εἶνε ἀληθινὲς μέχρις ἀπίστευτου βαθμοῦ (ὑπάρχουν ἀλήθειες τόσον ἀτίθανες, ποῦ μοιάζουν ψευτιές) καὶ ὡμὲς ὅσον ἡ πραγματικότης, ὁ Ἰσραῖτι κάνει μᾶλλον τὴν ἐντύπωσι ἀνθρώπου ποῦ ἔζησε στὸ περιθώριο τῆς ζωῆς τὴν ὁποία περιγράφει ταξιδεύοντας καὶ σημειώνοντας μὲ τὴν ἔνθετη μανία νὰ διηγηθῇ τίς ἐντυπώσεις του. Μπορεῖ πραγματικῶς νὰ συμβαίη αὐτό. Μπορεῖ δηλαδὴ νὰ εἶνε ὁ Ἀδριανὸς Ζωγράφι ὁ ὁποῖος δὲν κάνει ἄλλο τίποτα παρὰ ν' ἀκούη τίς διηγήσεις τοῦ Σταύρου. Ἄλλ' αὐτὸ δὲ σημαίνει τίποτα. Εἶτε Ἀδριανός, εἶτε Σταῦρος, ἔκλαψε πολὺ, ἐπόνεσε περισσότερο, ταξείδευε σὲ ὀλόκληρη τὴν Ἀνατολή καὶ ἐγνώρισεν ἀπὸ κοντὰ τοὺς ἀνθρώπους ποῦ τὸν ἐδίδαξαν τὴν ἀπάτη καὶ τὴν περιφρόνησι. Καὶ τὸ θαῦμα συνετελέσθη. Ἄντι, μὲ τέτοια συναναστροφή, νὰ χάσῃ τὰ ἠθικὰ κεφάλαια ποῦ εἶχε — γιὰ τὴν ὅλα ταῦτα εἶχε — ἀπεναντίας τὰ ἐδυνάμωσε. Καὶ λίγη πατρικὴ στοργὴ ἐνὸς σαλεπιτζῆ, τοῦ Μπαρμπά Γιάνη, λίγη καλωσύνη, ἦταν ἀρκετὴ νὰ τὸν κἀνῃ νὰ λησμονήσῃ τὰ βάσανά του.

Καὶ «νὰ ἐπιτρέψῃ στὸν ἑαυτὸ του» καθὼς λέει ὁ ἴδιος στὸ μικρὸ σημεῖωμα ποῦ χρησιμεύει γιὰ πρόλογο στὸ βιβλίον του, «ν' ἀγαπήσῃ καὶ νὰ εἶνε, πάντα, σὲ ὅλες τίς χώρες, ὁ φίλος ὅλων τῶν ἀνθρώπων ποῦ ἔχουν καρδιά. Ὑπάρχουν λίγοι, μὰ ὁ Ἀδριανὸς δὲ φαντάζεται ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα εἶνε τόσο μεγάλη ὅσο τὴ νομίζουν».

Δὲν ἐμίσησε, δὲν ἐκλείσθηκε μέσα στὸν ἑαυτὸ του, πληγωμένος καὶ ἀηδιασμένος ἀπὸ τὸν κόσμον. Ἐφτασε ἕνας ἀνθρώπος μὲ κάποιαν στοργὴ καὶ καλωσύνη νὰ τὸν συγκρατήσῃ στὴ ζωὴ καὶ νὰ τὸν κἀνῃ νὰ ξαννοίξῃ καινούριους κόσμους.

«Ταχυδρόμος»

Γ. ΠΙΕΡΙΔΗΣ

ΟΛΙΓΟΣΤΙΧΑ

— Μετὰ μιά κρίση ποῦ λίγο ἀκόμα θὰ στοιχίζε τὴν ἀφάνεια τοῦ περιοδικοῦ μας, δηλώνουμε πὼς γιὰ τὸ νέο χρόνον 1925 ἡ ΝΕΑ ΖΩΗ θὰ κυκλοφορῇ ταχτικώτατα κάθε τρεῖς μῆνες. Ἐξασφάλισε τὴν ἔκδοσή της οἰκονομικά, καὶ ἠθικὰ μὲ τὴν ὑποστήριξη ὅλων τῶν ὑγειῶν στοιχείων καὶ ἀντιφασοσωπτικότερων Ἑλλήνων Συγγραφέων.

— Ὁ συνεργάτης μας Γλ. Ἀλιθέρης σχετικά μὲ τὸ Καβαφικὸ ζήτημα ποῦ ἔθιξε μ' ἐπιστολή του, μᾶς εἰδοποιεῖ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς τοῦ ἔδωσε λεπτομέρειες ἐξηγητικὰς γιὰ τὴν μικρὴ διαφορὰ τῶν ὀνομάτων, κ' ἔτσι τὸ

ζήτημα θεωρείται τελειωμένο. Σὲ κατοπινὸ μας τεύχος θὰ δημοσιεύσωμε καὶ τὴ μελέτη του.

— Ἐπίσης καὶ νέα τραγωδία τοῦ Ν. Κατσαντζάκη ποιητῆ τοῦ Ὀδυσσεά τὸν Ἡρακλέα.

— Εἴμαστε ἀκόμη ἀναγκασμένοι νὰ δηλώσωμε, πὺς τὸ περιοδικὸ μας δὲν ἔχει ἀπολύτως καμμιά σχέση μὲ τὸ βιβλιαπωλεῖο «Νέα Ζωή» καὶ οὔτε μὲ τὴν «Ἐκδοτικὴ Ἑταιρεία Γράμματα»

— Στὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐκατονταετηρίδας τοῦ Lord Byron δὲν προσ-
καλέστηκε κανεὶς φιλολογικὸς κύκλος τῆς Ἀλεξάνδρειας. Τυπικοὶ πανηγυρικοὶ
λόγοι, καὶ σχολαστικὴ ἀπαρίθμηση τῶν ὀφελειῶν τῶν ὄλικῶν ποῦ πρόσφερε
στὸν ἀγῶνα. Τίποτε τὸ βαθύτερο, τίποτε γιὰ τὸ ποιητικὸ του ἔργο. Διαμαρ-
τυροῦμαστε.

— Στὸ ξοφύλλο τοῦ νέου βιβλίου τοῦ μεγάλου μας ποιητῆ Κωστῆ Παλα-
ρᾶ : Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, σημειώνονται καὶ νέα του ἔργα. Μεταξὺ πολ-
λῶν καὶ Οἱ Σκληροὶ καὶ Δειλοὶ Στίχοι, ποῦ πρωτοδημοσιεύτηκαν
στὴ «Ν. Ζωή» τοῦ 1909. Ἐπίσης Τὰ Παθητικὰ Κρυφομιλήματα,
ποῦ ὁ λυρισμὸς τους τὰ ἐπέβαλε σ' ὅλων τὴν συνείδηση, καὶ τῆς μονάκριβης
Τρισυέγγης, καθὼς φαίνεται ἡ συνέχεια, ὁ Λυτρωτῆς καὶ ὁ Καλλιμα-
χος, δράματα.

— Τὸ περασμένο καλοκαίρι παιχθῆκανε μὲ ἐπιτυχίαν ἀπὸ τὸ θέατρο τῆς
διαλεχτῆς καλλιτέχνιδας Ἀνθῆς Μηλιάδου στὸ θέατρο «Helvetia» τὰ νέα
ἔργα τῶν Ἀλεξανδρινῶν συγγραφέων οἱ «Δύο γυναῖκες» τοῦ κ. Ἀπ. Λεοντῆ,
καὶ ἡ «Φωτεινοῦλα» τοῦ κ. Κ. Ν. Κωνσταντινίδη (δράματα) καὶ τὰ «Γένεια τοῦ
Λυκούργου» (κωμῳδία) τοῦ κ. Παύλου Μόρη.

Τὰ ἴδια ἔργα παιχθῆκανε μὲ τὴν αὐτὴν ἐπιτυχίαν στὸ θέατρον «Κουρούλ»
τοῦ Καίρου.

Ἡ «Νέα Ζωή» ἐπιφυλάσσει νὰ μιλήσῃ σ' ἄλλα φυλλάδια διεξοδικὰ
γιὰ τ' Ἀλεξανδρινὰ θεατρικὰ ἔργα καθὼς καὶ τὴν ἄλλη πνευματικὴ παραγωγή,
ὅπως τὶς ποιητικὰς συλλογὰς τοῦ Κ. Ν. Κωνσταντινίδη καὶ Γ.λ. Ἀλιθέρση, τὰ
διηγήματα τοῦ τελευταίου, τὴ «Ναμπία» τοῦ Κ. Τσαγκαράδα.

Ἐπίσης στὰ κατοπινὰ φυλλάδια θὰ γίνῃ λόγος γιὰ τὸ Σβυσμένο Καντόλι
τοῦ κ. Ἡλιάδη γιὰ τὰ διηγήματα τοῦ Παύλου Βαλδασερίδη.

— Τὰ Γερμανικὰ γράμματα πενθοῦν στὸ θάνατο τοῦ Ἑρμάν Σούδερμαν.
Γεννήθηκε τὸ 1857 στὴν Ἀνατολικὴ Πρωσσία καὶ ἡ φήμη του στερεώθηκε μὲ
τὸ δράμα του Ἡ Τιμὴ στὰ 1889. Ἐργαζε πολλὰ ἔργα καὶ ἀρκετὰ μεταφρά-
στηκαν στὴν Ἑλληνικὴ, ὅπως Ἡ Κερὰ τῆς Ἑγνομίας, ὁ Δρόμος τῶν Γάτων
καὶ ἄλλα.

— Πέθανε ἀκόμα καὶ ὁ Ἰταλὸς μουσικὸς Πουτσίνι.

— Ἐπίσης καὶ ὁ Ἑλβετὸς Ποιητῆς Κάρολος Σπίτελερ, τιμημένος μὲ τὸ
βραβεῖο Νόμπελ. Γεννήθηκε σὲ 1815 στὸ Λιεστοῦλ καὶ ἔγραψε στὴ Γερμανικὴ
γλῶσσα. Τὸ κυριώτερο ἔργο του εἶναι τὸ Προμηθεὺς καὶ Ἐπιμηθεὺς.

ΝΕΑ ΤΕΧΝΗ ΚΙ Ο ΚΑΒΑΦΗΣ

Ἡ ἀρχὴ ἐπανετῆ καὶ ὄχι ἐπιλήψιμη, γιατί θάπρεπε νὰ γίνεταί μία ἐργα-
σία, ποῦ θὰ σκόπευε τὴν ἐπιβολὴ τῶν ἀξίων τοῦ ποιητικοῦ στεφάνου. Ἀλλὰ
ὁ τρόπος τῆς σχεδὸν κομματικῆς πάλης τῶν Νεοτεχνιτῶν πρέπει νὰ κατα-

κριτή. Ὁ ψυχραϊσμός διανοητῆς ἀντιλαμβάνεται τὴν κοφύτητα καὶ προχειρόλογια πολλῶν νέων, πού πλησιάζουνε τὰ ὅρια τῆς ἐπιπολαιότητος καὶ ἀνοητολογίας. Μὰ τὸ εὐτύχημα γιὰ τὸν ποιητὴ εἶνε πὼς οἱ τέτοιοι μοιράζονται σὲ ὑπερ καὶ σὲ κατὰ. Γιατί ἂν ἡ ἀκριτολογία μονίχα τότε διαφίμισε, ἀντὶ συγχαρητηρίων ἦτανε ἄξιος οἶχτου. Ἀλλὰ εὐτυχῶς καὶ τὸν ἀρνήθηκε μαζί, κ' ἔτσι οὐσιαστικά οὔτε χάνει μὰ οὔτε κερδίζει. Ἀπόζητημα εἶναι πάντοτε νὰ βρῆσαι κανεὶς σοβαροὺς κριτικοὺς, κὶ ἂν ἔξαιρέση κανεὶς λίγα ὀνόματα καὶ μερικῆς γνώμης ἀπὸ τίς πολυάριθμους πού παραθέτει ἡ Νέα Τέχνη οἱ ἀποδέλοιπες σελίδες μόνο τὸ γέλοιό μας προκαλοῦν. Πνίγεται κανεὶς κιόλας στὴ σωρεία τῶν ἄγνωστων ὀνομάτων καὶ διερωτᾶται: μὲ ποῦ δικαίωμα τόχα παρελαύνουν ἠμολόγοι καὶ ἐπικριτῆς τοῦ δημοουργοῦ; Ἴσως γὰρ τὴ μαγία νὰ θορυβήσουν. Ἡ «Νέα Ζωή» πού σχεδὸν πρώτη ὑποστήριξε τὸν ποιητὴ ἀπλῶς μνημονεύεται καὶ ἡ ἐργασία πολλῶν Νεοζωϊστῶν γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Καβάφη δὲ σχολιάζεται ὅπως θάπρεπε. Αὐτὴ ἡ παράλειψη θὰ πῆγασε ἀπὸ λαθεμένους πληροφορίες.

Ὡς πρὸς τὸν τόπο πού σκιαγραφεῖ ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρινός(;) γιὰ τὸν Καβάφη, ὅλοι κατάπληχτοι ἐρωτήσαμε ἂν εἶναι ὁ ἴδιος πού τόσο καλά γνωρίζουμε. Ὁ Καβάφης ἐκκεντρικός; Ὁ τυπικώτατος τῶν ἀνθρώπων! Ὁχι δὲν εἶν' αὐτός! Καὶ τὰ λίγα ἀνεκδοτολογικὰ ἐπεισόδια τῆς ζωῆς του τὰ λένε παραμορφωμένα,.... Γιατί;

— Ἐχομε νὰ τονίσουμε ἀκόμη τὴν ἐργασία τοῦ Συλλόγου «Ἀπόλλων». Στὸ μνημιαῖο του Δελτίο, παρακολουθοῦμε τίς ἐνέργειες πού καταβάλλει τὸ σωματεῖο αὐτὸ γιὰ τὴν ἰδρυση Δραματικοῦ τμήματος. Ἐλπίζομε ἀρετὰ καὶ μάλιστα ἀφότον διδάσσει τοὺς ἐρασιτέχνους του ὁ ἠθοποιὸς κ. Σπύρος Σάββας.

— Τὸ σχετικὸ μὲ τὸν Ἄρ. Καμπάνη σημείωμα, γράφτηκε πολὺ πρὶν ἢ ὁ δραματικὸς Μελάς δώσει τὸ νέο του ἔργο: Μιὰ νύχτα, μιὰ ζωή. Ἐτσι δὲ θίγεται πιά γιατί δὲν ἀπορροφήθη ἀπὸ τὴ δημοσιογραφία.

Τὸ Σύλλογο τῆς «Νέας Ζωῆς», ἀποτελοῦν οἱ:

ΑΛΙΘΕΡΣΗΣ ΓΛΑΥΚΟΣ
 ΓΟΥΝΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Δ.
 ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΔΗΜ.
 ΖΑΓΡΑΣ ΠΗΛΙΟΣ
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ Ν. Κ.
 ΜΑΓΝΗΣ ΠΕΤΡΟΣ
 ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Θ.
 ΠΑΠΠΑΣ Ν. Κ.
 ΠΑΠΠΑΣ Ν. Ι.

ΠΑΥΛΙΔΗΣ Β.
 ΠΕΤΡΙΔΗΣ Π.
 ΠΕΤΡΙΔΗΣ Γ.
 ΠΙΕΡΙΔΗΣ ΓΙΑΦΚΟΣ
 ΠΗΛΑΒΑΚΗΣ Κ.
 ΠΗΛΑΒΑΚΗΣ Γ.
 ΣΑΡΡΗΣ Δ.
 ΣΑΡΡΗΣ ΓΡ.
 ΤΣΑΓΓΑΡΑΔΑΣ Κ.
 ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ Δ.

ΤΟΜΟΣ XII 1923 — 1924

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. ΠΡΩΤΟΤΥΠΑ

ΓΛΑΥΚΟΥ ΑΛΙΘΕΡΣΗ		
'Αλέξανδρος Πάλλης	Σελ,	48
ΜΗΤΣΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ		
Λόγια στή σιωπή μου	»	58
Κ. Ν. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ		
'Απ' τὰ Συντρίμια	»	32
ΓΡ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ		
'Ελισάβετ Μούτσα Μαρτινέγκου	»	34
ΚΩΣΤΑ ΠΑΛΑΜΑ		
Στόν ποιητή Γλαῦκο 'Αλιθέρση	»	1
ΕΥΑΓΓΕΛ. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ		
'Η φιλοσοφία τοῦ Bergson	»	71
ΓΙΑΓΚΟΥ ΠΙΕΡΙΔΗ		
Πολύ ἀργά, τὸ Κυπαρίσσι,	»	54
τὸ Παρελθόν, τὸ Μυστικό,	»	55
Κλωνισμός, Μία Προφητεία,	»	56
Χωρισμός	»	57
Σ. ΣΚΙΠΗ		
Αἰγιάν	»	2
'Ο Νάρκισσος	»	5
ΓΕΡ. ΣΠΑΤΑΛΑ		
Τὸ ἔργο τοῦ Κωνσταντίνου Θεοτόκη	»	9
Κ. ΤΣΑΓΚΑΡΑΔΑ		
Σκλάβοι Δούλων	»	61

II. ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΑ

ROSARIO TÈUSSI		
'Απὸ τὰ «Πρωτοβόχια» μετάφρασις Ν. Γριμάλδη	»	88

III. ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΓΛ. ΑΛΙΘΕΡΣΗ

Η. Δελφού: Ποιήματα — Χρ. Λεβάντα: Στο Μεθύσι του Πόνου — Μ. Γ. Πετρίδη: Έξαστιχα — Είρ. Λενδρινού Έξαγνισμός — Άρ. Καμπάνη: Ναοί και Τάφοι — Σ. Σκίτη: Πρωτοῦ ν' ἀράξουμε—Π. Χάρη: Ἡ τελευταία νύχτα τῆς Γῆς — Κ. Ρώτα: Τὸ ἐν Ὀλιγῇ Ἱερὸν Θηρίον — Α. Ἄργης: Στίχοι — Π. Μαυρέα: Ἐλεγοι —	»	90
Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου: τὸ Βιβλίον τῆς Μιράντας— Θ. Μοσχονά: Σκίτσα τῆς Φτωχολογίας — Φιλαλήθη: Περὶ Βαλκανικῆς Ὀμοσπονδίας — Α. Κρουστάλλη: Ἡ Ταγγίνα.	»	91 92 93 94

ΑΠΟ ΒΙΒΛΙΑ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

ΓΛ. ΑΛΙΘΕΡΣΗ: Λόρδος Μπάϊρον - Ταχυδρόμος	»	99
Κ. ΠΑΛΑΜΑ: Ἀνατὸλ Φράνς — Σ. Μενάρδος — Δεμπέσζ - Ἐλεύθερος Λόγος	»	95,97 98
Γ. ΠΕΡΙΑΔΗ: Παναγὴ Ἰσραῆτι - Ταχυδρόμος	»	104

ΔΙΑΦΟΡΑ

Νέα Τέχνη καὶ ὁ Καβάφης	»	106
-------------------------	---	-----

ΟΛΙΓΟΣΤΙΧΑ

» 105-107

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΚΑΣΙΜΑΤΗ & ΙΩΝΑ - ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ 1925
